

Samenleving & Sport

Sport: Cultuur in Beweging

Een verkenning van cultuurtrends in de sport

PROF. DR. BART VANREUSEL EN JEROEN SCHEERDER
KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

SAMENLEVING & SPORT
Rapport op vraag van de Koning
Boudewijnstichting

Dit rapport is gerealiseerd door:

Prof. dr. Bart VANREUSEL en Jeroen SCHEERDER
Faculteit Lichamelijke Opvoeding en Kinesithérapie
Katholieke Universiteit Leuven
in opdracht van de Koning Boudewijnstichting
voor de toekomstverkennde reflectie "Samenleving & Sport"

Coördinatie voor de Stichting:

Guido KNOPS, directeur
Françoise PISSART, directeur
Paul MARECHAL, opdrachthouder
Ann DE MOL, opdrachthouder

Koning Boudewijnstichting:

Toekomstverkennde reflectie „Samenleving & Sport“
Brederodestraat 21
1000 Brussel
Tel.: 02/549 02 66
Fax: 02/511 52 21
E-mail: info@kbs-frb.be

Deze studie is verkrijgbaar bij het:

Contactcentrum van de Koning Boudewijnstichting
Postbus 96, Elsene 1 - 1050 Brussel
Tel.: 070/23 37 28 - Fax: 070/23 37 27
E-mail: publi@kbs-frb.be

Verantwoordelijke uitgever: Luc TAYART de BORMS
ISBN: 90-5130-314-9
Wettelijke depot : D/2000/2893/07
Nugi : 468
Vormgeving en druk: Graphicity - Brussel
Gerealiseerd met de steun van de Nationale Loterij
April 2000

Sport: Cultuur in Beweging

Een verkenning van cultuurtrends in de sport

BART VANREUSEL - JEROEN SCHEERDER

FACULTEIT LICHAAMELIJKE OPVOEDING & KINESITHERAPIE
KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

Rapport in opdracht van de Koning Boudewijnstichting
voor haar toekomstverkennde reflectie "Samenleving & Sport"

April 2000

VOORBEREIDENDE STUDIES "Samenleving & Sport"

- Beheer en organisatie van de sport nog te verschijnen
 Paul De Knop, Departement Bewegings- en Sportwetenschappen
 Vrije Universiteit Brussel en Maurice Pieron,
 Institut Supérieur d'Education Physique, Université de Liège
- Sport en economie maart 2000
 Stefan Késenne, Faculteit Toegepaste Economische Wetenschappen
 Universiteit Antwerpen, UFSIA
- Sport : waarden en normen nog te verschijnen
 Jean Palsterman, Faculté de Théologie
 Université Catholique de Louvain-La-Neuve
- Media en sport nog te verschijnen
 Gérard Derèze, Département Communication
 Université Catholique de Louvain-La-Neuve
- Vrijwilligers en sport nog te verschijnen
 Hélène Levarlet en Renée Vanfraechem
 Institut Supérieur d'Education Physique et de Kinésithérapie
 Université Libre de Bruxelles
- Sport en tewerkstelling nog te verschijnen
 Marijke Taks, Faculteit Lichamelijke Opvoeding en Kinesithérapie
 Katholieke Universiteit Leuven
- Verhouding arbeid / vrije tijd en de impact op de sport nog te verschijnen
 Eric Corijn, Departement Bewegings- en Sportwetenschappen
 Vrije Universiteit Brussel
- Onderwijs en sport nog te verschijnen
 Maurice Pieron, Institut Supérieur d'Education Physique
 Université de Liège
- Gelijkheid van kansen en sport nog te verschijnen
 Paul De Knop en Agnes Elling, Departement
 Bewegings- en Sportwetenschappen, Vrije Universiteit Brussel
- Fysieke activiteit en gezondheid nog te verschijnen
 Ilse De Bourdeaudhuij en Jacques Bouckaert
 Vakgroep Bewegings- en Sportwetenschappen, Universiteit Gent
- Sport en leefomgeving nog te verschijnen
 Patrick Jouret, Atelier 50, Urbanisme, Environnement,
 Communication – Bruxelles

Een beknopte vertaling in de andere taal zal beschikbaar zijn voor elk rapport.

LIJST VAN TABELLEN	6
WOORD VOORAF	8
INLEIDING	9
BEELD VAN EEN ZICH VERANDERENDE SAMENLEVING	11
1. EEN BLIK OP DE TOEKOMST VAN DE MODERNE SAMENLEVING	11
2. DE INTREDE VAN DE POST-MAATSCHAPPIJ	12
3. GROTE VERSCHUIVINGEN IN HET POSTMODERNE TIJDVAK	15
4. DE MONDIALISERING: EEN CONTAINERBEGRIIP	18
5. ECONOMISCHE EN SOCIOLOGISCHE ONTWIKKELINGEN IN DE JAREN NEGENTIG	20
6. ONTWIKKELINGEN IN DE TECHNO-, INFO- EN CYBERSFEER	24
7. EEN LANDSCHAP VAN INDIVIDUALISERING EN INFORMALISERING	28
8. SOCIO-DEMOGRAFISCHE TRENDS	32
9. VRIJETIJDSPERSPECTIEVEN: TIJD VOOR VRIJETIJD	39
10. DE ACTUELE TENDENSEN IN TREFWOORDEN	43
DE SPORT IN EEN VERANDERENDE MAATSCHAPPIJ	45
1. GLOBALISERING VAN DE SPORT	45
2. HET LICHAAM ALS POSTMODERNE ZEKERHEID	47
3. SPORT EN POSTMODERNISME	49
4. PROCESSEN VAN VERSPORTING EN ONTSPORTING	52
5. TECHNO- VERSUS ECOSPORT	57
6. HET BIO-GEKOLONISEERDE LICHAAM: SPORT EN HET GEZONDHEIDSOFFENSIEF	60
7. EGO-SPORT EN COLLAGE-SPORT: GEÏNDIVIDUALISEERDE CONSUMPTIE VAN SPORT- EN LIJFSTIJLEN	66
8. DE SOCIO-DEMOGRAFISCHE IMPACT OP HET SPORTGEDRAG VAN DE TOEKOMST	71
9. EDUTRAINMENT: DE OPKOMST VAN HYBRIDE SPORTWAARDEN	75
BEWEGINGSCULTUUR: WORDT VERVOLGD ...	81
REFERENTIELIJST	83

TABEL 1	DE KOMST VAN DE POST-MAATSCHAPPIJEN (NAAR VAN STEENBERGEN, 1996B: 449)	13
TABEL 2	SCHEMATISCHE WEERGAVE VAN DE KENMERKEN VAN DE MATERIALISTISCHE EN POSTMATERIALISTISCHE BELEVINGSORIËNTATIES (NAAR DIGEL, 1986: 17)	14
TABEL 3	WAARDEVERSCHUIVINGEN VAN DE TWEEDE GOLF NAAR DE DERDE GOLF (NAAR DEPUYDT, 1993: 33 OP BASIS VAN TOFFLER, 1971; 1982)	17
TABEL 4	BEVOLKINGSVOORUITZICHTEN IN BELGIË NAAR LEEFTIJD, IN PERCENTAGES (NAAR NIS, 1996)	33
TABEL 5	VERLOOP VAN DE GROTE LEEFTIJDSCATEGORIEËN IN BELGIË SEDERT 1920, IN PERCENTAGES (NAAR DOOGHE, 1995: 29)	34
TABEL 6	VERLOOP VAN HET AANTAL 85-PLUSERS IN BELGIË (NAAR DOOGHE, 1995: 34)	35
TABEL 7	PERCENTAGE BEROEPSACTIEVE 55-PLUSERS IN BELGIË, 1947 VERSUS 1990 (NAAR EUROSTAT, 1992)	35
TABEL 8	ONTWIKKELING VAN HET AANTAL HUWELIJKEN EN ECHTSCHIEDINGEN IN BELGIË: 1965-1993 (NAAR NIS, 1994)	37
TABEL 9	EVOLUTIE VAN HET AANTAL PRIVATE GEZINNEN NAAR TYPE IN BELGIË, IN PERCENTAGES (NAAR NIS, 1994)	38
TABEL 10	EVOLUTIE VAN DE BEROEPSBEVOLKING IN BELGIË, 1970-1990	39
TABEL 11	OVERZICHT VAN TREFWOORDEN M.B.T. HEDENDAAGSE CULTUURSOCIOLOGISCHE TENDENSEN	43
TABEL 12	OVERZICHT VAN ACTUELE SOCIO-DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELINGEN EN HUN MOGELIJKE IMPLICATIES	43
TABEL 13	KENMERKEN VAN DE MODERNE EN DE POSTMODERNE SPORT (NAAR VAN AKEN, 1997: 72 OP BASIS VAN GUTTMANN, 1978; ARMSTRONG, 1996 EN VANREUSEL & VAN DEYNSE, 1989)	52
TABEL 14	TWEEDIMENSIONAAL OVERZICHT VAN ACTUELE SPORTMODI VERSUS BELEIDSRELEVANTE WAARDEN (NAAR CRUM, 1991: 38)	54
TABEL 15	SLEUTELBEGRIJPPEN VAN KENMERKEN VAN TRADITIONELE EN VERNIEUWENDE BEWEGINGSCULTUUR (NAAR VANREUSEL, 1998: 129 OP BASIS VAN LORET, 1995: 315)	57
TABEL 16	CULTUURSOCIOLOGISCHE TENDENTIES OP HET BEWEGINGSCULTURELE CONTINUÛM	59
TABEL 17	ONTWIKKELING VAN DE GEZONDHEIDSCULTUUR NA WO II (NAAR LAERMANS, 1996: 333 E.V.)	64
TABEL 18	OVERZICHT VAN HET AANTAL SPORTFEDERATIES, SPORTCLUBS EN AANGESLOTEN LEDEN, 1974 VERSUS 1990 (NAAR DE KNOP E.A., 1991: 128)	69
TABEL 19	TENTATIEVE CLASSIFICATIE VAN HEDENDAAGSE SPORTMODI VOLGENS DE CULTUURSOCIOLOGISCHE EN SPORTSPECIFIEKE TENDENSEN	70
TABEL 20	INDICATIEVE VERGELIJKING VAN DE SPORTBEOEFENING, 1983 VERSUS 1994 (NAAR JACOBS & STOFFELEN, 1998: 108)	72
TABEL 21	DEELNAME AAN SPORTIEVE ACTIVITEITEN IN DE LOOP VAN EEN JAAR EN HET AANTAL BEOEFENDE TAKKEN VAN SPORT ONDER DEELNEMERS, NAAR LEEFTIJD, BEVOLKING VAN 6 JAAR EN OUDER, 1979-1995 (NAAR SCP, 1998:715)	73

*"Beatus ille, qui procul negotiis."*¹
(Horatius, 65–8 v.Chr.)

"Few dimensions of human experience remain the same over time."
(Macdonis, 1989: 612)

---

1 Uit de Epodes (II, 1-3): "Gelukkig hij, die ver van het werk, ver van de dagelijkse beslomeringen [zich aan zijn vrije tijd kan wijden]."

Sport speelt een belangrijke rol in het leven van veel mensen. Men spreekt van de 'versporting' van de samenleving. Sport is niet langer enkel een vrijetijdsaangelegenheid, maar heeft linken met heel veel andere aspecten en geledingen in de maatschappij en manifesteert zich op verschillende wijzen: groei van actieve en passieve sportbeoefening, toename van verschillende sportachtige activiteiten, stijging van het aantal sportaccommodaties, groeiende sportindustrie en toenemend (maatschappelijk) belang van sport voor opvoeding, gezondheid en integratie. De besmetting door het 'sportvirus' is alom: van top tot recreatie, van bedrijfsfitness tot kick-sporten, de media, het imago van producten, ...

'Sport is goed voor lichaam en geest' is een stelling waarover iedereen het eens is, maar daarnaast zijn ook heel wat negatieve aspecten te bespeuren.

Sport is geen eiland in, maar een onderdeel van de samenleving. Ontwikkelingen in de samenleving hebben grote invloed op de wijze, waarop de mensen sport kunnen of willen bedrijven. Dit houdt in dat de evoluties in de maatschappij van betekenis zijn voor de sport. Sport is ingebed in waarden, normen en gewoonten die gelden in de samenleving. Momenteel wordt in verschillende sectoren van de samenleving heel wat aandacht besteed aan waarden en normen. En de sport ontsnapt niet aan deze gestegen interesse en kritische beoordeling.

Hoe kan de sport - als vorm van menselijke ontplooiing en met een sociaal-integratieve functie - zich ontwikkelen in een veranderende samenleving?

Wat zijn de invloeden van de verschillende maatschappelijke ontwikkelingen op de sport?

Wat verwacht de ruimere samenleving, zowel actieve sporters, als passieve sporters en niet-sportievelingen van de sport?

Met deze vragen in het geheugen zal de Koning Boudewijnstichting een toekomstgerichte reflectie voeren over de relatie samenleving – sport.

Op de eerste plaats kregen verschillende onderzoeksinstellingen de opdracht van de Stichting om over diverse thema's, telkens gelinkt aan de sport, een rapport te maken op basis van bestaande studies en onderzoeken. Het voorliggend rapport is er één van, dat de invloed van de veranderende maatschappij op de sport belicht.

Andere rapporten volgen met o.m. de volgende thema's: 'media en sport', 'gelijkheid van kansen en sport', 'arbeid en sport', ...

Een reeks van drie seminaries, die plaats vinden in het voorjaar van 2000 zal het toekomstverkenkend proces voeden. Praktijkmensen reageren op enkele van de thematische rapporten.

Later in het voorjaar wordt een commissie 'Samenleving & Sport' opgericht. Deze commissie zal over de nodige tijd en middelen beschikken om aan de Stichting een rapport af te geven met denkpistes en aanbevelingen over de relatie tussen de samenleving en de sport.

Koning Boudewijnstichting
Maart 2000

“Zonder vernieuwing is elke cultuur dood.”
(de Haes, 1995: 74)

Halverwege de twintigste eeuw kon de Leuvense hoogleraar Emile Lousse het zich nog veroorloven om in een gebrocheerd pocketboekje *de kenmerkende feiten van die tijd*, en daarmee bedoelde hij de periode 1750-1950(!), uit de doeken te doen. Tot de voornaamste kenmerken van die tijdsperiode rekent Lousse (1949): het machinisme en het overwicht van de techniek, de bevordering van de ‘staathuishoudkunde’ tot de rang van wetenschap, en de seculiere ontvoogding van de mensen. Lousse rondt zijn traktaat af met de formulering: “Door de feiten die we opsomden (...) onderscheidt onze tijd zich van alle voorafgaande tijden”² (1949: 43).

Anno 1998 publiceert het Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau zijn dertiende *Sociaal en Cultureel Rapport*. Dit compendium, met encyclopedische uitstraling, presenteert een voorlopige balans van het laatste kwart van de voorbije eeuw ... Elk hoofdstuk van dit lijvige rapport behandelt telkens een sector van de samenleving (media, onderwijs, cultuur, vrijetijd, ...), en vormt een monografie op zich.

Onze hedendaagse samenleving laat zich inderdaad niet meer zo eenduidig en summier interpreteren, dat een zakboekje de actuele, culturele stroomversnelling op enkele bladzijden zou kunnen vatten. Toch kan je moeilijk beweren dat vroegere of zogenaamde niet-industriële maatschappijvormen zich niet continu of nauwelijks *ontwikkeld* zouden hebben. Verandering en dynamisme zijn immers voorwaarden om van een samenleving te kunnen spreken. Andere en vroegere samenlevingen werden/worden door hun leden evengoed als complex en zich evoluerend beschouwd. Verandering is er dus steeds geweest. Daartegenover staat echter dat deze verandering vandaag versneld geschiedt, fundamenteel is, en zich op diverse gebieden van de maatschappij manifesteert. Verandering is nog de enige constante. In plaats van een verandering binnen een tijdperk maken we de verandering *van* dat tijdperk mee.

Misschien is het dus correcter te stellen dat de hedendaagse burger - méér dan ooit het geval is geweest - door tal van media gevoelig wordt gemaakt voor én daadwerkelijk overrompeld wordt door veranderingen om hem of haar heen. Toch verandert er op de eerste plaats niet noodzakelijk meer, maar met meer (f)actoren komen wij thans in contact. Er is dus op wereldschaal sprake van een sterk toegenomen interactie tussen individuen enerzijds, en van een groeiende intense wisselwerking tussen zeer uiteenlopende domeinen van de maatschappelijke realiteit anderzijds. Mogelijks is het precies dit gegeven dat ons de contemporaine leefwereld als gecompliceerd doet ervaren. Voeg daaraan toe dat heel wat evoluties elkaar veel sneller kunnen opvolgen (wegens technologische en materiële innovaties) en je hebt de blauwdruk van de huidige leefmozaïek. Onze westerse welvaartsstaat is bijgevolg niet meer zo uniform en gestructureerd voor te stellen als eeuwenlang is voorgehouden door invloedrijke instituten als Kerk, staat en onderwijs.

Verschuivingen in een samenleving, zeker sociale en culturele veranderingen, zijn een universeel doch variabel gegeven. In 1922 reeds stelde William Ogburn (1964) dat wat als materiële cultuur omschreven wordt, zich veel sneller wijzigt dan de niet-materiële cultuurvormen. In deze context gebruikt hij de term *cultural lag*, waarmee Ogburn aangeeft hoezeer de sociocultuur

² De cursieve tekst is van de hand van Lousse zelf.

achter hinkt op techniek en infrastructuur. Economie en technologische innovatie zijn inderdaad beduidende krachten die onze vaardigheden, noden en ideeën aanzienlijk kunnen doen wijzigen. De enorme ontwikkelingen op het vlak van de biotechnologie zijn hier een toepasselijk voorbeeld van. Onze actuele biomedische kennis biedt een nooit eerder vermeende controle over het menselijke lichaam. Echter, meer en meer wordt onze samenleving geconfronteerd met de morele implicaties die door deze biomacht (Foucault, 1984; van den Berg, 1969) gegenereerd worden. Terwijl de medische wereld naar een steeds hogere versnelling overschakelt dringen zich ethische vraagstellingen op over hoe de gevolgen van bijvoorbeeld genetische manipulatie zo optimaal mogelijk gesocialiseerd kunnen worden. Niet onterecht duiken her en der hulpkreten op om de dagelijkse praktijk van maken en smaken, van vlugheid en vluchtigheid te doen verlangsamen (Geldof, 1999).

Het is dus voornamelijk de materiële cultuur die met succes en op grote schaal een bepalende invloed uitoefent op de geestes- én lichaamscultuur van een samenleving, zodat deze sociale en culturele transformaties vervolgens gereflecteerd worden op de leef- en participatiestijl van het individu.

“Wer mit allen Tun und Sinnen immer in die Zukunft start, wird die Zukunft nie gewinnen und verliert die Gegenwart.”

(Julius Wolff)

Onderstaand deel van het werk bevat geen toegepaste bespiegelingen op de sport en de bewegingscultuur. Wel worden een aantal algemene maatschappelijke trends naar voren geschoven die in het volgende deel de aanzet zullen geven tot een bespreking van het hedendaagse speelveld van de *Homo movens*. De lezer zal eveneens merken dat zowel in dit eerste deel als in het volgende de auteurs heel wat neologisme hanteren. Dit werd bewust nagestreefd, ervan uitgaande dat deze uitdrukkingen vaak treffend een tendens aangeven.

1. Een blik op de toekomst van de moderne samenleving

Onze toekomst is ongekend en, naar we steeds meer beseffen, nagenoeg niet kenbaar. Toch poogt men binnen de sociale wetenschappen om, op basis van wat thans empirisch kenbaar en gekend is, een blik te werpen op mogelijke scenario's voor de toekomst. Zoals in de inleiding reeds gesteld, tracht dit rapport een cultuursociologische inventaris op te stellen van het hedendaagse sportlandschap in relatie tot maatschappelijke evoluties. Op die manier kan dit werk een bijdrage leveren tot de uitwerking van een bewegingscultureel streefpad. Vanuit wetenschappelijk standpunt kent het speculatief getinte toekomstonderzoek nochtans haar academische tegenstanders: het werkterrein is immers grillig en glad, en bovendien niet geheel vrij van statistische onzekerheden. De opvatting leeft dat de samenleving zich als een open systeem manifesteert, en daardoor vrijwel niet voorafgaand te sturen of te plannen is. Bovendien hebben sociologen, antropologen en andere sociale wetenschappers hun handen meer dan vol met de bestudering van heden en verleden, zo meent men.

Een cultuursociologische exploratie van hoe het futuristische sociale landschap er zou kunnen uitzien, hoeft echter niet enkel onze drang naar nieuwsgierigheid te laven. Een dergelijke zoektocht is zeker ook beleidsmatig te verantwoorden. Hoe anders zou er immers adequaat geanticipeerd kunnen worden op ontwikkelingen? En zouden gewenste evoluties bevorderd kunnen worden? Auguste Comte (1798-1857) ondersteunde deze idee reeds met het kernachtige adagium: “*Savoir pour prévoir; prévoir pour pouvoir*”. Ook Giddens pleit in *The Consequences of Modernity* (1991a) voor het formuleren van ‘modellen van de goede maatschappij’³. Het gaat hier om realistische modellen met een utopische inslag die boven het bestaande uitreikt. Toekomstgericht denken is volgens Giddens dan ook een taak voor de moderne samenleving. Het is te beschouwen als een essentiële vorm van maatschappelijke zelfreflectie (in van Steenbergen, 1996a: 431).

Wie over toekomstonderzoek spreekt roept bij een buitenstaander wellicht allereerst het beeld op van de prognose. Dergelijke toekomstvoorspellingen hebben als belangrijkste doelstelling het vroegtijdig signaleren van te verwachten ontwikkelingen, opdat tijdig zou kunnen worden ingegrepen. Vandaar dat dit onderzoek als *early-warning* studies wordt omschreven (van Steenbergen, 1996a: 422). Prognoses, zeker onvoorwaardelijke, neigen de burger echter passief te maken. De toekomst lijkt dan iets dat de burger overkomt en waar niets aan te verhelpen valt.

3 ‘Models of utopian realism’

Toekomstige samenlevingsmodellen kunnen eveneens geformuleerd worden aan de hand van een scenario (het toekomstontwerp), een utopie (het wensbeeld, denk maar aan de anti-utopische romans 1984 van George Orwell en *Brave New World* van Aldous Huxley) of empirisch onderzoek naar de toekomst. Scenario's bieden de mogelijkheid om op een systematische manier aan de realisering van een meer optimale samenleving te kunnen werken. Ze maken op de eerste plaats gebruik van reeds bestaande sociologische kennis, om vervolgens de mogelijke én wenselijke toekomstige toestanden van een samenleving te duiden. Het scenario is dan een middel om wat de Amerikaanse socioloog Amitai Etzioni als de 'zichzelf regulerende maatschappij' (*self-guiding society*) heeft omschreven, te stimuleren (Etzioni, 1968).

Het utopisch denken kan als een vorm van constructieve maatschappijkritiek beschouwd worden. Een concrete toepassing hierop is het voorbeeld van de discussie over de mogelijkheid om iedereen een arbeidsloos inkomen te verzekeren. Dit is een politiek agendapunt dat sedert de zeventiger jaren met tussenpozen opduikt. Dit op het eerste zicht werkelijkheidsvreemde idee hoeft nochtans niet zo utopisch te worden opgevat. Met de technische en wetenschappelijke ontwikkelingen die de moderne industriële samenleving heeft doorgemaakt, is het immers niet ondenkbaar dat de hooggeïndustrialiseerde welvaartsmaatschappij haar burgers het recht op een dergelijk basisinkomen zou garanderen. Ook vanuit de idee dat de menselijke arbeid – althans in kwantitatieve zin – nog verder teruggedrongen zal worden, kan dit idee ondersteund worden.

Hoewel uitspraken over de toekomst niet proefondervindelijk geverifieerd kunnen worden, is het wel degelijk mogelijk een relatie te leggen tussen empirisch sociologisch onderzoek en toekomstonderzoek. Zo kan bijvoorbeeld onderzoek verricht worden naar wat mensen van de toekomst verwachten. In die zin fungeert de toekomst dan als een soort maatschappelijke spiegel waarop verwachtingen, maar ook bekommernissen en frustraties geprojecteerd worden. In plaats van de 'stem des volks' te aanhoren, kan ook geopteerd worden om een empirisch getoetste theorie aan een denkbeeldig toekomstperspectief te koppelen. Een voorbeeld van dergelijk onderzoek zijn de studies van Inglehart *The silent revolution* (1977) en *Culture shift* (1990), waarin telkens de komst van de postmaterialistische maatschappij op basis van empirische gegevens voorspeld werd.

Een op de toekomst gerichte sociale studie zou zich dus niet enkel mogen concentreren op culturele en structurele trends en prognoses, op scenario's, utopieën en andere toekomstmodellen, maar dient eveneens toetsbare uitspraken in te calculeren.

2. DE INTREDE VAN DE POST-MAATSCHAPPIJ

De volop aan de gang zijnde idioterie met betrekking tot het *fun*-de-siècle aan het einde van het tweede millennium geeft duidelijk aan hoezeer eenieder in de ban is (gebracht) van een zeker overgangsbewustzijn. De meest up-to-date millenniumoverzichten overspoelen de markt en titelopgaven, zoals *Eeuw in beeld*, *Age of Extremes*, *Jaarnaal van de eeuw*, *Fotoboek van de eeuw*, *De 20ste eeuw in een notendop*, *Mein Jahrhundert*, *Millennium Magazine*, ... etc., presenteren zich onverbloemd. Ongeacht de vercommercialisering van deze eeuwwende is duidelijk dat deze collectieve rite-de-passage reeds enige tijd vóór haar historische orkestratie werd aangekondigd. Vermoedelijk hebben de razendsnelle en onverwachte – hoewel in de sportwereld reeds aangekondigde – implosie van het communisme enerzijds en de explosie van de voormalige Sovjet-Unie anderzijds hierin een katalyserende rol gespeeld, en luidt de spreekwoordelijke val van de Berlijnse

Muur het einde in van een thans als coherent ervaren tijdsvak (zie bijvoorbeeld Hobsbawm, 1995). Ook de controversiële maar onomkeerbare eenwording van Europa, het einde van de Koude Oorlog, de opkomst van een mondiale economie en de wetenschappelijke en technologische veranderingen annex doorbraak van de Derde Industriële Revolutie (DIR), hebben in de verspreiding van dit overgangsbewustzijn een grote invloed uitgeoefend (Eyskens, 1995).

'Post-maatschappij'-studies, zoals bijvoorbeeld Bell's *The End of Ideology* (1967), Vattimo's *The End of Modernity* (1988) en Fukuyama's *Het einde van de geschiedenis* (1992), geven inderdaad aan dat er sprake is van een soort omkeringsproces. Het voorlopig niet nader of slechts vaag omschreven, nieuwe type samenleving wordt dan beschouwd als fundamenteel verschillend van de voorafgaande samenlevingsvorm. Tal van 'post-ismen' en andere neologismen steken bijgevolg verwoed de kop op. Om enige orde in deze chaos te scheppen maakt van Steenbergen (1996b) gebruik van een (marxistische) dichotomie die een onderscheid maakt tussen de toekomstbeelden die de wereld van de politiek en de economie accentueren enerzijds, en de toekomstbeelden die voornamelijk de nadruk leggen op de wereld van de cultuur, de wetenschap en de zingeving anderzijds (zie tabel 1).

Bovenbouwperspectief	Het postmaterialisme De postseculiere maatschappij Het postmodernisme
Onderbouwperspectief	Het postcommunisme De postindustriële maatschappij De postnatiestaat De postverspillingsmaatschappij

TABEL 1: DE KOMST VAN DE POST-MAATSCHAPPIJEN (NAAR VAN STEENBERGEN, 1996B: 449)

Tot de eerste categorie, dit is het onderbouwperspectief oftewel de infrastructuur, rekent van Steenbergen onder andere de postindustriële maatschappij en de postverspillingsmaatschappij⁴; tot de categorie van het bovenbouwperspectief (de suprastructuur) het postmaterialisme, de postseculiere maatschappij en het postmodernisme. Terecht kan de vraag gesteld worden waar én in welke mate de hierna opgesomde maatschappijvormen nog gesitueerd kunnen worden in deze tweedeling van post-maatschappijen:

- de dienstenmaatschappij (cfr. de opwaardering van de tertiaire sector [Toffler, 1982])
- de mediamaatschappij (cfr. McLuhan's aforisme "The medium is the message/massage" [McLuhan & Fiore, 1967])
- de (massa)consumptiemaatschappij (cfr. Packard's *Hidden persuaders* [1969])
- de vrijetijdssamenleving (cfr. Dumazedier's *Civilisation du loisir* [1962])
- de verzorgingsstaat (cfr. Galbraith's *Affluent society* [1958])
- ...

Deze benamingen duiden in het verleden immers reeds op een steeds meer gewaargeworden economische, maar vooral culturele breuk met de vroegere moderne samenleving. Meer dan ooit

⁴ Ook wel als 'risicomaatschappij' of 'wegwerpmaatschappij' omschreven (cfr. Beck, 1986).

zullen de dienstensector, de media, de massaconsumptie, vrijetijds- en materiële welvaartsaspecten het beeld van de toekomstige leefwereld bepalen. Dit betekent dat deze maatschappelijke sectoren in het tijdperk van de post-histoire fundamenteel zullen zijn in het gebruik van ruimte, de besteding van tijd en de vorming van een eigen identiteit.

Ter illustratie geven we in tabel 2 een schematisch overzicht van de gewijzigde materialistische waardehouding.

<i>Materialistische waardehouding</i>	<i>Postmaterialistische waardehouding</i>
Traditionele opvoedingsbeelden en -praktijken (vlijt, discipline, gehoorzaamheid)	Democratische / egalitaire oriëntering
Sterk geprononceerde geslachtsrolverwachtingen en -eisen	Mensbeeld gebaseerd op 'partnership', verminderende bereidheid tot rolspecifieke rangschikking en onderschikking
Aanpassingsbereidheid, discipline, gehoorzaamheid, trouw en onderwerping	Emancipatie, ongebondenheid, gelijke behandeling, creativiteit, zelfverwerkelijking, zelfontplooiing en zelfbepaling
Standaardisering	Tendens naar het unieke
Efficiëntie, rationaliteit en produktgeoriënteerdheid	Behoeftigeoriënteerdheid, individualiteit
Prestatie, carrière, macht, promotiestreven, statusgeoriënteerdheid, streven naar hoger inkomen en daaraan gekoppelde consumptiemogelijkheden	Levenskwaliteit
Beroepsoriëntering	Oriëntering op privéleven
Accent op arbeids sfeer	Groeiende kennis van vrijetijdsbereik
Streven naar materiële en sociale zekerheid	Risicobereidheid
Lustuitstel	Uitleven van emotionele behoeften
Ascesebereidheid	Hedonisme
Seculiere grondhouding	Religieuze openheid
Dominantie van mens over de natuur, technologie, plicht, ethische vooruitgangsgedachte	Humanisering, eenheid tussen mens en natuur
Overheidsdenken, gehoorzaamheid (plicht-ethisch gegronde volgzaamheid), aanvaardingsneiging	Participatie, transparantie van het politieke
Wetenschapsoriëntering en geloof	Scepticisme tegenover wetenschappelijk rationalisme
Protestants ethos	Ethos van nieuwe eenvoud

TABEL 2: SCHEMATISCHE WEERGAVE VAN DE KENMERKEN VAN DE MATERIALISTISCHE EN POSTMATERIALISTISCHE BELEVINGSORIËNTATIES (NAAR DIGEL, 1986: 17)

3. GROTE VERSCHUIVINGEN IN HET POSTMODERNE TIJDVAK

Zonder dat de hierboven reeds aangehaalde term 'postmodernisme' echt aangeeft waarnaar hij juist verwijst, is duidelijk dat dit concept suggereert dat we het modernistische wereldbeeld voorgoed gepasseerd zijn. 'Postmodern' is een modieus koepelbegrip geworden voor allerlei ontwikkelingen die ertoe zouden hebben bijgedragen dat de naoorlogse westerse welvaartssamenleving markant verschilt van de door klassieke sociologen beschreven maatschappij.

Onder deze ontwikkelingen worden vooreerst de volgende trends begrepen: de onstuitbare verspreiding van massa- en populaire cultuur, het vervagen of 'vloeibaar' worden van normen, stijlen en waarheidscriteria, het ontstaan van een nieuwe middenklasse van managers⁵, en de opkomst van een nieuw persoonlijkheidstype⁶ (Vranken & Hendrickx, 1996: 436). Meer mondiale tendenties die in deze context in de literatuur opgesomd worden zijn (zie bijvoorbeeld Devisch, 1997: 14-15; Elchardus & Heyvaert, 1990: 111; 158-159; Vranken & Hendrickx, 1996: 436):

- de mondialisering van economie en cultuur
- het technocratisch expansionisme onder invloed van transnationale massamedia en onderwijs en van telecommunicatie en toerisme
- de ontgeografisering van de ruimte
- lokalisering, zoals creolisering, endogenisering en pidginisering, als reactie op de wereldwijde verspreiding van westerse productievormen en economie
- de overdaad aan symboliek
- het ongebonden streven naar originaliteit, autonomie en zelfverwezenlijking
- de personalisering en destandaardisatie van de (goederen)productie
- de degradatie en verloedering van het milieu
- het consumentisme inzake politiek, cultuur, relaties en geloof
- de toename van geweld, verzet, wetteloosheid en desorganisatie
- het vervagen van grenzen tussen vermaak en cultuur, tussen esthetiek en moraal, tussen stijl en waarheid
- de drang naar genot, passie, authenticiteit, intense expressie van persoonlijke gevoelens en hedonisme
- de gelijktijdigheid van rationaliteit en irrationaliteit
- de omgang met en besteding van tijd
- ...

Het is duidelijk dat sociaal-culturele en socio-economische aspecten van de dagelijkse leefwereld – zoals consumptie, lichamelijkheid, genotzucht en (materiële) welvaart – sterk opgevaardeerd worden gedurende het *pomo*⁷-tijdvak. In die zin kan werkelijk sprake zijn van een breuk met het vooroorlogse verleden. Immers, rond de geloofwaardigheid van heel wat 'Verlichtingsprojecten' – denk maar aan de grote ideeën van vrijheid en gelijkheid, van vooruitgang en ontvoogding, van maakbaarheid en rationaliteit, etc. – is na de Tweede Wereldoorlog serieuze twijfel gerezen (Lyotard, 1987). De grote verhalen zijn sinds de ondergang van het communisme definitief dood.

5 Deze managers zijn de voorlopers van de *yuppies* uit de tachtiger jaren, oftewel de jonge ambitieuze promotiemakers; in het Angelsaksische taaldomein aangeduid als de *yuppies*, zijnde de 'young urban professionals'. Dit zijn een kleine groep kapitaalkrachtigen die binnen de geïndustrialiseerde wereld de werknemer van de zestiger jaren gecombineerd met de *fun morality* van de jaren tachtig verpersoonlijken.

6 Bedoeld is de *other-directed man*, namelijk de van buitenaf geleide mens zoals Riesman het nieuwe persoonlijkheidstype in 1950 omschreef (Riesman e.a., 1953), oftewel de hersengespoelde Big Brother-adept van visionair George Orwell (s.a.) in zijn 1984.

7 postmodern

In een debat dat in De Standaard verscheen, heeft volgens Pierre Hassner (van het Centre d'Études de Recherches Internationales in Parijs) het wegvallen van de grote ideologieën tot gevolg dat we met een strijd te maken zullen hebben tussen technocratie en populisme (in Cooper, 1999: 12). Hiermee doelt hij ook op de crisis waarin de democratie en de identiteit zich thans bevinden.

“Voorstanders van de visie van het postmodernisme zeggen het met andere woorden: de grote, alomvattende verhalen, zoals het marxisme en de christelijke doctrines, zijn in verval geraakt. Er zijn vele ‘waarheden’, in die zin dat mensen erg diverse betekenis- en waardesystemen kunnen ontwikkelen die leefbaar zijn en die elk op hun manier menselijke ontplooiing mogelijk maken.” (Roosens, 1998: 46)

De hedendaagse maatschappij wordt nog steeds gekarakteriseerd door wetenschap en technologie, door bureaucratische efficiëntie en rationele planning, alleen: er wordt niet langer meer geloof aan gehecht. Dit betekent volgens de postmoderne socioloog Zygmunt Bauman echter niet dat de huidige consument zich abrupt moet bekeren tot vluchtigheid, emotionaliteit of irrationele zinnelijkheid (in Weyns, 1995). Toch meent waardeonderzoeker Jan Kerkhofs (1997: 102-103) dat het samen bestaan van verschillende generaties, de waarde van het gezin, de blijvende invloed van de grote instellingen, de veroudering van de bevolking en het hoge levenspeil nog steeds voor een grote stabiliteit zorgen in onze (Europese) samenleving. Mensen willen immers geen chaos (Kerkhofs, 1997: 77). Chaos ondermijnt de betrouwbaarheid die noodzakelijk is voor een veilige samenleving. Bauman daarentegen heeft het in zijn betogen graag en vaak over de consumptieve behoeften van de postmoderne mens. En de ‘post-boden’ Bell (1967; 1974) en Fukuyama (1992) stellen dan weer dat het met wat ons te wachten staat triestig gesteld zal zijn indien het engagement en de wereldwijde ideologische strijd die een beroep deed op durf, moed, voorstellingsvermogen en idealisme, vervangen zullen worden door economische rationaliteit, het eindeloos creëren en oplossen van technische problemen, en het bevredigen van de verfijnde verlangens van de consument. Het ‘einde van de geschiedenis’ zou aldus een bedreiging vormen voor de humane ontwikkeling van de mens.

De historisch geïnspireerde reeks ‘premodern-modern-postmodern’ sluit aan bij het evolutionaire stadiadenken van futurologen en politicologen als Daniel Bell (1974), Francis Fukuyama (1992), Walt Rostow (1960; 1961) en Alvin Toffler (1971; 1982; 1984). Ondanks het feit dat het denken in termen van maatschappelijke ontwikkelingsstadia sterk onder vuur ligt⁸ (van Steenberg, 1996a: 426), blijkt onder meer de golftheorie van Toffler tot op heden nog steeds een valabel criterium waaraan laat-twintigste-eeuwse tendensen getoetst kunnen worden. In zijn bestseller *De derde golf* (1982) geeft Toffler aan hoe de geschiedenis is opgebouwd uit een reeks van opeenvolgende golven. Elke golf omvat een geheel van technisch-economische en sociaal-maatschappelijke karakteristieken die, ondanks de culturele verschillen, het basispatroon van alle westerse landen op een bepaald moment uitmaakte. Met de eerste golf wordt de agrarische, feodale maatschappij bedoeld die 10 000 jaren geleden aanvatte en rond 1700 tot een einde kwam met het aanbreken van de tweede golf, de industriële revolutie die in de Verenigde Staten tot halverwege deze eeuw bleef voortduren. De zogenaamde derde golf, die in de VS een aanvang nam vanaf de jaren vijftig, ziet Toffler onder meer gekenmerkt door de tertialisering van de werkgelegenheid, de demassificering van de media en de productie, en de individualisering en de fragmentarisatie van de tijdsbesteding. Deze ontwikkelingen, die zich in eerste instantie afspelen binnen de techno-infosfeer, zullen volgens deze auteur een blijvende impact hebben op de sociale en psycho-

⁸ Karl Popper bijvoorbeeld ziet het stadiadenken als een restant van een negentiende-eeuwse fascinatie voor de evolutietheorieën zoals we die met name in de biologie, meer bepaald in de leer van Darwin, tegenkomen (in van Steenberg, 1996a: 426).

logische leefruimte van het gezin en het individu. In tabel 3 geven we de belangrijkste waardeverschuivingen van de tweede naar de derde golf weer, zoals deze door Toffler beschreven worden.

Tweede golf	Derde golf
Massificatie	Demassificatie
Verheerlijking van het oudergezin	Erkenning van legitieme alternatieven voor het oudergezin
Massaonderwijs	Demassificatie van scholen
Standaardisatie Uniformiteit	Meer individualisering Minder standaardisatie Verscheidenheid Het unieke
Gecentraliseerde nationale staat	Decentralisatie Regionalisatie
Verzet tegen de minderheidsmacht	Democratie van gedeelde minderheidsmacht
Verzet tegen rechtstreekse democratie	Semi-directe democratie
Gecentraliseerde besluitvorming	Verdeling van de besluitvorming
Traditioneel nationalisme	Transnationalisme
Bureaucratie	Ad-hocratie
Verzet tegen pogingen om tot een rechtvaardige wereldeconomie te komen	Strijd voor een evenwichtige en rechtvaardige wereldeconomie
Geen bezorgdheid om het milieu	Aandacht voor ecologische problemen
Bestendigheid	Vergankelijkheid Blipculturen Modulair zelfbeeld
Econocentrisch Technocratie	Naast economie ook belang aan culturele, ecologische en psychologische waarden Humanisering
Arbeid centraal	Vrije tijd centraal
Productieve ethiek	Prosumptieve ethiek

TABEL 3: WAARDEVERSCHUIVINGEN VAN DE TWEEDE GOLF NAAR DE DERDE GOLF (NAAR DEPUYDT, 1993: 33 OP BASIS VAN TOFFLER, 1971; 1982)

4. DE MONDIALISERING : EEN CONTAINERBEGRIIP

Aan het begin van dit eerste deel suggereerden we reeds dat in toenemende mate mensen opgenomen worden in mondiale netwerken waarbinnen zij met elkaar communiceren en van elkaar afhankelijk zijn. Nog niet zo lang geleden echter zaten gemeenschappen ‘gevangen’ in een eigen perspectief, dat ze als een algemeen geldend referentiekader hebben aanzien en ervaren (Roosens, 1998: 46). Tegenwoordig zouden de grootste volksverhuizingen uit de geschiedenis nochtans verbleken bij de mensenstromen die zich dagelijks over enorme afstanden verplaatsen in de hoedanigheid van migranten, zakenlui of toeristen. Grote groepen minder vermogenden trachten de ‘Burcht Europa’ binnen te dringen, op zoek naar nieuwe of betere leef- en werkmogelijkheden; heel wat rijen trekken op hun beurt naar het Zuiden om er te verpozen.

Hoewel het proces van ‘mondialisering’ in eerste instantie bewerkstelligd werd – en nog steeds – door de wereldwijde verspreiding en organisatie van de markt en de economie, is dit verschijnsel vandaag evenzeer uitgebreid tot de domeinen cultuur, media, communicatie, politiek, sport, mode, kunst, toerisme, mobiliteit en wetenschap. Zo zijn de Olympische Spelen universeel dan ooit en herkent men overal de afbeeldingen van sportsterren en popidolen. Wereldwijd ook werken mensen met dezelfde software en communiceren zij via een gestandaardiseerd systeem van elektronische berichtgeving. Supra- en transnationale instanties zoals de VN, de NAVO, het IMF, de Wereldbank en de WTO winnen op politiek niveau aan belang; andere instellingen, eerder gebaseerd op nationale entiteiten, internationaliseren zich (denk maar aan de EU). Ook processen van verstedelijking, overbevolking, maar eveneens vereenzaming en sociale uitsluiting, gaan hand in hand met de mondialisering. Nooit eerder waren we met zo velen, maar nooit eerder waren velen ook zo alleen.

“Our lives, in other words, are increasingly influenced by activities and events happening well away from the social context in which we carry on our day-to-day activities.” (Giddens, 1989: 520)

Het globaliseringsproces speelt zich volgens de antropoloog Arjun Appadurai (1990) in vijf verschillende ‘sferen’ af, met name de *ethnoscape*, de *technoscape*, de *finanscape*, de *mediascape* en de *ideoscape*. De ‘ethnoscape’ wordt bepaald door de verplaatsingstroom van hedendaagse tribes: toeristen, migranten, gastarbeiders, sportlui, vluchtelingen, politici, ... (zie hierboven). De vier overige ‘scapes’ (letterlijk: ‘landschappen’) laten zich kenmerken door een wereldwijde stroom van respectievelijk technologie, kapitaal, beelden en waardeoriëntaties. Appadurai ziet deze vijf sferen als de bouwstenen van wat hij als ‘*imagined worlds*’ (1990: 6) omschrijft, hetgeen duidt op de multipale werelden die door individuen van overal ter wereld gevormd (kunnen) worden. De relatie tussen de verschillende ‘scapes’ is echter onvoorspelbaar en sowieso complex, en staat daarom de vermeende culturele homogenisatie (oftewel ‘vervlakking’) in de weg. Ofschoon globale systemen – met betrekking tot kapitaal, technologie en representatie – alomtegenwoordig zijn blijven ze eveneens meervoudig en divers.

Graag en gemakkelijk hanteert men nog al eens journalistieke variaties, om niet te zeggen media-genieke neologismen – zoals *McDonaldisering*, *Cocacolanisering*, *Neckermannisatie*, *Dollarisatie* en *Disneyficatie* (zie bijvoorbeeld Archer, 1991; Devisch, 1997: 71; Flamend, 1998: 78; Nederveen Pieterse, 1994: 161; Ritzer, 1993), om het vervlakkingssyndroom waaraan onze samenleving zou lijden aan te duiden. In wezen gaat het bij deze vormen van mondialisering en ‘verdesigning’ echter om de export van exclusief⁹-westerse waarden, goederen en levensstijlen die binnen het kapitalistische systeem ‘gecommodificeerd’ en vervolgens op wereldschaal gepopulariseerd werden (Robins, 1991: 25). Het zijn immers voornamelijk *extravaganza* uit de westerse eetcultuur en

9 Vaak ook ‘exclusieve’ westerse waarden.

amusementsindustrie - denk maar aan sportschoenen en andere merkkleidij, colablikjes en fastfood-restaurants, popmuziek en spektakelsport – die tot in de verste uithoeken van onze planeet doordringen. Er is eerder sprake van een verwestering (of zelfs veramerikanisering) en niet zozeer van een mondialisering. Het is dus in hoofdzaak het Noorden dat zich ‘globaliseert’, de *West* die de *Rest* usurpeert. We integreren de wereld niet, we integreren drie polen: Noord-Amerika, West-Europa en Japan. Net als honderd jaar geleden kent dit neokolonialisme twee partijen: mondialiseerders en gemondialiseerden (Ramonet, 1997; Said, 1994).

Ondanks het gegeven dat consumptieartikelen, statussymbolen en identificatieobjecten in toenemende mate een mondiaal karakter krijgen én mensen steeds meer het gevoel geven in één wereld, of ‘dorp’ te leven, mag men toch niet uit het oog verliezen dat deze internationalisering en mondialisering nationalistische en etnische tegenreacties oproepen op het lokale niveau (Devisch, 1997: 44 e.v.). Het is in deze context dat men spreekt van fenomenen als ‘creolisering’, ‘endogenisering’ en ‘pidginisering’. Niet alles beantwoordt zondermeer aan het westerse beeld, en in de ontmoeting tussen het lokale en globale niveau wordt ook het westers ideeëngoed getransformeerd. Cultuurwetenschapper Rik Pinxten (1994) accentueert dat culturen taaier zijn dan we vermoeden, en dat de homogenisering wellicht minder groot is dan algemeen wordt gesuggereerd. Assertiever dan in de *Golden Sixties* en meer zelfbewust dan in de zeventiger jaren trachten vele lokale culturen hun respectieve gemeenschappen te mobiliseren en op zoek te gaan naar oplossingen voor de grote existentiële thema's van onze tijd (Devisch, 1997: 15). Dit regionalisme streeft uiteindelijk naar politieke en culturele autonomie op een lager integratieniveau, en is aldus een lokale reactie op het westerse streven naar mondiale expansie (Wilterdink e.a., 1996: 214).

“Hoewel het perfect mogelijk is Amerikaanse schoenen, een Italiaans pak, een Franse das te dragen, en verlekkerd te zijn op de Chinese en Thaise keuken, een fan te zijn van Pavarotti of Michael Jackson, graag Proust te lezen, te rijden met een Zweedse wagen en Amerikaanse soap operas (sic) te volgen op een televisietoestel van Japanse makelij en toch terzelfder tijd een ‘leidinggevend Vlaming’ te zijn, kan Frans spreken bij te vele gelegenheden je Vlaamse identiteit op de helling zetten. Niet alles wat cultureel is, waait waar het wil op postmoderne wijze.” (Roosens, 1998: 153)

Het zich lokaal verzetten tegen mondiale invloed is een tendens die ook in het medialandschap tot uiting komt: kranten lopen raken klappen op wanneer ze aan hun regionale (sport)pagina's raken, ook de televisie – het medium dat de westerse mens van onder de kerktoren heeft vandaan gehaald – wordt het drukst bekeken wanneer de directe omgeving in beeld wordt gebracht.

De internationalisering van de cultuur impliceert dus niet per se een uniformisering maar op de eerste plaats een diversificatie, want elke poging om een culturele *global village* op te richten roept regionale en nationale weerstanden op (Nobelprijswinnaar Octavio Paz in de Haes, 1995: 84-85). Mondialisering en lokalisering versterken elkaar. Doorheen de globaliseringstendens wint wat eigen is - want een zoektocht naar een culturele identiteit - aan belang (Mommaas, 1991: 26). Vanuit dit perspectief kan eveneens de toegenomen waarde die men hecht aan een eigen leefstijl begrepen worden. De oude nationale en verzuilde identiteiten lenen zich hier niet langer voor (infra). Of zoals Giddens (1991b: 5) het stelt:

“(...) because of the ‘openess’ of social life today, the pluralisation of contexts of action and the diversity of ‘authorities’, lifestyle choice is increasingly important in the constitution of self-identity and daily activity.”

5. ECONOMISCHE EN SOCIOLOGISCHE ONTWIKKELINGEN IN DE JAREN NEGENTIG

Het is ontegenzeggelijk waar dat, in tegenstelling tot enkele decennia geleden, het liberale denken de boventoon voert, en dit zowel in politieke als meer maatschappelijke aangelegenheden. Een dergelijke attitude uit zich onder meer in de nieuwe politiek en de nieuwe economie die velen thans menen te herkennen. Die nieuwe ondernemings- en participatiecultuur wordt door haar voorstanders reeds als de vierde revolutie gezien. Nadat in de Derde Industriële Revolutie (1950-2000) de creatieve kennis, ondersteund door de informatica, tot de belangrijkste productiefactor geëvolueerd was, zijn vanaf de jaren negentig 'netwerkeconomie' en 'global communication' mode-woorden geworden. De grote verandering kwam er dus niet door de computer, maar doordat computers met elkaar kunnen communiceren. Het is de recente combinatie van kennis en computer, de zogenaamde informatietechnologie, die grenzen zou helpen overbruggen. De wijziging kwam er evenmin door de bewustwording van het individu, maar doordat de dialoog en de interactie tussen groepen van individuen bevorderd werd. De nieuwe opportunisten proclameren overtuigd dat iedereen kan participeren: voor iedereen is een job weggelegd en iedereen kan met iedereen in communicatie treden, zolang maar een basiskennis van internet en wat elementaire vaardigheden voorradig zijn. In het nieuwe politieke en economische landschap kan iedereen met een minimum aan vorming en enkele basiscompetenties aldus deelnemen of aan de slag. Gedaan met incompetenties, het schaarsteprobleem bestaat niet meer volgens de nieuwe beleidslieden. Er is sprake van een complete integratie van mensen en diensten.

Wat bij deze tendens (voorlopig) over het hoofd gezien wordt is het feit dat de netwerkeconomie zich in eerste instantie verticaal ontwikkelt (de markt volgt de technologie, niet andersom), dat het digitale 'ik-communiceer-dus-ik-besta' geen garantie biedt voor authenticiteit en eerlijkheid, dat *hightech high touch* nodig heeft en dus een menselijke factor ontbeert, dat bereikbaarheid en een zeer grote penetratie van infrastructuur niet noodzakelijk synoniem zijn voor integratie, dat ... Het valt af te wachten of de productiviteitsgroei als gevolg van de technologie ook perspectieven biedt voor andere domeinen van de samenleving (onderwijs, sport, welzijn, vorming, ...). Mogelijks zijn we met deze nieuwe 'culturele' revolutie in het verschiet, toch niet op weg naar 'genoeg' of naar beheersing, maar effectief naar een toenemende schaarste en onbeheersbaarheid - wie behoudt nog een overzicht? Creëren de groeiende drang naar nutswaarde en comfort niet telkens een nieuw tekort (cfr. Achterhuis¹⁰, 1983; 1988)?

In wat volgt concretiseren we een aantal technologische, economische en sociologische evoluties die zich vanaf de jaren negentig gemanifesteerd hebben.

Vooreerst zijn er de technologische ontwikkelingen op het gebied van de informatica, de biotechnologie, de micro-elektronica, de opto-elektronica, de telecommunicatie, de genetica, ... Onvoorspelbaar snel winnen deze hightech subsectoren aan belang (infra). Hoewel het voorlopig nog de grote arbeidsscheppers zijn, zullen deze geavanceerde technologie-domeinen in de toekomst ingehaald worden door de lowtech en de no-tech¹¹ markt. De snelst groeiende lowtech ondernemingen zijn immers: restaurantketens, dameskledingateliers en de fabricage van fitness-apparaten. Bovendien maakt de informatietechnologie, die in de VS reeds meer dan 50 procent van de nieuwe werkgelegenheid voor haar rekening neemt, het mogelijk dat kennis meer en meer gecentraliseerd wordt, terwijl de arbeid op eender welke plaats kan gebeuren.

¹⁰ De sociaal filosoof Hans Achterhuis (1983; 1988) vraagt zich in zijn werk terecht af of we met de mondialisering, de economisering en het hedendaagse rationalisme wel degelijk op weg zijn naar overvloed, naar 'genoeg' of naar beheersing, doch in tegenstelling daarmee niet naar (nog) meer schaarste, ontbering en onbeheersbaarheid. Devisch (1997: 30) stelt dat de sterk gemoderniseerde, zogenaamde affluent societies het concept van de schaarste en armoede niet overwonnen hebben. Hoewel er in absolute termen genoeg is, meent deze auteur dat de (subjectieve) schaarste zich steeds verder uitbreidt.

¹¹ Cfr. tertiaire sector.

Reeds eerder vermeldden we dat in de postindustriële samenleving het verbruik van diensten enorm toeneemt. Zo steeg het aandeel van de dienstensector van 60 procent in 1980 naar 70 procent begin jaren negentig. Dit heeft onder meer tot gevolg dat de werkgelegenheid in de industriële sector systematisch daalt, terwijl de industriële productie continu stijgt. Voornamelijk groeit de behoefte aan vier soorten diensten: diensten die het verbruik vergemakkelijken (de hele recreatie en toerisme-business behoort daartoe), diensten die zorg dragen voor anderen (welzijnssector, waaronder thuisverpleging en ouderenzorg), diensten die de veiligheid garanderen en diensten die schoon huis houden met onze milieuvervuilende verspillings- en wegwerpmaatschappij (Robrechts, 1993: 133). Het is stilaan een feit geworden dat kennis en kapitaal de plaats innemen van handarbeid; automatisering en robotisering dus in de plaats van mechanisering (een kenmerk dat de eerder geciteerde Lousse [1949: 9-18] nog als een van de voornaamste karakteristieken van 'zijn' tijdsperiode zag). Zoals Toffler (1982), zo blijkt nu, correct voorspelde ligt de toekomst van de basisindustrieën (waaronder autonijverheid en textiel, niet in het minst de sportschoenenindustrie) in flexibele productiesystemen en in gespecialiseerde precisieproducten.

Parallel aan deze evolutie van sectoren, mogen we eveneens een aantal algemeen economische ontwikkelingen verwachten.

Vooreerst is er het proces van intensivering van de internationalisatie. Zo zal de wereldeconomie aan belang winnen, en zelfs onze thuismarkt worden. Denken we hierbij maar aan de in snel tempo gevormde industriële machten – zeker op het gebied van textiel en speelgoed – in Zuidoost-Azië en Zuid-Amerika. Daarnaast is er sprake van een economische 'triade', die meer dan 80 procent van de wereldvraag uitmaakt. Dit betekent concreet dat in de toekomst elke belangrijke onderneming of nationale vertegenwoordiging op drie afzetgebieden aanwezig zal moeten zijn: de VS, de EU en Japan. In die regio's leven immers mensengroepen die inzake levensstijl, vrij besteedbaar inkomen, maar ook qua vrijetijdsbesteding en aspiraties sterke gelijkenissen¹² vertonen (Robrecht, 1993: 134). Bij dit alles zal de informatietechnologie als een aanzienlijke katalysator fungeren. Vervolgens is er het tempo van de innovatie. Ondernemingen zullen worden gedwongen om voortdurend met nieuwe producten – liefst op maat van de klant afgeleverd (cfr. Toffler, 1982) – en aangepaste productieprocessen en dito managementstijlen voor de dag te komen. De levensloop van goederen krimpt immers in. Gespecialiseerd en uniek zijn luidt de leuze. Kennis – wat is dat nog?, zal andermaal sneller voorbijgestreefd zijn. Ook hier zullen de vernieuwingen in de communicatie- en computertechnologie de snelheid van veranderingen nog vergroten.

Een derde trend is de ontwikkeling van een informatie-economie naar een economisch model waarin gevoelens en emoties het zwaartepunt zullen vormen. In dit model worden cultuur, ontspanning, het eigen lichaam en het individuele welbevinden de drijvende motor van de economie. Het commercialiseren en verkopen van gevoelens en emoties, sterk gekoppeld aan de vrijetijdsindustrie, is trouwens de dag van vandaag reeds in volle ontwikkeling. Ook TV-zenders leveren programma's in die zin af: in een mengsel van soap, spel en survival worden *gewone* mensen psychologisch uitgekleeft¹³. Dergelijke voyeuristische producten zien we ook elders de kop opduiken. Zo leren mensen haaien aaien op onderwatersafari, worden producten – zoals kleding, voeding en vakanties – exotischer, en verworden onze klassieke zwembaden tot subtropische waterparadijzen.

12 Het longitudinale onderzoek van Inglehart (1990) toonde bijvoorbeeld aan dat in de moderne welvaartsstaat (d.i. Europa, Noord-Amerika en Japan) steeds meer waarde wordt gehecht aan vrijetijd, seksuele vrijheid en autonomie (doch anderzijds ook aan vrede, milieubehoud, verbeelding en verdraagzaamheid). Tegelijkertijd zou de betekenis van waarden als arbeidzaamheid, beginselvastheid, spaarzaamheid, gezag en godsdienstigheid afnemen. Een dergelijke waardebeleving blijkt primordiaal in het westen, alsook in de economische politiek die dit deel van de wereld op anderen regio's uitoefent.

13 Denk hierbij maar aan TV-programma's als De Mol (VRT), Big Brother (Veronica) en Robinson Island (Planet 24). In Biosfeer-achtige toestanden worden alledaagse acteurs door onzichtbare camera's gevolgd en aan de kijker bloot gegeven. Ook het Amerikaanse televisiestation CBS wil nu een twintigtal vrijwilligers bij elkaar zetten op het onbewoonde eiland Palau Tiga voor de kust van Borneo. De deelnemers zullen er gedurende 49 dagen zelf onderdak moeten bouwen en voedsel vergaren ... Commercieel exotisme en voyeurisme ten top dus.

Bij dit alles zal de concurrentie een sterke rol spelen, alsook het zich wijzigende consumentengedrag.

Na dit overzicht van sociaal-economische ontwikkelingen aan het einde van de twintigste eeuw duiden we een aantal tendensen die een aanvulling vormen op reeds hoger gesitueerde cultuur- en sociologische verschijnselen. We pikken daarbij in op waarden en levensbeschouwingen die toekomstige leef- en lijfstijlen zullen bepalen. Deze paragrafen zullen, tezamen met het weergegeven overzicht van de maatschappelijke evoluties, een aanzet geven voor de bespreking van een aantal tendenties in een steeds relevanter domein van de samenleving: de vrijetijdssector (zie verder).

Er dient te worden opgemerkt dat een levensstijl *hinc et nunc* niet kan worden losgekoppeld van de levensloop die mensen meemaken. Ingrijpende historische gebeurtenissen – zoals oorlogen, economische crises en politieke of culturele revoluties – hebben een grote impact op de levensloop en op het huidige levenspatroon dat daarvan het resultaat is. Zo kunnen voor West-Europa in de twintigste eeuw een aantal generaties onderscheiden worden (Becker, 1992). Deze generaties verschillen onderling van elkaar qua levens- en belevingskansen, maar ook qua stijl- en waardepatronen. Becker (1992) beschrijft de volgende vier generaties:

- De vooroorlogse generatie (geboortejaren 1910 tot 1930): deze generatie wordt gekenmerkt door een adolescentie en jongvolwassenheid die bepaald werd door een economische crisis (jaren '30). In de opvoeding stonden een strenge moraal, gehoorzaamheid en een conventionele waardeoriëntatie centraal;
- De stille generatie (geboortejaren 1930 tot 1940): hier werden de adolescentie en de jongvolwassenheid bepaald door scepsis, wederopbouw en economische hoogconjunctuur. De opvoeding was nog steeds gericht op een overwegend conventionele oriëntatie. Carrière en gezin stonden centraal, maar er was nog geen sprake van maatschappijkritiek en daarbij passende rebellie;
- De protest-generatie (geboortejaren 1940 tot 1955): deze generatie wordt gekenmerkt door een baby-boom. De adolescentie en jongvolwassenheid werden eveneens gekarakteriseerd door een tijd van grote economische bedrijvigheid en van voorspoed in het bedrijfsleven, maar ook door maatschappijkritiek en protest;
- De verloren generatie (geboortejaren 1955 tot 1970): deze generatie is in sterke mate beïnvloed geworden door de economische recessie, die omstreeks 1975 een aanvang nam en die een probleemloze entree op de arbeidsmarkt bemoeilijkte. Deze generatie laat zich voornamelijk kenmerken door een gebrek aan kansen en onzekerheid.

Het is op de eerste plaats de 'verloren generatie' die, ondanks de onzekere toekomst, een stempel heeft gedrukt op het hedendaagse leefstijlenpatroon. Uit de veelheid aan ontwikkelingen die eerder werd opgesomd komt wellicht als (enige) 'zekerheid' naar voor dat in onze huidige leefwereld universele regels hebben afgedaan, dat onbetwistbare waarheden door onzekerheden werden vervangen, en dat diversiteit in de plaats van eenheid is gekomen. Dit is, gezien de tendens tot uniformisering (cfr. mondialisering), een opmerkelijke vaststelling. Maar men kan er nu eenmaal niet onderuit dat verschillen – als een uiting van identiteitsvorming – steeds meer en graag beklemtoond worden. Hoewel waarden, gedragingen en expressies divers en cultureel variabel zijn,

stoelen deze verschillen steeds meer op het gestandaardiseerd principe van de hedendaagse economische rationaliteit.

“Iedere burger, of hij nu oud is of jong, gelovig, zoekend of ongelovig, behoudsgezind of open voor verandering, kan evenwel niet anders dan zich met zijn opvattingen te midden van het groeiende pluralisme persoonlijk te situeren.” (Kerkhofs, 1997: 147)

Variatie verdringt thans de monotonie waardoor simplificatie en eenvormigheid worden ingeruild voor complexiteit en veelvuldigheid. De postmoderne mens van de negentiger jaren streeft naar het unieke en heeft minder oog voor het algemene. Hij wil zich evenmin onderwerpen aan routine, doch is gefascineerd door het onherhaalbare, door het eigen avontuur. Deze behoeften ontstaan deels uit de sterke persoonlijke betrokkenheid op een eigen cocon - bijvoorbeeld de eigen woning als centrum van arbeid en zelfs (digitale) vrijetijd (zie verder), maar ook de subcultuur als overlevingsstrategie.

Genres en subculturen hebben steeds minder te maken met maatschappelijke klassen en ideologie. Ze hebben daarentegen veel meer van doen met levensstijlen in eindeloze variatie en verandering (Abram de Swaan in de Haes, 1995: 89). Hoewel opleidingsniveau nog steeds het meest bepalend blijft voor deelname aan culturele praktijken, valt niet te ontkennen dat leeftijd en generatie hierin een steeds grotere rol spelen. Was vroeger de levensstijl een manifestatie van iemands plaats in een bepaalde socio-economische klasse, dan is dat tegenwoordig niet zozeer meer de beroepsstatus als wel de banden met een subcultuur die zijn levensstijl bepalen (Toffler, 1984: 154). Stand of levensbeschouwing, dé klassieke normen voor een sociale groep, doen het niet langer: noch in normen voor kleding, noch in cultuurconsumptie of in eetgewoonten (Robrecht, 1993: 138). Met de informaliseringstendens is echter ook duidelijk geworden dat uiterlijk waarneembare verschillen tussen sociale groepen vervagen. De levensstijl accentueert nog steeds iemands eigenheid, maar de afbakening van groepen geschiedt op een meer diffuse wijze. Style surfing lijkt het motto, en juist de veelheid bepaalt het karakter (MTV-president en trendsetter van hedendaagse jeugdcultuur Nazerali in Roos, 1998: 4). Taucher (1999) spreekt in deze context van fusion lifestyle: een eigentijdse sampling van looks, rages en stijlen, en op die manier het kunnen omgaan met de huidige chaos¹⁴.

“Als je er een fusion lifestyle op na houdt, sample je zelf je leven en je visies bij elkaar. Vandaag ga je naar een hiphop-night, morgen zak je gezellig door in een bruin café en overmorgen is er een houseparty! En bij grote verkiezingen stem je niet zomaar op kandidaten van één partij, maar verdeel je je stemmen over de ‘juiste mensen’, die niet per se bij dezelfde politieke familie horen.” (Taucher, 1999: 23)

Van een homogene jongerencultuur is geen sprake meer. Terwijl punks ooit de strijd aanboden met hippies en disco-liefhebbers met blues-fans, zappen (jonge) negentigers doorheen tientallen leefstijlen, muzieksoorten en sportrages. Door op een creatieve manier trends uit de jaren '50, '60, en sinds kort zelfs uit de 'matte' en weinig 'geprofileerde' jaren '70 te recyclen, is een ware kakofonie aan subcultuurtjes ontstaan (Donker e.a., 1995: 3). Deze mix aan eertijds duidelijk te onderscheiden leefwijzen, duidt er op dat ook 'de' hedendaagse levensstijl niet meer uniform te duiden is, zodat er inderdaad sprake is van een 'multipele identiteit'. Daarbij zal, nog meer dan

¹⁴ De idee (en praktijk!) van 'creatief-stijlen-mixen' is op zich niet zo innovatief en kenmerkend voor de jaren negentig te noemen. In 1979 sprak Hebdige (1983) al van 'style as bricolage'.

vroeger, de consumptie van een veelheid aan goederen synoniem staan voor de creatie – of tenminste de poging daartoe – van een persoonlijke identiteit.

“Tien jaar terug was het overzichtelijk. Punk was toen net voorbij, het overdeftige imago kwam op. Alle jongens zaten met een korte kop in de klas, de meisjes met lang haar of paardestaart. Nu is het andersom. Als de school het toelaat, wordt een klaslokaal een vergaarbak van stijlen: langharige neo-hippies in bloemetjeshemd, punky meisjes met kort kapsel, hip-hop-jongens met vliegeniersjassjes en baseball-petjes, gabberhouse-fanaten met spiegelgladde schedels en grunge-liefhebbers in houthakkershemd en gescheurde spijkerbroek. Eén mode kan ik niet ontdekken, of het moeten die verschrikkelijke schoenen met hoge rubberen zolen zijn.” (Donker e.a., 1995: 3)

Op te merken valt dat met de komst van fusion, het yuppie-tijdperk definitief voorbij is. Met het uitblijven van economische groei, de huidige werkloosheid en diploma-inflatie opteren jongeren voor andere waarden dan geld en status. We maken nu een generatie mee die het mét een diploma niet vanzelf goed krijgt in de samenleving. Jongeren in de negentiger jaren wensen zich te ontplooien, maar niet ten koste van alles. Ze zijn egocentrisch, maar daarom nog niet egoïstisch. Arbeids- en prestatie-ethische waarden worden meer en meer vervangen door waarden die gerelateerd kunnen worden aan vrije tijd, levenskwaliteit en zelfverwerkelijking. “In de post-materialistische waardeoriëntatie is de behoefte aan plezier en een interessant leven belangrijker dan carrière, status en plichtsbetrachting” (Crum, 1991: 10).

6. ONTWIKKELINGEN IN DE TECHNO-, INFO- EN CYBERSFEER

In een relatief korte tijdspanne is de mensheid erin geslaagd van een cultuur die handel drijft in materiële grondstoffen over te stappen naar een cultuur die zich op de eerste plaats concentreert op het verhandelen van (pseudo-)informatie, en dit op een *vertechn(olog)iseerde* wijze. Na de Industriële Revolutie is de Informatierevolutie nog volop aan de gang. De technologie heeft onze cultuur tot een *pluricultuur* omgetoverd (Ihde, 1995). Door de storm van technische mogelijkheden verliezen mensen echter hun greep op de realiteit. Hierdoor hebben zij een minder duidelijk beeld van wat de toekomst brengen zal, dan aan het fin-de-siècle van 100 jaar geleden.

Zo heeft de *high-technology* in de jaren negentig elk aspect van het sociale leven grondig veranderd. Homecomputers, videofoons, virtuele realiteit en cybernantonnen met artificiële intelligentie waren eens science fiction, thans zijn ze dagelijkse kost. Met draagbare telefoons, faxtoestellen en e-mail zijn mensen overal ter wereld bereikbaar.

Ook de informatietechnologie heeft een snelle doorbraak geforceerd naar het dagelijkse leven. Op het speerpunt van het informatietijdperk doet het *World Wide Web* dienst als een wereldwijde encyclopedie en evolueert dit sferisch web naar een wassende planetaire, cerebrale cortex of naar een banale mondiale advertentiekraan, of beide (men heeft de keuze). Dit medium stelt mensen in staat om, waar ze ook zijn, informatiebronnen te raadplegen en zelf informatie te versturen. Het Internet omspant, ontspant en verpandt de wereld. Binnen deze mondiale informatisering van de interactie tussen mensen is er sprake van een verdichting van afstanden in tijd en ruimte. Grote hoeveelheden feiten en cijfers gaan immers de wereld rond in enkele seconden, waardoor onze pla-

neet ook op het vlak van informatie in een instant, wereldwijd dorp getransformeerd wordt. De huidige generatie is digitaal onderlegd.

“Wie informatie zoekt, hoeft zich niet te verplaatsen, niet eens te weten waar het gevraagde vandaan komt; de informatie navigeert zelf, komt thuis aan en nestelt zich op de harde schijf.” (Bodifée, 1998: 44)

Voor de eerste maal in de geschiedenis kan men stellen dat informatie en kennis voor een grote groep mensen in het westen integraal en vooral onmiddellijk beschikbaar is. Nu de ambachtelijke onderneming van de encyclopedisten, alsook hun product, is overgenomen door en opgenomen op bijvoorbeeld videomateriaal en gecomputeriseerde databanken, bestaat er geen enkele materiële belemmering meer die de verspreiding en beschikbaarheid van informatie kan verhinderen. Naarmate onze informatievoorraad toeneemt gaan de gedeelde kennis en het publieke discours echter achteruit. Technisch gesproken bezitten we een ongekende hoeveelheid informatie, maar de kennis die door het grote publiek gedeeld wordt, neemt met het jaar af (Eekhaut, 1998).

“Maar juist nu de techniek, via de televisie en de computer, in staat lijkt alle kennis bij iedereen thuis te brengen, wordt de cultuur vernietigd door de logica van de consumptie.” (Finkielkraut, 1988: 119)

“De angst om niet meer bij te zijn, dwingt ons informatie en informatica-producten in allerlei vormen te consumeren.” (van Laeken, 1998: 14)

In een wereld waarin Internet en e-mail zich moeiteloos hebben ingebed in het traditionele mediaveld, worden we bedolven onder een informatie-overflow en geplaagd met syndromen als info-mess en info-stress (Shenk, 1998). We dreigen dus te verdrinken in een moeras van informatiebytes, in een data smog. Hoewel een adequate verwerking van informatie tot kennis kan leiden, en kennis inderdaad tot macht, kunnen de huidige informatiebergen onmiskenbaar ook onmacht – en in die zin schaarste – voortbrengen.

“Een doordeweeks nummer van The New York Times bevat meer informatie dan iemand in het Engeland van de zeventiende eeuw gemiddeld in zijn hele leven te verwerken kreeg.” (van Laeken, 1998: 13)

Het aanbod aan data is groter dan optimaal verwerkt kan worden, en de consumptie van heel wat gegevens geschiedt vluchtig. De omzetting naar kennis lukt niet meer en leidt tot oppervlakkigheid. Informatie was eens zeldzaam (lees: kostbaar), nu is zij zo overvloedig aanwezig – en dus goedkoop – dat de infoconsument ze steeds sneller als afval wegwerpt. Bovendien is het voor de mediaconsument, mits een extra toelage, reeds mogelijk een vooraf te bepalen soort informatie niet meer te hoeven ontvangen. Volautomatisch wordt de informatie die de klant niet relevant acht er dan uitgefilterd: een soort infocest waardoor de individuele infosfeer helemaal is aangepast aan het persoonlijk gewenste kennisprofiel. In feite zijn het in de computer ingebouwde en vooraf geprogrammeerde smart agents die bepalen wat wij nog willen weten en wat niet. Een dergelijke tendens tot nichevorming op het gebied van informatie en kennis – *info-cocooning* – werkt ongetwijfeld de demassificatie en fragmentarisatie van het mediagebruik, maar uiteindelijk ook van ons denken en handelen, in de hand (Toffler, 1982: 153 e.v.).

“De wereld is niet het gezellige globale dorp geworden waar McLuhan van droomde. De samenleving heeft zich daarentegen gespecialiseerd in een elektronische toren van Babel, waar ieder een specifiek hokje bezet.” (Eekhaut, 1998: 14)

Er is nood aan een filter tussen data en informatie enerzijds en kennis anderzijds. *Data-diëten* zouden wat meer in mogen zijn. Zo kan de informatiemaatschappij eindelijk overgaan in een kennismaatschappij. Het bijbrengen van kennis, en dus niet enkel informatie, vereist méér dan alleen maar technologie. Heel wat informatie wordt de consument immers ongezuiverd en ongeconverteerd overgemaakt, waardoor bijvoorbeeld reclame en journalistieke boodschappen steeds meer op elkaar beginnen te gelijken. Commerciële advertenties neigen naar *infomercials* en nieuwsberichten verworden tot amusant *infotainment* (van Laeken, 1998). De inhoud van bulletins wordt een ludiek animeren van een gulzig publiek, waarbij de spelregels steeds meer lijken te beantwoorden aan de wetten van de publiciteitscommercie.

Technofilm, technomuziek en technogames vormen voorlopig het summum van computergestuurde animatie, alsook een van de populairste cultuurstromingen van het ogenblik¹⁵. Bij dit soort media wordt steeds meer beroep gedaan op het virtuele imaginatievermogen van de consument. Ook de amusementsindustrie blijft dus niet gespaard van de driedimensionale *bijna-werkelijkheid*. Zo komt het dat het ‘virtuele toerisme’ het weldra mogelijk zal maken om rond de wereld te reizen zonder het huis uit te komen: skiën op het *Winternet*, op ontdekkingsreis met *Navigator of Explorer*. Op het Internet kunnen gebruikers een schuilnaam benutten, en leeftijd, voorkomen en socio-professionele status verbergen. Cybernauten hoeven dus niet hun saaie zelf te zijn; ze kunnen in een fictief personage stappen. Dit maakt ageren in een door informatie en computers gestuurde wereld aanlokkelijk en comfortabel.

Internet is een fantasiewereld, een *Wondernet*. ‘Dankzij’ de hi-tech media is mobiliteit dus geen voorwaarde meer om te kunnen *navigeren* of *surfen* in de wereld. In het elektronische tijdperk dragen consumenten de gehele mensheid als hun eigen huid ... Of anders gesteld: ons lichaam houdt al lang niet meer op aan de buitenkant, het heeft elektronische antennes gekregen die de deur wagenwijd openzetten voor stimuli van overal. McLuhan zag in deze ‘elektronische extensie van het zenuwstelsel’ het einde van vijfduizend jaar mechanische technologie (in Meulemans, 1998: 28). Bij dit alles kan de bedenking worden gemaakt of de *cyberspace* waarin we ageren ons niet meer en meer als een reële – weliswaar hypergefragmenteerde - werkelijkheid overkomt, en dus steeds minder als een virtuele. In onze verbeelding worden de afstanden en grenzen van de leefwereld steeds meer als ontastbaar, onzichtbaar, en dus virtueel, ervaren. Wat eens als virtueel beleefd werd substitueert het oorspronkelijk aanwezige, wordt zelf als ‘echt’ beschouwd, en reduceert de originele wereld tot een slechts in onze denkwereld aanwezig en operationeel gegeven. De gedachte van een elektronische hyperrealiteit lijkt hier op zijn plaats.

“Het gebruik van het collectieve brein ter uitbreiding of vervanging van de persoonlijke hersenen (...) dompelt de hele samenleving in onzekerheden. (...) De vraag doemt op of nog lokale activiteit mogelijk blijft op een planeet die zich in één samengegroeide, cerebrale massa hult? Hoe ver reikt nog het individuele weten? Wordt het bewustzijn een diffuse ervaring? Wat zijn nog de kansen van zelfstandig, afwijkend, atypisch denken?” (Bodifée, 1998: 44)

¹⁵ Zo zijn 65 procent van de software die in Europa voor pc's verkocht wordt videospelletjes, en draaiden er begin 1999 maar liefst vier technogestuurde prenten in de Belgische bioscoopzalen (Mulan, The Prince of Egypt, Antz en A Bug's Life). Nochtans kennen dergelijke media-producten slechts een zeer beperkte levensduur.

Zijn we met de huidige elektronische opties inderdaad op weg naar een instantwereld waarin een nieuwe mensheid – een ultieme expressie van de Homo ludens – zich opwerkt? Immers, door het efficiënt aanwenden van de hoogtechnologie zien heel wat vorsers de menselijke arbeid overbodig worden (supra), zodat het werkend bestaan voorgoed kan worden ingeruild voor het nomadisch en monadisch leven van creatief spel. Vrije tijd zal de enige tijd zijn, en alle fantasieën kunnen werkelijkheid worden. De wereld wordt een stad, niets is vast of zeker en alles komt in dienst te staan van het vluchtige en van de onmiddellijke, maar tijdelijke bevrediging. Normvervaging, cohesieverlies, verbeelding en vluchtigheid vieren hoogtij. Iedereen wordt architect. Iedereen speelt voor toerist. Met de opkomst van populaire en gecomputeriseerde media is een revolutie opgestart die voorgoed de manier gewijzigd heeft waarop consumenten denken en reizen, zich animeren, zich bewegen en zich informeren.

Hoewel de Amerikaanse democratische cultuur technologie en informatica tot voorwerpen van lofuiting heeft gemaakt, hebben deze sferen tot op heden nog niet bijgedragen in de verheffing van de democratie of tot een waardevolle ontwikkeling van de samenleving (Shenk, 1998).

“Vooral de tweede helft van deze eeuw is geteisterd door het technologisch utopiedenken: de horizon is steeds gevuld met nieuwe wonderbaarlijke technieken die ons een werkelijk rechtvaardige, goed geïnformeerde (sic) en democratische burgermaatschappij beloven.” (van Laeken, 1998: 15)

Het is evenwel in deze context dat we (nog steeds) kunnen spreken van een ‘duale maatschappij’. Hoewel onze samenleving op materieel en communicatief vlak vele ‘grenzen’ doorbroken heeft – en de wereld daarbij als een dorp ervaren wordt – blijven heel wat mensen verstoken van deze ‘voortgang’. De tweedeling tussen kansarmen en kansrijken wordt steeds duidelijker. We spreken niet zozeer meer van de *haves* en de *have nots*, want die tweedeling is herstelbaar, maar van de *knows* en de *no-knows*: zij die meezijn en begrijpen versus de groep die dit moet ontberen. Je kan van mensen die inzake media, informatie en technologie autonoom zijn moeilijk verwachten dat zij deze kennis zouden inleveren ten bate van mensen die niet over deze vaardigheden beschikken. De tegenstelling *knows* versus *no-knows* is dus niet zo maakbaar als deze van de *haves* versus de *have nots*.

Op wereldniveau wordt het merendeel van de bevolking nog altijd geplaagd door oorlogsgeweld, onderdrukking, honger, ziekte, onwetendheid, armoede en uitbuiting. Internet en de hele computerwereld blijken vooralsnog het privilege te zijn van een bevoorrechte minderheid in de wereld. Maar ook in de ‘eigen’ leefomgeving, de zogenaamde vierde wereld, worden groepen van mensen de dag van vandaag de toegang ontzegd tot educatie, arbeid, informatie, consumptie, vrijetijd, ..., en speelt het Mattheus-effect heel wat mensen parten. Wie zich niet flexibel weet te profileren op de arbeidsmarkt komt in de werkloosheid terecht, wie aangewezen is op (publieke) dienstverlening gaat gebukt onder sociale druk, wie geen (sociale) functie heeft wordt niet in de samenleving opgenomen, ... Nog altijd gaat men achteloos voorbij aan de vaststelling dat lang niet alle Belgen over een telefoon, laat staan een computer, beschikken. En afgezien daarvan, kan niet iedereen de grote technologische sprongen maken die bijna vereist worden om in de hedendaagse samenleving naar behoren te kunnen functioneren. Deze vormen van sociale uitsluiting spelen zich zowel in de stedelijke context als in plattelandsgebieden af (Knops e.a., 1998).

Voegen we tenslotte hieraan toe dat de evoluties in de materiële techno- en infosfeer een grote impact hebben op, zelfs bepalend zijn voor, de realisatie van de huidige mobiliteits-, beeld- en

consumptiecultuur, en bijgevolg dus ook de socio- en psychosfeer van de hedendaagse mens determineren. De wereld waarin wij vertoeven is niet langer een biotoop, maar een *technotoop*, waar techniek én wetenschap op ons dagelijkse leven ingrijpen (de Moor, 1994: 57; de Moor e.a., 1995: 277). Wat schreef visionair Orwell (s.a.) ook weer over de totalitaire, hersenspoelende ingreep van media en technologie?¹⁶ En wat gedaan met de idee van de van buitenaf gestuurde, gemedieerde mens, *the other-directed person* in het werk van David Riesman (Riesman e.a., 1953)? ...

Technisch gezien kunnen we wat we willen, de vraag is alleen of we echt willen (en inschatten) wat we kunnen.

7. EEN LANDSCHAP VAN INDIVIDUALISERING EN INFORMALISERING

Op het beeld van de steeds sneller evoluerende, vermeende geëmancipeerde, gefractioneerde en geïnformatiseerde maatschappijvorm, kan een met gelijke bewoordingen te omschrijven individu worden geprojecteerd. We kunnen er daarbij van uitgaan dat er zich een intense wisselwerking afspeelt tussen de socio-culturele en macro-economische ontwikkelingen enerzijds, en de hierna te bespreken persoonsgebonden ontwikkelingen anderzijds. Deze individu-georiënteerde reflecties zullen een aanknopingspunt vormen bij de bespreking van de socio-demografische tendensen en de vrijetijdsperspectieven.

“Het mensentype dat in en door de vrije markt tot wasdom komt, kenmerkt zich door zijn paranoia volgens Schumpeter, door zijn historisch besef zoals geformuleerd door Mailer, door het grondrecht van Warhol, en hij leeft in het wereldsysteem volgens Friedman. Dit mensentype van de nieuwe eeuw noem ik de evenementenmens. (...) Producerend, contemplerend, copulerend, hoe dan ook –erend, haast hij zich in de Fast World met maximum snelheid van evenement naar evenement. Tenslotte maakt hij een evenement van zichzelf, volgens de telkens wisselende eisen die de vrije markt hem stelt.” (Hofland, 1999: 140)

Bauman (1995) typeert de postmoderne mens als een individu dat streeft naar ongebondenheid: hij of zij vermijdt het vastleggen van een identiteit omdat hierdoor andere keuzemogelijkheden verloren dreigen te gaan. Het moto is ‘recycleren’, het hoofdmotief voorlopigheid, onmiddellijkheid en bevrediging. Emotionaliteit en engagement worden daarbij tot een minimum herleid (supra). Bauman onderscheidt vervolgens vier metaforen om het pomo-individu sociaal te analyseren, namelijk: de flaneur, de speler, de vagebond en de toerist. De flaneur is iemand die zich onder andere vreemden bevindt voor wie hij zelf ook een vreemde is. Men is *in* de massa, maar niet *van* de massa. Het contact met anderen is episodisch: het is een gebeurtenis zonder verleden, noch toekomst. In de hoedanigheid van de speler mijdt de postmoderne mens het toeval en tracht hij strategisch te anticiperen zodat samenwerking en medelijden overbodig worden. Bij een negatief vooruitzicht staakt hij het spel en werpt zich op een nieuwe uitdaging. Als vagebond is het hedendaagse individu onvoorspelbaar: hij of zij leeft ongebonden en ontsnapt aan de sociale controle van de georganiseerde wereld. De toerist tenslotte symboliseert de drang naar nieuwe ervaringen. Alleen wat ongewoon, bizar maar toch plezierig is, trekt hem aan. Opvallend is dat deze vier metaforen – namelijk het beeld van de flaneur, de speler, de vagebond en de toerist – in

¹⁶ George Orwells inspiratie voor zijn doemver telling Nineteen Eighty-Four was onder meer gevoed door de opkomst van het nazisme: zonder hun bevolgen radiotoespraken hadden Goebbels en Hitler de Duitse massa wellicht nooit zo gek gekregen.

de modernistische tijd figuren waren die helemaal niet in het centrum van de belangstelling stonden, maar daarentegen zich in de marge van de toenmalige samenleving ophielden.

Aan het einde van de twintigste eeuw eigent de postmoderne burger zich aldus het recht en de plicht toe een aangenaam, maar voornamelijk ongebonden, bij wijlen zelfs losbandig leven te leiden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat volgens het Sociaal en Cultureel Rapport 1998 (SCP, 1998: 3-8) het concept 'individualisering' de meest kernachtige karakterisering is van de huidige maatschappelijke dynamiek. Andere grote sociaal-culturele trends van onze tijd gedurende de laatste dertig jaar, zijn volgens dit rapport 'informalisering', 'emancipatie', 'normvervaging' en 'cohesieverlies'. Op de een of andere manier staan deze sociale fenomenen niet los van de individualiserings- en demassificatietrend.

Hoewel de verschillen binnen één generatie groter zijn dan het verschil tussen twee generaties – en jeugdgroepen bijgevolg moeilijk onder een en dezelfde noemer geplaatst kunnen worden, bestempelen *trendwatchers* de jongeren van vandaag als de 'M-generatie'¹⁷ (Bekx & Roels, 1999). Na de generatie X (relativisme), de generatie Y (conformisme) en de generatie Z (de non-comgeneratie), zouden jongeren zich in de jaren negentig associëren met de kernwoorden: Mezelf, Millennium, Marketing, Multimedia, Mijn leefmilieu en Middelmatig engagement. De belangrijkste persoon is dus 'mезelf', en er is niets dat 'mijn leefwereld' te bovengaat of 'mij' ter verantwoording roept. De eigen identiteit van de consument, het 'ik', wordt het (ken)merk bij uitstek. Zichzelf waarmaken en onderscheiden luidt de boodschap. Reeds een decennium geleden typeerde Laermans (1986a; 1986b) de toenmalige jeugd als de 'M-generatie'. Hij doelde daarmee op de jeugdcultuur die uit een verwisselbaar samenraapsel van stijlen bestaat, een 'collage' als het ware (zie verder onder 'style fusion' en onder 'collage-sport').

Tallose tekens wijzen er inderdaad op dat niet zozeer 'solidair' (inclusief integratie) dan wel 'solitair' (individualisering en desintegratie annex privaatief mensbeeld) de hoofdrol speelt in de moderne samenleving (Laermans, 1993a). Zo blijkt bijvoorbeeld dat nieuwe relaties gemakkelijker kunnen worden aangegaan, maar dat zij anderzijds ook sneller verloren dreigen te gaan. Juist omdat deze relaties minder hecht zijn verankerd in de traditie, worden zij veeleer 'vrijzwevend'. Dit proces wordt nog versterkt daar het 'collectief bewustzijn' in moderne samenlevingen in belangrijke mate zijn greep op de individuen verloren heeft. Onze moderne cultuur schrijft niet meer exact en dwingend voor wat mensen onder bepaalde omstandigheden moeten doen. Moderne mensen beschikken niet langer meer over onwrikbare principes die te allen tijde en onder alle omstandigheden moeten worden nagekomen (Vranken & Henderickx, 1996: 42-43). In zijn klassieker *De la division du travail social* (1893) waarschuwde Durkheim reeds dat de verzwakte greep van het collectieve bewustzijn op de moderne mens zou kunnen leiden tot maatschappelijke desintegratie en anomie (Durkheim & Vandekerckhove, 1990).

In zeer algemene zin staat individualisering voor een groeiende autonomie van het individu ten opzichte van zijn directe omgeving. Dat proces treedt op in relatie tot de verbanden waarvan het individu deel uitmaakt en tot de morele orde waarin het individu, via die verbanden, is ingebed (SCP, 1998: 3). Individualisering steunt op de relativisering van traditionele normen en waarden (detraditionalisering) en op de overtuiging dat in de wereld vele mogelijkheden open liggen en dat men daarbij zelf moet en kan kiezen welke men wil gebruiken (Laermans, 1993a). Het detraditionaliseringsfenomeen – namelijk het feit dat de moderne mens zijn keuzen over de organisatie van zijn dagelijks (privaat) leven niet langer geregeld wil zien door collectief gedragen opvattingen over wat wel en wat niet nastrevenswaardig is – hangt nauw samen met de tanende impact van voorheen sterke instituties zoals de Kerk, het burgerlijk huwelijk en de traditionele sekserollen.

17 Deze generatie wordt ook wel als de MIP's aangeduid, wat staat voor middle income people; in tegenstelling tot de DINK's (double income no kids) en de VIP's (very important people) zijn inkomen en materiële waarden voor deze groep minder belangrijk dan kwaliteit en vrije tijd.

Er is dus sprake van een toenemende aandacht voor de presentatie van de eigen ik, voor de vormgeving als het ware van een eigen biografie.

“Dat soevereine beslissingsrecht van het individu heeft in de consumptiemaatschappij een vruchtbare voedingsbodem gevonden. De uitbreiding van het aantal toegankelijke producten, de exponentiële groei van het aantal radiozenders en T.V.-kanalen, de personalisering van goederen die voorheen erg gestandaardiseerd waren, hebben de mensen leren kiezen. Dat kiezen als consument verschijnt nu als de meest concrete vorm van individuele vrijheid en soevereiniteit. De vrouw die na haar werk van het ene naar het andere T.V.-kanaal ‘zapt’, eerder dan de seculiere godin met stralenkrans van licht en tafelen der wet, staat symbool voor die nieuwe vrijheidsidee. Dat consumentisme blijft niet beperkt tot de supermarkt. Het breidt zich uit tot politiek, cultuur, dans, huwelijk, geloof.” (Elchardus & Heyvaert, 1990: 111).

Mensen hebben inderdaad de idee meer autonoom en vrijer geworden te zijn. Moderne burgers weten zich geëmancipeerd en willen duidelijk zelf vormgeven aan hun leven. In werkelijkheid echter, zitten zij eveneens gevangen in een netwerk van anonieme en bureaucratische relaties. Mensen moeten conformeren, maar ontkennen dat de moderne cultuur hen daartoe dwingt. Het lijkt er nogal sterk op dat mensen hun toegenomen vrijheid van handelen toeschrijven aan het feit dat zij meer keuzemogelijkheden hebben en daardoor een zekere keuzevrijheid ervaren. Het aantal keuzen staat echter in rechtevenredige verhouding tot de afhankelijkheid van mensen, wat op zijn beurt een gevoel van machteloosheid creëert. Hoe meer vrijheid men heeft hoe groter de mogelijkheid tot diversificatie is, maar hoe moeilijker en afhankelijker ook de keuze voor het individu wordt. Vranken en Henderickx (1996: 415-416) hebben dit als de paradox van de individualisering omschreven. Een voorbeeld van de individualiseringsparadox is de ontwikkeling van de verzorgingsstaat.

De futuroloog Alvin Toffler (1982: 163) ziet in het feit dat mensen steeds meer geïndividualiseerd en gedemassificeerd worden, een wereldbeeld ontstaan waarin mensen steeds meer afhankelijk zullen zijn van signalen, aanwijzingen en andere soorten van informatie, en dit alleen nog maar om met elkaar te kunnen communiceren en samen te werken.

De trend tot individualisering, informalisering, demassificatie en detraditionalisering past binnen diverse maatschappelijke ontwikkelingen. De belangrijkste zijn het gestegen scholings- en welvaartspeil, de groeiende flexibiliteits- en mobiliteitsmogelijkheden, de suburbanisering van gezinnen die vroeger in sociaal homogene stadsbuurten samenwoonden, en de groeiende economische zelfstandigheid van vrouwen. Er is dus sprake van een toegenomen persoonlijke beslissingsvrijheid en van een grotere vrijheidsmarge ten aanzien van richtinggevende waarden, overtuigingen en alledaagse (sociale) handelingen, zoals seksualiteit en erotiek, ontspanning en vrijetijd, kleding- en lijfstijl, ... De moderne mens leeft hier-en-nu, zonder zich al te veel vragen te stellen over morgen. In de moderne samenleving staat niet een collectiviteit, niet het gezin, maar wel het individu centraal¹⁸ (Vranken & Henderickx, 1996: 414).

“Alle culturen hebben evenveel bestaansrecht en alles is cultuur’, verzekeren de verwende kinderen van de welvaartsmaatschappij en de critici van het westen in koor.” (Finkielkraut, 1988: 108)

¹⁸ Dit betekent niet noodzakelijk dat individualisering synoniem staat voor egoïsme of atomisering. Er ontstaan immers nieuwe vormen van relatie- en groepsvorming, vaak echter wel op basis van persoonlijke affiniteiten.

In *De ondergang van het denken* ziet Alain Finkielkraut (1988)¹⁹ het expanderen van de individuele levensstijl en van de zelfexpressie in eerste instantie als een tendens tot wraakzuchtig of masochistisch opslokken van het culturele (het geestesleven) door het culturele (het dagelijkse bestaan). In een tweede fase wordt de *Cultuur* dan vervangen door een soort opgewekte, culturele vaagheid waarin alle cultuurhandelingen op één lijn worden gesteld met de grootse scheppingen van de mensheid. Het denken geldt volgens Finkielkraut niet langer als enige, hoogste waarde, het is thans even onverplicht en legitiem als het spelen op de lotto, als house, fitness of safari. Alles heet cultuur, zolang het maar verkoopt of veel publiciteit oplevert. Natuurlijk heeft het niet-denken altijd een bestaan gekend naast het intellectuele leven, maar het is in Finkielkrauts uiteenzetting de eerste maal dat het dezelfde status geniet. De vredige sfeer van de vrijetijdsbesteding genereert een tijdperk van 'fijn-jezelf-kunnen-zijn' en van 'je-lekker-voelen'. De idee achter democratie laat zich voortaan vertalen als het recht van iedereen op de cultuur van zijn keuze (of om zijn impuls van het ogenblik als cultuur te omschrijven).

"... om werkelijk het tijdperk van de onafhankelijkheid binnen te treden moeten wij alle verplichtingen uit het autoritaire tijdperk veranderen in opties. (...)

'Kunnen doen en laten wat je wilt': geen enkel gezag, transcendent, historisch, of gewoon meerderjarig, kan de voorkeuren van de postmoderne mens een andere richting geven of zijn gedragingen ringeloren. Zonder zich langer te laten intimideren door traditionele hiërarchieën stelt hij rustig zijn eigen programma samen, met afstandsbediening, of het nu gaat om de televisie of om zijn leven. Vrij in de zin waarin Nietzsche zegt dat je niet meer schamen het kenmerk is van de verwezenlijkte vrijheid, kan hij zich helemaal laten gaan en zich genietend overgeven aan de onmiddellijkheid van zijn elementaire hartstochten." (Finkielkraut, 1988: 112-113)

De ironisch geformuleerde opties van Finkielkraut creëren een beeld van een wereldbeleving waarin eenieder vrij is te kiezen welke fragmentarische en voorbijgaande stukken beeldvorming hij of zij tot zich neemt. Deze demassificering van ons handelen, op de eerste plaats sterk gestimuleerd door tal van media die we dagelijks aanwenden, betekent ook een demassificering van ons denken (Toffler, 1982: 161 e.v.). Er is geen sprake meer van een uniform 'massa-denken', de keuze die we maken is automatisch cultureel; grote massa's hebben geen nood meer aan de toediening van eenzelfde boodschap, het zijn vandaag nog slechts kleinere groepen die elkaar grote aantallen eigen boodschappen zenden. Zowel de info-, techno- als sociosfeer waarin wij leven vertonen hierdoor een steeds meer gediversifieerd cultureel patroon.

"Er bestaat geen 'algemene opinie' meer. Ieder voor zich wordt bestookt door elkaar tegensprekende en los van elkaar staande stukjes beeldvorming, die onze gevestigde ideeën aan flarden schieten. Ze bereiken ons in de vorm van gebroken of uit elkaar gerukte 'blips', we leven eigenlijk in een 'blipcultuur'." (Toffler, 1982: 162)

Uit het voorgaande mag blijken dat de moderne mens flexibel, soepel en ongebonden leeft (Elchardus & Heyvaert, 1990). Men kiest als het ware uit een supermarkt van waarden, ideeën, symbolen, relaties of partners, zolang deze maar passen en niet knellen. Gilles Lipovetsky

¹⁹ Hoewel het essay van Finkielkraut een betoog is tegen de nivellering van de cultuur, kunnen zijn argumenten waarom we ooit vergleden naar – en thans gedijen in – onder andere een vrijetijds- en wegwerpcultuur hier worden aangewend om de tendens naar een steeds toenemende expressieve autonomie te verduidelijken. Door te fulmineren tegen het feit dat de Cultuur dreigt op te lossen in de totaliteit van het culturele zet Finkielkraut Veblens theorie van de nietsdoende klasse op zijn kop: waar Thorstein Veblen (1974) een uiterst scherpe kritiek formuleert op het ostentatief consumeren van de elite, gaat Alain Finkielkraut in zijn essay in tegen de massaal geconsumeerde vrijetijd en oppervlakkige cultuur (beleving).

typeerde deze nieuwe levenshouding als het 'caleidoscopische tijdperk van de supermarkt en de zelfbediening' (1983: 133). Wanneer iets niet meer bevalt of op is, dan werpt men het weg. De moderne mens is een zapper - een *Homo sapiens* - op alle vlakken van zijn leven. De beklemmende sociale controle, de regulering van 'Moeder de Kerk' en de geografische bekrompenheid zijn vandaag niet meer van belang (Elchardus & Heyvaert, 1990). De idee dat we in een vrijere samenleving leven, waar sociale leefregels minder regulerend zijn, wordt onder meer gevoed door de massamedia. Die hebben het vaak en graag over de zelfontplooiing van de mens, over bevrijding en emancipatie.

"De genotscultuur kan gereguleerd worden met een drukje op een toets van de afstandsbediening. Cultuursociologen schrijven artikels over 'de verleuking van de cultuur'. En hebben wij al niet jaren geleden iets horen verluiden over de McDonaldisering van de literatuur? Inderdaad, cultuur hoeft eclectisch vermaak van de supermarkt geenszins uit te sluiten. Het vermogen tot zappen heeft evenwel het eclectisme als het ware geïnstitutionaliseerd als attitude in het culturele consumentengedrag." (Janssens, 1996: 117)

8. SOCIO-DEMOGRAFISCHE TRENDS

Met de geboorte van de zes miljardste mens op deze planeet is duidelijk geworden dat niet alleen onze socio-cultuur, maar zeker ook de socio-demografische samenstelling ervan zich in een stroomversnelling bevindt. Nog geen 160 generaties geleden waren er nauwelijks tien miljoen mensen op aarde. Dit is de huidige Belgische bevolking uitgesmeerd over het hele aardoppervlak. Met de komst van het industriële tijdperk is de wereldbevolking sindsdien verzesvoudigd. Dit is een explosie die kan worden toegeschreven enerzijds aan het intense contact over de hele wereld dat ertoe geleid heeft dat de kans op epidemieën gevoelig verkleind is, en anderzijds aan de impact van medische kunstgrepen (waaronder preventieve geneeskunde en het terugdringen van de kindsterfte). Per seconde worden vijf baby's geboren, maar sterven 'slechts' twee mensen. Wie zich de dag van vandaag nog als een kluizenaar wil gedragen rest alleen zich mentaal te isoleren, want fysieke eenzaamheid is omzeggens uitgesloten. Op de meest desolaat gewaande locaties botsen ecotoeristen elkaar tegen het lijf en wie de hoogste bergtoppen wil beklimmen dient zich op een wachtlijst in te schrijven. Als mensen zich op wereldschaal blijven voortplanten zoals nu, namelijk een verdubbeling van de wereldpopulatie op veertig jaar tijd, dan zal de wereld in 2150 een kleine 300 miljard koppen tellen.

De toename van de wereldbevolking doet vele mensen van het platteland naar de steden verhuizen. Hier denken zij makkelijker aan eten en werk te geraken. In 1960 woonde 30 procent van de wereldpopulatie in een stedelijke omgeving, zeventig jaar later zal dit percentage verdubbeld zijn. De snelle verstedelijking is een van de grootste sociale catastrofes van de toekomst (Renard, 1999). Het aantal megalopolissen, vooral in ontwikkelingslanden, neemt gestaag maar zeker toe. Meer dan ooit ook verplaatsen grote mensenmassa's zich tussen lands- en continentgrenzen. Niet zelden immers beslissen mensen nadat ze van het platteland naar de stad zijn uitgeweken, de sprong te wagen naar het materieel-rijke westen. Zo is het aantal migranten verdubbeld in de tweede helft van de twintigste eeuw. Deze zuid-noord-migratieproblematiek is een hoofditem op de westerse politieke agenda²⁰. Europa bijvoorbeeld blijft veel aandacht besteden aan het

²⁰ Het grootste aantal vluchtelingen zit overigens in derdewereldlanden waarvan de capaciteit om ze op te nemen veel kleiner is dan die van de rijke westerse landen (Muelenaer, 1999: 43).

bestrijden van de migratie, met nadruk op de illegale vorm ervan. Het buitenhouden van illegalen gebeurt voornamelijk op een administratieve manier: de Berlijnse Muur die in 1989 werd neergehaald, is nu vervangen door een papieren muur, in de nabije toekomst mogelijks zelfs door een elektronische muur (Muelenaer, 1999a: 43). Niet alleen omwille van de exponentiële bevolkingstoename, ook wegens economische, ecologische en politieke redenen zal de migratiedruk zich in de toekomst versterken. Buiten economische en politieke vluchtelingen, zal er dus ook rekening gehouden moeten worden met 'ecologische migranten'.

De druk van de mens op zijn planeet blijkt eveneens buitensporig groot binnen andere domeinen dan de internationale migratie. Zeker ecologisch loopt er het een en ander scheef: steeds meer plant- en diersoorten dreigen verloren te gaan, levensonderhoudende biotopen kreunen onder de aanslagen vanwege de consumptiedrang, en grote delen van het aardoppervlak worden geteisterd door vervuiling, woestijnvorming en dalende watertafels. In de toekomst zouden hongersnood en waterschaarste de huidige geopolitieke 'stabiele' serieus kunnen verstoren. Ecologisch waardevolle gebieden als de Alpen en het Regenwoud dreigen tot disnoïde pretparken herleid te worden. Het merendeel van de afvalproductie komt van het rijkste vijfde van de mensen, dat bijna 90 procent van alle goederen consumeert. Niet enkel de feitelijke huidige verbruikswijzen zijn opzienbarend, ook de snelheid waarmee het Noorden een dergelijke levensstandaard heeft bereikt: op slechts 40 jaar tijd verspreidde de consumptiemaatschappij haar spelregels over de hele westerse wereld (Harrison in Cliquet & Thienpont, 1994: 50). Sommige ecologen vrezen terecht dat we met te veel zullen zijn om iedereen een levenswaardig bestaan te kunnen garanderen zonder het milieu uit te putten. De graad van welzijn en welvaart die mensen trachten na te streven is overigens moeilijk te verzoenen met de idee dat onze leefwereld een nog wel hogere belastingscapaciteit aankan indien mensen bereid zouden zijn als kippen in een legbatterij te (over)leven. De roep naar een menswaardig leven is nochtans geen zaak van *survival*.

Meer dan 95 procent van de wereldbevolkingsgroei doet zich echter voor in de zogenaamde ontwikkelingslanden. Zeker in Afrika groeit de bevolking onwaarschijnlijk snel. In Europa, Japan en Noord-Amerika daarentegen is de bevolkingstoename gestopt of zelfs teruggedraaid. Alleen de Verenigde Staten maken hierop een uitzondering wegens de niet aflatende immigratie. Daarbij valt op dat in het rijke Noorden de levensverwachting blijft toenemen, terwijl deze in het Zuiden daalt²¹ (Draulans, 1999). In België bijvoorbeeld zal het bevolkingsaantal nog gestaag toenemen tot in het jaar 2030 (10.305.038 inwoners), waarna dit cijfer op twintig jaar tijd zal dalen met 300.000 eenheden (tabel 4).

	2000	2010	2020	2030	2040	2050
0-19 jaar	23,7	22,8	21,7	21,4	21,0	20,8
20-59 jaar	54,4	53,9	51,7	48,8	47,9	47,6
> 60 jaar	21,9	23,3	26,5	29,9	31,1	31,7
Totaal	10.229.320	10.328.233	10.338.171	10.305.038	10.180.022	10.000.345

TABEL 4: BEVOLKINGSVOORUITZICHTEN IN BELGIË NAAR LEEFTIJD, IN PERCENTAGES (NAAR NIS, 1996)

²¹ In Botswana bijvoorbeeld zal de levensverwachting anno 2010 nog maar 38 jaar zijn, dat is een derde minder voor dit land dan in de tachtiger jaren het geval was.

Belangrijker nog dan het verloop van de totale bevolking, zijn echter de verschuivingen in de samenstelling van de populatie naar leeftijd. Er doemt in de westerse wereld een probleem op dat volgens socio-demografen ernstiger is dan de mondiale bevolkingsaanwas op zich: de leeftijdspiramide van de mens zal op zijn kop komen te staan. Als gevolg van de betere gezondheidszorg en de implementatie van technologie en wetenschap, wordt onze maatschappij sinds de laatste wereldoorlog geconfronteerd met een dalende sterfte en een hogere levensverwachting (tabellen 5 en 6).

Jaar	0-14	15-59	60 en +	Totaal
1920	25,0 %	64,9 %	10,1 %	7.406.000
1947	20,6 %	63,8 %	15,6 %	8.512.000
1960	23,7 %	58,6 %	17,7 %	9.178.000
1985	18,6 %	61,7 %	19,7 %	9.859.000
2000	18,2 %	59,6 %	22,2 %	10.256.000
2025	16,3 %	53,3 %	30,4 %	10.565.000
2050	15,9 %	51,7 %	32,4 %	10.350.000

TABEL 5: VERLOOP VAN DE GROTE LEEFTIJDSCATEGORIEËN IN BELGIË SEDERT 1920, IN PERCENTAGES (NAAR DOOGHE, 1995: 29)

Kenmerkend voor deze demografische structuurwijziging is, dat het aantal ouderen én hun aandeel in de totale bevolking, sterk is toegenomen en nog steeds toeneemt. Deze ontwikkeling duidt op een veroudering of ‘vergrijzing’ van de bevolking. Bovendien is de ouderengroep sterk gedifferentieerd naar geslacht. Terwijl er in de totale opbouw van de bevolking sprake is van een quasi-evenwicht tussen de twee geslachten, blijkt het fenomeen van de veroudering van de bevolking in sterkere mate bij de vrouwelijke populatie voor te komen. Voor elke honderd mannen boven de 60 jaar zijn er 140 vrouwen. Dit overwicht van oudere vrouwen neemt zelfs progressief met de leeftijd toe (Dooghe, 1995: 35).

In het verlengde van de medische en technologische ontwikkelingen, werkte de sociale welvaartsamenleving vanaf het midden van de jaren zestig een daling van het geboortecijfer – en aldus een stabilisering van het bevolkingsaantal – in de hand. Ingevolge deze daling neemt het aantal jongeren almaar af. Deze evolutie wordt aangeduid met de term ‘ontgroening’. De eerste demografische transitie, namelijk de explosieve bevolkingstoename, werd dus relatief snel opgevolgd door een tweede demografische verschuiving. Het totaal aantal mensen stagneert, vooral omdat gezinnen steeds minder en steeds later kinderen krijgen. De ontgroening van de bevolking zal dus een feit worden, hetgeen de vergrijzing van de samenleving ondersteunt, en omgekeerd. Het proces van ontgroening kan niet los gezien worden van de verstedelijkingstendens. Waar in rurale gemeenschappen kinderen als werkkraft levensbepalend waren en later als sociaal vangnet fungeerden voor de ouders, zijn zij thans in (rijkere) stadsmilieus economisch eerder tot last daar ze (op)gevoed moeten worden. *Dinkies*²² investeren nu eenmaal liever in goederen dan in kinderen. Steeds meer zullen mensen opteren voor persoonlijk welzijn. Bovendien meent men dat allerhande overheidsvoorzieningen de opvang op de oude dag zullen overnemen (in de hoop dat de toekomstige economie ‘niet-werken’ zal kunnen betalen).

²² de generatie met als levensmotief ‘double income no kids’.

“Veel gezinnen zullen in de toekomst tegelijk jonge en oude mensen moeten onderhouden. De grootouders zullen voor de kleinkinderen zorgen, terwijl de tussengeneratie zich voor iedereen kreupel werkt.” (Draulans, 1999: 138)

Een veelvoud aan mensen zal dus oud kunnen worden, zonder dat een voldoende aantal jongeren dit overwicht zal kunnen incasseren. Terwijl de ouderenzorg in een stroomversnelling is gekomen en beheerders van pensioenfondsen nu al hun hart vasthouden, is eveneens duidelijk dat de overheid financieel weinig of geen bewegingsruimte over heeft voor deze leeftijdsgroep (Dooghe, 1995: 17). In de voorbije eeuw is de levensduur zowat omgekeerd evenredig geworden met de gezinsgrootte. Iemand met minder kinderen zou volgens deze redenering langer leven. In de westerse landen neemt het aandeel van ouderen boven de 65 jaar schrikwekkend toe: van 7,9 procent in 1950 tot 13,5 op dit ogenblik en 24,7 anno 2050. Over vijftig jaar zullen we wellicht met elf miljard zijn, maar eveneens met zes keer meer tachtigplussers dan op dit ogenblik (zie ook tabel 6).

Jaar	Aantal	Jaar 1920 =index 100
1920	14.689	100
1961	58.113	396
1985	121.643	828
1990	137.603	937
2000	189.021	1.287
2025	336.613	2.292

TABEL 6: VERLOOP VAN HET AANTAL 85-PLUSERS IN BELGIË (NAAR DOOGHE, 1995: 34)

Voorts gaan wetenschapslui ervan uit dat de maximale levensduur nog niet bereikt is. Vandaag worden de gemiddelde Vlaamse man en vrouw respectievelijk 75,5 en 81,5 jaar oud. Dat aan die toch al respectabele leeftijd in de toekomst met gemak nog een extra decennium gebreed zal worden, staat buiten kijf. Zo voorspelt men dat in 2150 de gemiddelde Europese man 87,5 jaar oud wordt en de vrouw zelfs 92,5. Minder duidelijk is het antwoord op de vraag of die extra levensjaren nog wel voldoende levenskwaliteit zullen bieden. Met de ravage die aids onder jongeren aanricht voor ogen, zal de ontwikkeling van ontgroening zich evengoed voltrekken in Afrika, Azië en Zuid-Amerika en er de onmiddellijke toekomst van velen hypothekeren.

Leeftijdsgroep	1947		1990	
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
55 – 59	82,9	17,3	50,2	15,7
60 – 64	73,4	13,3	19,3	4,0
> 65	24,7	5,4	1,9	0,6

TABEL 7: PERCENTAGE BEROEPSACTIEVE 55-PLUSERS IN BELGIË, 1947 VERSUS 1990 (NAAR EUROSTAT, 1992)

Anno 2000 leven mensen dus langer en beter dan hun voorouders, en brengen ze beduidend minder jaren door op de arbeidsmarkt (tabel 7). Het afstoten van vijftigplussers uit het arbeidsproces is echter niet meer te betalen, noch biedt het jongeren meer werkzekerheid. Blanpain (1999: 36) pleit er dan ook voor dat vijftigplussers dringend weer aan het werk moeten indien men de economie wenst uit te bouwen met een maximale werkgelegenheid en een hoge toegevoegde waarde. De woorden van Guillemard (in Selby & Schechter, 1982: 114) indachtig - *“Retirement is the real cause of aging”* - lijkt hier iets van aan. De verplichte pensioenleeftijd zou dus moeten worden afgeschaft. Ook een (gedeeltelijke) privatisering van het pensioenstelsel zou enig soelaas kunnen bieden voor de vergrijzingstendens, namelijk de werkenden van nu laten sparen voor een later pensioen. Privé-pensioenen zijn immers rendabeler dan het huidige repartitiestelsel waarin de pensioenen van vandaag betaald worden door de werkenden van vandaag.

De vergrijzing heeft ook nog andere, meer maatschappelijke gevolgen. Hoe, bijvoorbeeld, besteedt een gepensioneerde zijn tijd op een zinvolle manier? Nog te vaak wordt ouder worden uitsluitend gekoppeld aan ‘vermindering’, zoals een afname van fysieke mogelijkheden of het wegvallen van beroeps- en gezinstaken. Deze klassieke ‘deficit’-benadering van het ouder worden legt, onterecht, een té eenzijdige klemtoon op kwaliteitsverlies. Er is echter een ontspanningsindustrie ontstaan die hierop een passend antwoord heeft weten te formuleren. Een groeiend aantal maandbladen, TV-programma’s en vakantiebestemmingen mikken op het seniorenpubliek. Senioren worden door deze industrie ‘fit’ gehouden en worden nu op een jonge manier oud, waardoor oud zijn een relatief begrip geworden is (Muelenaer, 1999b: 157). Maar senioren blijken ook zelf eigen én andere levenskwaliteiten te willen ontdekken en ontwikkelen. Meer dan ooit tevoren vinden vijftigplussers de tijd, het geld én de energie om op een aangepaste en aangename wijze de vrijgekomen tijd door te brengen en hun (verloren) jeugd terug te vinden. Zoals we verder zullen zien vervullen lichaamsbeweging, sportieve activiteiten en recreatiesport een steeds belangrijkere rol in de kwaliteitsbenadering van de senioren. Een groeiende emancipatiebeweging leidt tot een zelfbewuste seniorencultuur die sterk opkomt voor eigen rechten en voor een verhoogde levenskwaliteit. Het stereotiepe contrast tussen een jonge ‘actieve’ levensstijl en een oude ‘rustende’ levensstijl vervaagt. Steeds meer senioren geven blijk van een ‘jonge’ en een energieke levensstijl. Deze *yeepies*²³ laten zich duidelijk onderscheiden, en vormen niet langer alleen een kwantitatieve, maar nu ook militante meerderheid. Nooit eerder was de midlife-generatie dan ook zo hoog opgeleid, zelfstandig en vooral economisch onafhankelijk en maatschappelijk betrokken als de huidige. Dit geldt zeker voor vrouwen: ‘meisjes van vijftig’ zijn er ten stelligste van overtuigd dat de midlife geen eindfase inhoudt maar een nieuw begin (zie bijvoorbeeld Dowling, 1996; Geerts e.a., 1998). Toch mag men niet uit het oog verliezen dat deze toekomstige populatie van gepensioneerden en bejaarden de nodige zorgen zullen opeisen.

“Zonder deze groep daarom als een verzorgingsbehoevende groep te catalogeren, blijkt zij niettemin bijzonder kwetsbaar te zijn. Qua frequentie zal deze groep, meer dan andere leeftijdsgroepen, terugvallen op allerlei vormen van hulp waarvoor specifieke voorzieningen moeten worden opgezet.” (Dooghe, 1995: 38-39)

De verdergaande ontgroening en vergrijzing van de bevolking zullen heel wat adequate en groot-schalige begeleidingsprogramma’s vereisen, waarvoor op de eerste plaats jongere generaties zullen moeten instaan. Deze processen zijn de grote uitdaging van de eenentwintigste eeuw, die

---

23 young energetic elderly people.

wellicht de eeuw van de ouderen zal worden. Ontwikkelingsprogramma's die facetten van de bevolkingsexplosie en aanverwante fenomenen als ontgroening en vergrijzing aanpakken, zijn heden ten dage nochtans onvoldoende gestoffeerd en uitgebouwd. Beleidsmakers zullen tijdig het roer moeten omdraaien, willen zij toekomstige generaties enig comfort laten.

Naast de toenemende ontgroening en vergrijzing van de bevolking kent de sociale verzorgingsstaat ook nog andere demografische verschuivingen. Als gevolg van bijvoorbeeld de algemene trend naar individualisering en de emancipatie van de vrouw, leven meer mensen ongehuwd samen, trouwt men minder en wordt er meer gescheiden (tabel 8).

Jaar	Aantal huwelijken	Aantal echtscheidingen	Echtscheidingen per 100 huwelijken
1965	66.535	5.520	8,3
1975	71.736	10.977	15,3
1985	57.559	18.440	32,0
1990	64.554	20.331	31,5
1993	54.112	21.602	39,9

TABEL 8: ONTWIKKELING VAN HET AANTAL HUWELIJKEN EN ECHTSCHEIDINGEN IN BELGIË: 1965-1993 (NAAR NIS, 1994)

Vanaf het midden van de jaren zestig daalde niet alleen het vruchtbaarheidscijfer, maar ging ook de huwelijksstabiliteit erop achteruit. Opmerkelijk daarbij is dat niet alleen méér, maar ook op steeds jongere leeftijd gescheiden wordt. Een gegeven dat hier zeker toe bijgedragen heeft is de versoepeling van de voorwaarden en de procedures tot echtscheiding. Tijdens de periode 1968-1974 werd in verschillende landen namelijk een wijziging doorgevoerd in de restrictieve wetgeving inzake echtscheiding. Het sterk toegenomen aantal echtscheidingen gaat echter gepaard met een kleiner aantal huwelijksluitingen én met het zoeken naar eigentijdse gezinsvormen. Bovendien blijkt de gemiddelde leeftijd waarop men nog trouwt, als gevolg van een langere studieduur en een grotere werkonzekerheid bij jongeren, steeds hoger te liggen. De daling van de vruchtbaarheid, de verminderde geneigdheid tot trouwen en de toename van het aantal echtscheidingen hebben eveneens met zich meegebracht dat het aantal eenpersoonshuishoudens of alleenwonenden sterk toegenomen is. Alleenwonen komt veelvuldiger voor bij oudere vrouwen. Eenoudergezinnen blijken dan weer steeds meer samengesteld te zijn uit een ongehuwd of een gescheiden iemand, in plaats van een weduwe of zelfs weduenaar (Dooghe, 1995: 18 e.v.).

“Gisteren bestond een gezin uit twee ouders en vier kinderen; nu heb je twee kinderen en vier ouders.” (Klein, 1999: 217)

Tenslotte zijn er de meer-generatie families, bestaande uit kinderen, ouders, grootouders en overgrootouders. Weliswaar wonen deze generaties afzonderlijk, doch houden niettemin stevige

onderlinge contacten. Omwille van de enorme toename van de gemiddelde levensverwachting zijn er nu veel meer grootouders (Dooghe, 1995: 24-25). Het brozer worden van de echtelijke relaties maakt de grootouders desalniettemin belangrijker in het opvoedingsproces van kinderen. Dit is niet onbelangrijk gezien het feit dat kinderen in de hedendaagse cultuur een veel hogere parentele investering opeisen dan in vorige cultuurfasen. Er worden immers veel hogere eisen gesteld aan opvoeding, vorming, gezondheid en beroepsbekwaamheid (Cliquet & Thienpont, 1994: 36). In de voorbije eeuw werd het 'horizontale' gezin met verschillende kinderen en veel neven en nichten graatmager en maakte het plaats voor een steeds meer 'verticaal' gezin (Klein, 1999: 217). In tabel 9 wordt een evolutie-overzicht gegeven van de gezinssamenstelling in België.

Type	1961	1970	1981	1991
Alleenwonenden	16,8	18,8	23,2	28,4
Echtpaar zonder kinderen	24,9	24,3	23,5	22,9
Echtpaar met kinderen	39,8	39,9	38,6	35,7
Vader met kind(eren)	1,1	1,1	1,1	1,8
Moeder met kind(eren)	4,2	4,1	4,8	7,3
Andere typen (o.a. meerdere familiekernen)	13,2	11,8	8,8	3,9
Totaal	100	100	100	100
N x 1.000	3.033	3.234	3.608	3.953

TABEL 9: EVOLUTIE VAN HET AANTAL PRIVATE GEZINNEN NAAR TYPE IN BELGIË, IN PERCENTAGES (NAAR NIS, 1994)

In de hier besproken demografische tendenties speelt de verhoogde welvaart een aanzienlijke rol. Meer dan vroeger komt de welvaart tot uiting in wat Sullerot (1987) als de geïndividualiseerde inkomens en uitkeringen heeft omschreven. Meer en meer worden (sociale) uitkeringen persoonsgebonden en zijn ze niet meer zozeer gezinsgericht. De uitbouw van de sociale zekerheid is nu in eerste instantie gericht op het individu als eenheid van productie en consumptie, en dus veel minder op het gezin als basis. Voorop staat het welbevinden van het individu, waardoor deze een grotere vrijheid (en verantwoordelijkheid) geniet wat betreft relatie- en gezinsvorming. Ondanks de verhoogde welvaart zien we toch dat de werkonzekerheid en de werkloosheid blijven toenemen (tabel 10). Schaarste aan bezoldigde arbeid en een overschot aan arbeidskrachten is de ontwikkeling. In tegenstelling echter tot de economische sectoren zal in de vierde sector een grote behoefte aan arbeid bestaan. Ziekenhuizen, bejaardenhomes en scholen raken meer en meer onderbemand, en ook het sociaal werk, de cultuur en de vrijetijdsverenigingen komen handen te kort. De non-profit- en social-profitsectoren bevinden zich immers aan de zijkant van de economische werkgelegenheid. Werkzoekenden voelen zich niet zo aangetrokken tot dit soort dienstjobs, die tegelijk een bescheiden bezoldiging en ongemakkelijke arbeidsomstandigheden combineren (Despiegelaere, 1999: 144).

	1970	1975	1980	1985	1990
Werkende bevolking	3698	3750	3747	3606	3795
Werkloze bevolking	71	174	322	506	365
Beroepsbevolking	3769	3924	4069	4112	4160 (x 1000)

TABEL 10: EVOLUTIE VAN DE BEROEPSBEVOLKING IN BELGIË, 1970–1990²⁴

De levensloop is in vergelijking met vroeger heel wat complexer geworden. Zeker het individuele curriculum is steeds minder gebonden aan traditionele levensgebeurtenissen (huwelijk, kinderen en wegvallen van partner door sterfte) en aan traditionele tijdsindelingen (periode van geboortes, van kinderen grootbrengen en van weduwe-zijn). Dit zal eveneens mogen blijken uit het hierna weergegeven overzicht van de vrijetijdstendensen.

9. VRIJETIJDSPERSPECTIEVEN : TIJD VOOR VRIJETIJD

In een tijd waarin gaan werken gemiddeld een half uur kost, inactieve tijd en inactiviteit 'geta-boeïseerd' zijn en de gsm er ons zwijgend aan doet herinneren dat slapen ook een vorm van onbereikbaarheid is, blijkt de tijd voor een eigen tijd onbestaande. Toch blijf je lezen dat de meetbare vrije tijd zal toenemen. Men gaat er klaarblijkelijk van uit dat de gestegen welvaart een exponentieel groeiende vrije tijd heeft gegenereerd. 'Vrije tijd' en 'geen tijd' zijn duidelijk in.

"Als je op je veertigste geen eigen huis, twee auto's en een paar voorbeeldig presterende kinderen bezit, ben je maatschappelijk gezien al 'mislukt'. En dan heb ik het nog niet over de hele industrie die de mensen wijsmaakt dat ze zelfs in hun 'vrije tijd' op het belachelijke af actief moeten zijn. De laatste waterloop moet bevaren worden, het laatste pad befietst. Als je in bepaalde milieus niet lid bent van vijf verschillende sportverenigingen, hoor je er gewoon niet bij. Alles wat sedentair is, riekt naar ouboligheid. Je kunt van een waar rusttaboe spreken." (Neuroloog Paul Boon in Mulders, 1999: 30)

Het stressniveau van onze samenleving stijgt: voor zowel jongeren op school als volwassenen op hun werk neemt de prestatiedruk toe. Het heet dan ook geen wonder dat het aantal aangeboden vrijetijdsalternatieven een ware explosie kent. Onder meer Geldof (1999) breekt in zijn boek *Niet meer maar beter* een lans voor vormen van 'onthaasting' en 'verlangzaming'. Hij ziet deze (zelf)beperking bijvoorbeeld geconcretiseerd worden door een politieke investering in een soort tijdsfonds. Ziek- en pensioenfondsen zouden dan mogelijks minder gefixeerd hoeven te worden. Jachtigheid, stress en tijdsgebrek worden gemakkelijk als een individueel en slechts zelden als een maatschappelijk probleem beschouwd. Onze hedendaagse samenleving laat kennelijk maar mondjesmaat toe dat wij van de opgebouwde welvaart en vrije tijd zouden kunnen genieten. Tijd dreigt dé grote luxe van de eenentwintigste eeuw te worden: tijd voor zichzelf, voor vrienden en familie. Infostress en burnout-syndromen vormen het 'startkapitaal' waarmee we de nieuwe eeuw ingaan.

²⁴ De gegevens werden overgenomen uit de *Databank voor de Sociale Wetenschappen – Belgodata* (<http://www.kuleuven.ac.be/facdep/social/soc/Belgodat/teberoep.htm>), en zijn afkomstig van het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid.

Vrijetijdswetenschapper Koen Breedveld ziet de zaken anders. In zijn proefschrift *Regelmatig onregelmatig* (1999) stelt hij dat het gebruikelijke arbeidsritme in Nederland in hoog tempo aan het wijzigen is. Van een 24-uurseconomie is zeker geen sprake. Zo werkten in de 'suffige' vijftigerjaren verhoudingsgewijs meer Nederlanders 's avonds en in de weekeinden dan in de jachtige jaren negentig. Bijna 90 procent van het werk wordt nog steeds van maandag tot en met vrijdag tussen negen en vijf uur verricht. Het echte nachtwerk wordt nog steeds door lager opgeleiden en studenten gepresteerd. Doordat meer en meer werknemers op kantoren zijn gaan werken is het gemiddelde aantal uren avond- en nachtwerk gedaald van 3,8 in 1955 naar 2,2 in 1995²⁵ (zie ook Breedveld, 1998). Zo bekeken boert onze vrije tijd niet slecht. De kortslappende workaholic wordt in onze vrijetijdssamenleving niet meer als een moderne held toegejuicht, doch eerder verguisd en met deernis aangestaard wegens een onprofessionele en gebrekkige tijdsplanning. In die zin meent Loes Suyderhoud-Kleuver (1999: 10) dat timemanagement een verplicht vak zou moeten worden op school.

Ondanks de afbrokkeling van strakke tijdsordeningsregels, de afname van sociale controle en het toenemend belang van kwaliteit (als synoniem van 'kwalitatieve tijd?'), kan toch niet ontkend worden dat de druk toeneemt. Alleen al handige hulpmiddelen die ooit bedacht werden om het werk te verlichten en de arbeidsduur in te korten, blijken meer aandacht op te eisen. Fax, e-mail, *voice-mail* en antwoordapparaat zijn technische snuffjes gebleken die echter de nodige tijd vragen om geraadpleegd en beantwoord te worden. Dergelijke apparatuur geven de indruk de interactie tussen mensen te versnellen en te vergemakkelijken, in wezen echter maken zij haar abstract en leiden ze tot uitstel. De enige echte manier om het werk te verlichten, is het uit te besteden.

"... het omgaan met tijd en de tijdsbeleving zijn door de toenemende greep van de techniek op ons dagelijks leven drastisch veranderd. In de technische wereld wordt tijd 'gewonnen', doet men aan time-management en wordt snelheid verafgoud. Het vervelende hieraan is dat snelheid 'implodeert': d.w.z. snelheid heeft slechts zin, wanneer de anderen, de concurrenten (...) trager zijn. Dus moet het wel steeds sneller, steeds efficiënter." (de Moor, 1994: 60)

De eerder geschetste maatschappelijke en economische evoluties resulteren in een aantal vrijetijdstendensen. De vrije tijd wordt door de moderne mens als een tijd bij uitstek beschouwd om de eigen identiteit te ontdekken en te ontplooien. Ook voor de verschuivingen binnen de vrijetijdsbesteding worden de individualisering en bijhorende demassificatietrends als belangrijkste karakteristieken aangeduid. De vrije tijd geeft het individu de kans over meer onafhankelijkheid te beschikken en op zoek te gaan naar een eigen plaats en een specifieke levensstijl. Winkeler (1988), die trends binnen het domein van de vrijetijd heeft geanalyseerd, onderscheidt naast individualisering eveneens: emancipatie, variatie, diversiteit, oppervlakkigheid, snelheid en haast. De huidige vrijetijdsmens wil meer doen in minder tijd. Alles wat meer dan twee uren tijd in beslag neemt, komt niet meer in aanmerking. Opaschowski (1988) omschrijft dit als *'leben in der Zweistundengesellschaft'*. Knulst (1986) meent in de ontwikkeling van de vrijetijdsbesteding van de laatste decennia zes trends te kunnen ontwarren die telkens refereren aan de steeds sterkere individualisering:

- *Democratisering.* Mits men ervoor wil betalen zijn genoegens thans een publiek recht; vrijetijdsbestedingen zijn niet meer gebonden aan een aristocratische en burgerlijke elite.

²⁵ Cijfers zijn van toepassing voor Nederland.

- *Privatisering.* Vrijetijd is meer dan ooit ‘verhuiselijk’, meer vrijetijd speelt zich af in en rond de woning. De private amusementsvoorziening heeft zich sterker ontwikkeld dan de consumptie van amusement buitenshuis.
- *Autonomie.* Er is een grotere voorkeur merkbaar voor activiteiten waarvan de deelname niet afhankelijk is van de aanwezigheid van anderen, van vaste tijden, lange afstanden, gesloten organisaties of langdurige voorbereiding.
- *Diversificatie.* De verscheidenheid inzake participatie in vrijetijdsactiviteiten is sterk toegenomen. De frequente beoefening van een beperkt aantal activiteiten, is vervangen door deelname aan een meer uitgebreid gamma van activiteiten.
- *Liberalisering.* De op genot gerichte levensstijl (cfr. de fun morality van het ‘hedenisme’) heeft een toleranter houding mogelijk gemaakt ten aanzien van bepaalde vormen van deviant vrijetijdsgedrag.
- *Segmentering.* Mede door toedoen van de ontzuiling van de maatschappij wordt de vrijetijdsmarkt anders ingericht en opgedeeld. Op basis van verschillende interesses ontstaan organisaties en deelmarkten binnen het vrijetijdsaanbod.

Zoals uit deze opsomming mag blijken zijn vrijheid, creativiteit en eigenheid geen onbelangrijke waarden voor de hedendaagse vrijetijdsbeleving. De vrije tijd, met daarin de sportbeoefening, is het levensbereik bij uitstek waarin de drang naar individualisering zich voltrekt. Lampert (in NRIT, 1998: 91) omschrijft dit op plezier en genot gefixeerde gedrag als de ‘postmoderne Dionysische levensstijl’. Mensen die tot de Dionysische groep behoren (ongeveer een derde van de bevolking), zouden beduidend meer vrijetijd-georiënteerd zijn en vooral meer sporten en hobby’s beoefenen. Dit menstype voelt zich aangetrokken tot uitdagingen in de creatieve en spirituele sfeer, hetgeen tot uiting komt in hobby’s als yoga, muziek, toneel, ... De Dionysische levensstijl uit zich in de vrijetijd ook in een brede culturele belangstelling (zoals moderne literatuur, bioscoopbezoek, mode en musea) en activiteiten als uit eten gaan, winkelen en flaneren in de binnenstad. Mede gezien de relatief jonge samenstelling is de Dionysische groep bij uitstek relevant voor toekomstige vrijetijdsontwikkelingen, waarbij de keuze voor levenskwaliteit een steeds belangrijkere rol zal spelen. De meer conservatieve en calvinistische Apollinische groep daarentegen zou meer work minded zijn en daarom een meer op vorming gericht, soberder vrijetijdsgedrag vertonen.

Robrecht (1993: 139-140) ziet het in alle vrijheid op zoek gaan naar afwisseling en naar kwalitatieve, uiteenlopende levenservaringen in verschillende vrijetijdsmodi tot uiting komen:

- *De behoefte aan combinatiemogelijkheden.* De vrijetijdsconsument wil zelf het aanbod kunnen bepalen. Overgeorganiseerde activiteiten zullen nog slechts een beperkte groep mensen aanspreken. Het toekomstige vrijetijdsaanbod zal uit modules worden opgebouwd en zal een ‘modulaire consu-mens’ voortbrengen.
- *De zoektocht naar (veilig) avontuur en fantasie.* Meer dan ooit zullen vrijetijdsactiviteiten bepaald worden door vormen van nostalgie, drama, transcendentie, en dit in combinatie met pret en verpozing.
- *De nood aan inkleding en sfeer.* Steeds meer verlangen doelgroepen naar privacy en individuele voorzieningen. Betaalbaar comfort, een vanzelfsprekende kwaliteit en voldoende activiteitsvariatie zullen hierbij centraal staan.

Aan deze vrijetijdspatronen kunnen nog twee belangrijke ontwikkelingen gekoppeld worden: enerzijds het groeiende belang van (dag)evenementen, anderzijds het succesverhaal van themaparken en familiedorpen. Steeds meer zijn deze uithuizige bezigheden gecommmercialiseerd en vinden ze plaats in geprivatiseerde ruimten, zoals bungalowparken, dierentuinen, campings, disco's, ...

“Publieke activiteiten en publieke ruimten zijn in het totale vrijetijdsbestedingspatroon, of in het totale dagelijkse leven, relatief minder belangrijk geworden en ondergeschikt aan de geprivatiseerde levenssferen van het eigen huis en de gecommmercialiseerde voorzieningen. Ook dit heeft geleid tot een verdergaande tijdruimtelijke opdeling van het dagelijkse leven van individuen en groepen van individuen.” (Beckers & van der Poel, 1992: 115)

De evolutie van de informatie-, consumptie- en beeldcultuur brengt met zich mee dat mensen zich steeds minder moeten verplaatsen om beelden en informatie te kunnen consumeren. Het eigen huis is het centrum geworden van maatschappelijke handeling en sociaal zijn. Het scherm heeft de straat vervangen als centrum van de vrijetijdsp praktijk (Rojek, 1993: 286-287). Het bestaan van een vrijetijd wordt nochtans sterk bepaald door de mogelijkheid van mobiliteit. Deze verschijnselen hoeven elkaar niet noodzakelijk tegen te spreken en zouden als volgt verzoend kunnen worden: voor hun steeds meer veelvuldige, geplande meerjaarlijkse vakantie-uitstappen zullen reizigers beroep blijven doen op vervoermiddelen als auto en vliegtuig, en in mindere mate trein en bus. Toch zullen ook de mogelijkheden met betrekking tot de huiselijke vrijetijdsbesteding, waaronder het beeldbuis kijken en het computergebruik, verder gesofisticeerd en aangewend worden. Op die manier wordt zowel in de huiselijke sfeer als daarbuiten de waarde die aan vrijheid en ongebondenheid wordt toegekend, verder uitgebouwd en geconcretiseerd.

Binnen de huidige virtualisering van de vrije tijd, klinkt toch ook een anti-cyber geluid. Coupland (in Luyten, 1999: 232) bijvoorbeeld voorspelt een – Couplandiaanse – omwenteling: de mens zal weer zijn tijd opeisen. Hij zal zijn leven zo organiseren dat hij opnieuw het gevoel krijgt dat de tijd niet van hem wegloupt of hem achterna holt. Mensen zullen weer *organische* tijd willen, namelijk *echte* tijd, communiceren met *echte* mensen, actief zijn in de *echte* natuur en uit wandelen gaan met *echte* dieren. Hoe gedigitaliseerd onze omgeving ook zal zijn, zo profeteert Douglas Coupland nog, we blijven steeds geconfronteerd met onze *condition humaine*, op de eerste plaats het eigen fysieke, biologische lichaam.

De hierboven opgesomde maatschappelijke verschuivingen met betrekking tot de vrije tijd duiden erop dat de vrijetijdsbesteding thans (i) een publiek recht is, mits men ervoor wil betalen; (ii) verhuiselijk is, waarmee bedoeld wordt dat de woning door de centrale rol van de media niet alleen leefwereld, maar ook droomwereld is geworden; en (iii) een tolerantere houding geniet inzake vormen van 'afwijkend' gedrag in de vrije tijd dan enkele decennia geleden (Beckers & van der Poel, 1992: 113-116). Tegelijkertijd is duidelijk dat mensen in hun vrije tijd streven naar persoonlijke autonomie en dat ze de hoedanigheid en verwezenlijking van hun vrijetijd zelf willen bepalen. Anno 2000 wil de vrijetijds mens minder afhankelijk zijn van voorzieningen buitenshuis en zo goed als onafhankelijk zijn van de aanwezigheid van anderen. Deze ontwikkelingen worden niet alleen technologisch mogelijk gemaakt, ook de bestedingskracht gaat in stijgende lijn: steeds meer mensen kunnen of willen zich een meer dan comfortabel leven veroorloven.

10. DE ACTUELE TENDENSEN IN TREFWOORDEN

In de onderstaande tabellen geven we ter afronding een overzicht van de maatschappelijke en socio-demografische tendensen die in dit algemeen beschouwelijke deel besproken werden. We beperken ons hierbij tot een opsomming van de termen en uitdrukkingen die in dit overzicht gebruikt werden. De indeling van de trefwoorden geschiedt arbitrair en is louter een poging om de wirwar aan ontwikkelingen te structureren. In het volgende deel zal dit overzicht worden aangewend om de ontwikkelingen binnen de hedendaagse bewegingscultuur te duiden.

SOCIAAL-CULTURELE TENDENSEN		
<i>Mondialisering</i>	<i>Individualisering</i>	<i>Postmoderniteit</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Vervlakking - Lokalisering - Regionalisme - Democratisme - Oppervlakkigheid - Variatie - Diversificatie - Uniformering - Multipele identiteit - Multiculturalisme - Imitatie - Informatisering - Digitalisering - Tertialisering - Verstedelijking - ... 	<ul style="list-style-type: none"> - Atomisering - Informalisering - Emancipatie - Desintegratie - Autonomie - Detraditionalisering - Consumentisme - Zelfexpressie - Cocooning - Nomadisme - Monadisme - Privatisering - Liberalisering - Segmentering - Narcisme - ... 	<ul style="list-style-type: none"> - Fragmentarisme - Commodificatie - Festivalisering - Cohesieverlies - Secularisering - Ludisme - Onmiddellijkheid - Vluchtigheid - Tijdelijkheid - Blipcultuur - Hybridisering - Verzapping - Verkindsing - ...

TABEL 11: OVERZICHT VAN TREFWOORDEN M.B.T. HEDENDAAGSE CULTUURSOCIOLOGISCHE TENDENSEN

DEMOGRAFISCHE TENDENSEN		
<i>Bevolkingsexplosie</i>	<i>Ontgroening</i>	<i>Vergrijzing</i>
<ul style="list-style-type: none"> - (Im)migratie - Urbanisatie - Geografische anonimiteit - Consumptie - Vervuiling - ... 	<ul style="list-style-type: none"> - Demografische instabiliteit - Zorg voor ouderen - Toenemende tijds- en arbeidsdruk bij jongeren - Onzekerheid - ... 	<ul style="list-style-type: none"> - Gerontocratisering - Té sterke medische focus op levens-kwantiteit - Sociale deprivatie - Vereenzaming - Militante senioren-cultuur - ...

TABEL 12: OVERZICHT VAN ACTUELE SOCIO-DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELINGEN EN HUN MOGELIJKE IMPLICATIES

“De technologie blijft evolueren, de commercie en de impact van de televisie worden nog groter. Maar in grote lijnen blijft de sport wat ze nu is, en wat ze altijd is geweest.” (Sportjournalist op rust Jos van Landeghem in Meulenaere, 1999: 234-235)

In dit deel bestuderen we hoe en in welke mate de hierboven aangegeven maatschappelijke en demografische tendensen een impact hebben op de sport en andere vormen van bewegingscultuur. We maken hierbij gebruik van de twee overzichtsmodellen waarmee we het vorige deel hebben afgesloten. Doorheen de tekst verschijnen de trefwoorden van de sociaal-culturele tendensen opnieuw, ditmaal gekaderd in een veranderende bewegingscultuur.

1. GLOBALISERING VAN DE SPORT

De sportachtige vermaken die men in de negentiende eeuw kende, waren zowel wat hun reglementering als hun betekenis betreft voornamelijk plaats- en regiogebonden. In een zeer korte tijd echter zijn deze sportieve lichaamsactiviteiten van karakter veranderd, zeg maar gestandaardiseerd. Zo werden clubs opgericht met officiële statuten waardoor het sportgebeuren een meer eenduidig karakter kreeg en sportdisciplines overal volgens dezelfde principes werden beoefend (van Bottenburg, 1994). Deze standaardisering heeft de nationale en internationale verspreiding van de sport gestimuleerd en geleid tot het universele sportstelsel zoals zich dit thans voordoet. De mondialisering van de sport is bijgevolg mogelijk geweest dankzij de standaardisatie van de ‘sport(con)text’, en dus op de eerste plaats dankzij de vorming van sportorganisaties. Ook de media hebben een aanzienlijke bijdrage geleverd in de mondiale ontwikkeling, maar eveneens commercialisering en professionalisering, van de (top)sport.

“Iemand die het tennisspel beheerst, kan op iedere willekeurige plek ter wereld met een lokale bewoner een tennispartij spelen, ook al kent hij noch zijn tegenstander noch diens taal. De rituelen, symbolen, regels, voorschriften en sancties zijn alom bekend.” (van Bottenburg & Schuyt, 1996: 12)

Vanuit een figuratief-sociologisch perspectief benadert Maguire (1998: 76 e.v.) de mondialisering van de sport doorheen de notie van *sportization*, oftewel de tendens tot ‘versporting’. Maguire ziet het versportingsproces als een voorbeeld van het door Elias (1982) beschreven civilisatieproces, een proces dat aangeeft hoezeer globaal-maatschappelijke evoluties een conditionerende invloed uitoefenen op het sociale gedrag van mensen en gemeenschappen. Verderop zullen we zien wat deze versporting juist inhoudt, maar het is duidelijk dat de actuele ontwikkelingen en differentiaties in de sport niet los van het mondialiseringsfenomeen geïnterpreteerd kunnen worden.

De (georganiseerde) bewegingscultuur is dus een mondiaal gegeven, en zo ook de beoefenaars en aanhangers van dit divers cultuurverschijnsel. De sport is over heel de wereld herkenbaar en hanteerbaar, denk maar aan het voetbal(spel). Bale & Maguire (1994: 6) passen Appadurai’s (1990) eerder besproken scapes (zie onder ‘mondialisering’) toe op het globaliseringsproces van de sport. Sport is een motor in de mondiale stroom van kapitaal, media, technologie, economie, politiek, ... Zo bereiken sportprogramma’s door het geboden kijkspektakel wereldwijd een miljardenpubliek en

geldt sportkledij als statussymbool van sportiviteit, fitheid en ongedwongenheid in cultureel totaal verschillende werelden (media- en finanscape). Sporttechnische snuffjes worden universeel aangewend om sportprestaties te bevorderen en nieuwe uitdagingen mogelijk te maken (*technoscape*). Sport leidt internationaal tot identiteitsvorming: fans associëren zich met hun sportidolen en een gevoel van nationalisme duikt op bij het succes van nationale topteams (*ideoscape*). Sport is een wereldtaal geworden en een internationaal herkenbaar idioom. Deze financieel, technisch en media-gestuurde sport overstijgt op deze manier het lokale – zodat van *global sport* gesproken kan worden, en dreigt met haar mondiale toepassing andere bewegingsvormen te verdringen of zelfs op te slokken – vandaar: ‘glocalisatie’.

Eveneens sterk verbonden aan het mondialiseringsproces van de sport, is de internationale migratie van topatleten (*ethnoscape*). Naast de stroom van sportgoederen, sportkennis en sportbeelden is met de mondialisering van de bewegingscultuur ook een stroom van ‘sportmigranten’ gegenereerd. Door en voor de sport reizen atleten de wereld rond om hun sport te kunnen beoefenen. Op die manier krijgt de sport een pluricultureel accent, hoewel ook hier de migratiestroom in hoofdzaak van zuid naar noord en van oost naar west verloopt. De internationale migratie van topatleten is tot een wereldhandel uitgegroeid waarin makelaars dikwijls vrij spel hebben. Waar de sport tot een economisch spektakelproduct is uitgegroeid zijn superbegaafde, buitenlandse atleten tot ‘ruilwaar’ gecommuniceerd.

Een ander aspect van de ‘sportglobalisatie’ is de manier waarop de hedendaagse bewegingscultuur zich in een stedelijke omgeving weet te profileren. In elke postmoderne grootstad rijzen immense sporttempels als paddestoelen uit de grond en vormen ze een essentieel onderdeel van de steeds universeler wordende stadsarchitectuur. Ook buiten de groteske stadia, in straten en op pleinen, is een volledig eigen bewegingsculturele code ontstaan. Bewegingsvormen als *city basket*, het skaten of streten, roller-bladen en street-dance zijn niet meer weg te denken uit het gemondialiseerde stadsbeeld. Ze vormen een eigentijdse, en daarom wereldwijd verspreide, creatieve mix van aspecten uit de stads-, bewegings-, jeugd- én muziekcultuur.

“... je ziet paaltjes en je denkt, wouw, daar kan ik overheen ollieën en dan als ik zo rijd, kan ik over dat bankje nog even boardsliden of nosesliden. Je kunt het backside of frontside doen, er zijn duizenden maniertjes om een [stads]object te benaderen ...” (Amsterdamse skateboarder in Pel & Karsten, 1999: 19)

Ook de talloze stratenloop-circuits – de San Sylvester corrida’s – en het city-biken zijn vertrouwde beeldfragmenten geworden in het stadsleven. *“Courir sur la chaussée et être regardé”* (Waser, 1998: 66). Deze sportuitingen hebben niets gekks meer in zich, want ze zijn universeel aanwezig (dat is juist het nieuwe ervan).

2. HET LICHAAM ALS POSTMODERNE ZEKERHEID

Terwijl digitale tornado's over het economische landschap gieren en de technologie als een stoomwals rolt, neigt het eigen lichaam naar de enige zekerheid die de mens nog rest temidden van postmoderne onwaarheden en irrationele werkelijkheden. Bij een toenemende chaos en onzekerheid in de samenleving zoekt het individu een houvast binnen het vatbare, maakbare en controleerbare van het eigen zijn. Hoewel mensen overspoeld worden met beelden over wat kan (alles) en hoe het moet (idealiserend) en hierdoor de greep op de realiteit verliezen, blijven zij toch ook op zoek gaan naar iets materieels. Vandaar dat het eigen, tastbare en zichtbare lichaam een populair medium geworden is waarmee men zichzelf graag (ver)toont (Laermans, 1997). Het zijn voornamelijk de media, de medische beeldvorming, de samenleving en de anderen die bepalen hoe onze lichamen er uit moeten zien: van een "ik zweet dus ik ben" (Vanreusel, 1992a: 3) via een "ik (ver)schijn dus ik ben" (Tereehorst in van Hoof e.a., 1991) tot een "ik word waargenomen dus ik ben" (Berkeley in Laermans, 1993b: 67). Het afgelijnde, tastbare en sportende lichaam blijkt een statussymbool bij uitstek, dat zich bovendien uitermate goed leent om een eigen, persoonlijke identiteit te constitueren, het summum van zelfcontrole (cfr. van Hoof e.a., 1991). Zelf-identificatie dus door een sterk opgewaardeerde lichamelijkeid: "image-building" doorheen "body-building". Dit gemodelleerde lijf presenteert bovendien een analoge idee als het Victoriaanse keurslijf: de bezitter is vrij van arbeid en is sociaal uitverkoren om zich op 'hogere' activiteiten toe te leggen, i.c. frivole of utilitaire bewegingsactiviteiten (de Wachter, 1988: 121). Ons lichaam toont zich graag, en moet daarom presenteerbaar zijn en dus een fysieke inspanning durven leveren.

"Voor het narcistisch individu komt het erop aan zo zeker mogelijk zijn doel bereiken: erkenning te vinden door het beheersen van het spel der onderscheidingen, der tekens." (de Dijn, 1994: 46)

De narcist bestaat immers niet zonder een bewonderend publiek, zonder het stille applaus. Volgens Lipovetsky (1983: 15) is deze zelfrealisatie de essentiële waarde die verheerlijkt wordt in de huidige postmoralistische samenleving, die hij overigens als het tijdperk van het *individualisme narcissique* omschrijft. Het is dus 'het kijken naar' (cfr. Foucaults *regard médical* [1986]), maar vooral 'het bekeken worden door' – denk aan de Amerikaanse look-cultuur en Laschs (1981) *narcissism*, ook wel ik-tijdperk²⁶ genoemd - dat bepaalt in welke mate het 'individueel vlees' (Laermans, 1993c) sociaal ingevuld en opgewaardeerd wordt, en onderwerp is van lijfelijke domesticatie. In samenlevingsvormen waarin een sterke sociale druk van hiërarchische of individuele aard heerst, spelen lichaamsbeheersing en het vormelijke voorkomen een belangrijke rol (Devisch, 1989-90: 125-126). Niet wat men is, maar wat men lichamelijk lijkt te zijn is decisief. Hierbij wordt het belang benadrukt van de blik van de 'Ander'.

"Het bewust[-]zijn verdubbelt. Naast het subjectieve bewustzijn vormt 'de look-mens' een tweede object-bewustzijn, naast het eigen bewustzijn ontstaat een bewustzijn-van-de-anderen, naast het private zelf groeit een publiek 'looking-glass self'." (Laermans, 1993b: 67)

Lasch (1981) verwoordt de preoccupatie met afbeeldingen (liefst van onszelf, of anders van het geïdealiseerde lichaam) in de vorm van een spiegelmetafoor. Zowel de actor als de spectator, handelen 'omsingeld door spiegels'. In tegenstelling tot onze fitnesscentra hoeven deze spiegels niet daadwerkelijk aanwezig te zijn. Mensen modelleren zichzelf (op de eerste plaats lichamelijke), en

²⁶ In zijn werk ziet Lasch (1981) het ik-tijdperk doorheen een proces van het sterk opwaarden van het eigen ego gekenmerkt door een ik-verlies. Bij Lasch gaat het dus over narcisme in de zin van 'de allereerste ik-kern is het lichaam'. Het is in de hedendaagse 'verlichamelijking' niet verwonderlijk dat het lichaam narcistisch bezet is als uiting van het 'zelf', zelfwaarde' en 'angst over zichzelf'. Lasch geeft daarbij ook aan wat typisch is voor de westerse cultuur, vooral voor de Amerikaanse cultuur van het narcisme.

zien het eigen lichaam daarbij vanuit het perspectief van de ander (of de spiegel). Dit alles is een plausibele verklaring voor de huidige lichaamsidolatrie en de thans onbeperkte expansie in de bewegingscultuur. Achter dit grote verhaal schuilt de mythe van de materiële overvloed en de 'irrationele beheersbaarheid' (cfr. Achterhuis, 1988). Het gaat in feite echter om de armoede van het innerlijke leven van de narcist (Lasch, 1981). Ook in deze zin kan het actuele bewegingsculturele expansionisme begrepen worden: het gaat niet meer om de innerlijke beleving, maar om de veruitwendigde beleving (Renson, 1996: 274). We zien dus hoe onze postmoderne 'ik' steeds meer gedetermineerd wordt door de hedendaagse fitness- en lichaamscultus (zie bijvoorbeeld Glassner, 1989).

In een andere bijdrage (Scheerder, ter publicatie) wordt aangetoond hoe *consu-mensen* en *monu-mensen*²⁷ ervan uitgaan dat ze het eigen, natuurlijke lichaam kunnen fabriceren en laten beantwoorden aan een algemeen ge(s)maakt ideaal. Door zich te kleden, door te sporten, door te lijnen of zich te onderwerpen aan de plastische *heelkunde* is het lichaam in zijn verschijningsvorm aanpasbaar en kan de lichaamsidentiteit worden gewijzigd. Dergelijke biotechnieken doen ons geloven dat er geen reëel lichaam is. Toch kan het authentieke lichaam met zijn eigen bioritme en vochtscheidingen niet uitgeschakeld worden. Renson (1996a: 262; 263) merkt op dat "niet-tegenstaande de exponentiële trend van spectaculaire technologische vernieuwingen, van (multi)culturele waardeverschuivingen en van politieke mondialisering, het vege lijf hetzelfde is gebleven"; "het lijfelijke is een merkwaardige stabiele en begrijpbare 'tekst' temidden van de ingrijpende veranderingen in de technologische en sociaal-culturele, vaak *onbegrijpbare* 'context'²⁸". "Een menselijk lichaam laat zich gewoonweg niet verplichten tot een leven voorbij het genetisch of organisch mogelijke" (Laermans, 1993c: 12). Alleen het ware lichaam, niet dat van de reclame, zal blijven bestaan.

Zowel dit biologische gegeven als de hedendaagse culturele omgang met het lichaam, wijzen erop dat de eigen lichamelijke opnieuw ontdekt – en zo bekeken geherwaardeerd wordt, doch evenzeer een genetisch gedetermineerd zijn blijft waartegen geen enkele ingreep opgewassen is. Op deze manier kan er gesproken worden van een proces van 'verlichamelijking' of korter 'verlichaming'. Omringd door een chaos van waarden en normen, is het feitelijke, organische, zelfs conservatieve en inerte lichaam een handig en dankbaar medium om zichzelf niet te verliezen. Er is daarbij een sterk toegenomen waardering voor actief lichamelijk zijn en vooral schijnen. Onze fysieke verschijning fungeert als een instrument voor zelfverwerkelijking en authenticiteit. De sport is wellicht nog een van de weinige domeinen in de postmoderne samenleving waarin mensen het gevoel hebben onbelemmerd een fysieke eigenheid tot uiting te laten komen. Deze tendens tot 'verlichamen' ontwikkelt zich echter parallel aan een proces van lichaamsvervreemding en zelfs lichaamsontkenning. Bette (1989) spreekt hier van een zich manifesterende paradoxale gelijktijdigheid van *Körperaufwertung* en *Körperdistanzierung*. Toch wordt de verheerlijking van het lichaam niet belemmerd door de verdringing van het lichaam, en vice versa. Adoratie en aliënatie van het lichaam lijken elkaar in stand te kunnen houden.

Hoewel de vervreemding en de negatie van het lichamelijke dagelijkse taferelen zijn – denk maar aan lichaamsabstracte handelingen als thuisbankieren, telecommunicatie, in-vitrofertilisatie, vergeestelijkte arbeid, cybererotiek en virtuele seks – zijn deze fysieke verwaarlozings- en eliminatieverschijnselen zeer uitdrukkelijk vast te stellen in de hedendaagse bewegings-, ervarings-, consumptie- en computercultuur (cfr. de Cauter, 1995; Dery, 1996; Featherstone, 1982; Scheerder, ter publicatie). Hoe anders kunnen bewegingsculturele prestaties als *airsurfen*, *bridgeswinging* of

27 Laermans (1993b: 72) ziet *monu-mensen* als "tot glanzende, metalige monumenten gestolde lichamen die zich verheffen boven alle denkbare vormen van lichamelijke banaliteit". De uitdrukking *consu-mensen* (cfr. Demulder, 1974) wordt hier gebruikt om een type mens, van vlees en bloed, aan te duiden die consumeert (bijvoorbeeld een lijfstijl) omwille van het aanbod, niet vanwege een reële nood.

28 De cursief weergegeven woorden zijn van de hand van de auteurs van dit werk.

bungeejumpen, extreem skiën ('sneeuwglijden' als een vorm van gecontroleerd vallen), hydrospeed en speedsailing nog verklaard worden? Het gaat hierbij vaak alleen maar om 'frivole val- of glijpartijen' waarbij geen enkele motorische vaardigheid nog aan te pas komt, integendeel deze wordt juist uitgeschakeld en vervangen door de kick. De kortstondige imitatie heeft de moeizame initiatie verdrongen (Renson, 1996: 272). Meer dan ooit wordt het zich bewegende (lees: vallende, rijdende, glijdende, zwevende of versnelde) lichaam aan zichzelf ontrukkt van verrukking, worden lichamelijke grenzen niet alleen meer verlegd maar ook genegeerd. Net als bij de TV-kijkende en Internet-surfende *Homo sapiens*, is bij heel wat postmodernistische bewegingsexpressies de lichaamsbetrokkenheid tot een minimum herleid. Ook van enige samenhang is hier nauwelijks nog sprake. Er is bij de zogenaamde *sports de glisse*²⁹ slechts de mozaïek van verovering en overgave, van activiteit en passiviteit aanwezig (infra). In de hedendaagse sportparticipatie komen zintuiglijke ervaringen, nieuwe impulsen en gerichtheid op het hier en nu samen (SCP, 1998: 715). Diverse sporten bieden de garantie voor de beleving van snelheid en risico. Met name exotische sporten als diepzeeduiken, parapenten en wildwaterkanoën beantwoorden aan de vraag naar wat Csikszentmihalyi (1975) ooit omschreef als de 'flow' of 'piekervaring'. Extreme risicosporten zitten in de lift. Omdat de mens voortdurend nieuwe uitdagingen opzoekt, maar ook omdat kicks een gecommercialiseerde constructie zijn van de amusements- en reissector.

3. SPORT EN POSTMODERNISME

In een interview over sport en ethiek merkt Renson op dat het sportlandschap zo verscheiden geworden is dat het werkelijk met alles in aanraking komt (Renson e.a., 1996b: 7). Zo wordt sport gekoppeld en zelfs geassocieerd met toerisme, gezondheid, economie, opvoeding, media, ..., en wordt het bijgevolg moeilijk om nog eenduidig over sport te kunnen spreken. Sport heeft de maatschappij doordrenkt en er zich onlosmakelijk in genesteld. Digel (in Crum, 1991: 15) stelt dat de sport als het ware over de grens van de georganiseerde sport de samenleving introk, daarbij enkele typische karakteristieken van het traditionele sportbegrip prijs gaf, en de wereld van de sport vervolgens tot een alom tegenwoordige metafoor verworden is. Het sociale fenomeen 'sport' en andere modi van de bewegingscultuur zijn in een sociaal-culturele versnelling terecht gekomen. Ook tussen de sport en de maatschappelijke context vervagen de sociaal-culturele grenzen. Zoals we verder zullen zien spreekt men hierbij van de 'versporting van de samenleving' (Crum, 1991). Parallel aan deze versporting geldt ook dat 'sportgedrag' steeds meer als een van de meest populaire vormen van cultuurparticipatie kan worden beschouwd. Meer nog: sportdeelname blijkt niet alleen op grote schaal aantrekkelijk, het wordt eveneens als sociaal-normatief ervaren, en alleszins door tal van actoren als sociaal wenselijk voorgesteld (cfr. de gecreëerde behoefte van het sportieve lichaam). Dat dergelijke uitspraken niet alleen meer van toepassing zijn in een leefruimte die als 'Eerste Wereld' wordt omschreven, is duidelijk. Ook in het mondialiseringsproces van de politiek, de economie en de cultuur heeft de populariteit van sport annex eigentijdse modi van bewegingsparticipatie haar aandeel (supra).

'Sport' is tegenwoordig even goed massa- dan elitecultuur. Het onderscheid 'hoge cultuur' (*Cultuur*) versus 'lage cultuur' (*kitsch*) dat de grondslag vormde van het culturele debat in het moderne tijdperk, wordt door het postmodernisme van tafel geveegd.

²⁹ Cfr. Loret (1995).

“Opwaardering van kitsch, overdracht van legitimiteit en respectabiliteit tussen de canon en de rand, osmoseverschijnselen tussen hoog en laag – het zijn allicht fenomenen van alle tijden, maar ze hebben zich, zover ik zie, nooit tevoren zo massief, zo intens en zo theoretisch gefundeerd voorgedaan als nu. Eclectisme is dé signatuur van de hedendaagse cultuurparticipatie en van het culturele markt-aanbod in Europa, in de hele westerse wereld en al heel ver daarbuiten.” (Janssens, 1996: 96-67)

Aan het einde van de twintigste eeuw kan de populaire cultuur, met actieve en passieve sportdeelname op kop, tot een van de grootste en meest diverse cultuurstromingen gerekend worden. In het poma-tijdperk wordt de populaire cultuur au grand sérieux genomen (zie bijvoorbeeld Collins, 1989 en Docker, 1994). In tegenstelling tot heel wat sombere cultuurcritici (cfr. Postman, 1986) en populaire doemdenkers³⁰ gaan een aantal communicatiewetenschappers, cultuurfilosofen en media-essayisten ervan uit dat populaire cultuuruitingen – waaronder *surfing*, *skate-* en *snowboarding*, maar ook videogames, televisiespulletjes, *docu-soaps*, *house* of *grunge* – op een andere wijze geconsumeerd kunnen worden dan de door de maker ingebakken gebruiksaanwijzing of code (zie de Haes, 1995; de Meyer, 1994 en 1995; Holthof, 1995).

“Of het nu gaat om ‘streten’ (straatskaten) of ‘rampen’, skaten is een culturele bezigheid die optimaal in het dagelijkse leven geïntegreerd kan worden. Het skateboard kan onder de arm meegenomen worden en is altijd in de buurt. Bovendien wijkt de kleding bij het skaten (wijde korte broeken, T-shirts en omgekeerd gedragen petten) niet in die mate af van andere vrijetijdskleding dat ze niet meer in het straatbeeld van de mode zou passen. De skatecultuur is in staat de brug te slaan tussen esthetiek en alledaags leven (‘skating is a way of life’). (de Meyer, 1994: 92)

Juist zoals in andere domeinen van de postmoderne popcultuur blijken voor de hedendaagse sport- en bewegingscultuur de fragmentatie (‘zap’ of ‘blijf’), het eclectisme (‘consumptie’ en ‘fusion’) en het carnavaleske (‘fun’ en ‘amusement’) als postmoderne kenmerken te kunnen worden aangeduid. In tegenstelling tot wat modernistische cultuurfilosofen en –sociologen vooropstelden, is ‘cultuur’ geen unitaire, afgelijnde categorie meer maar een gedecentreerde, gefragmenteerde compositie van vaak tegenstrijdige geluiden en instellingen. Ook de eens ‘gemeenschappelijke sportcultuur’ blijft versplinteren. Medio jaren tachtig kwam Tolleneer (1986) reeds tot een dergelijke conclusie wanneer hij de sport- en popscène met elkaar vergelijkt en analoge structuren en functies in beide meent te herkennen. Het aanzienlijke actieveld van de actuele bewegingscultuur kan bijgevolg niet langer op een monolithische wijze worden geïnterpreteerd en bestudeerd.

“Op het macrolak verschijnt de sportscène nu evenwel als een typisch postmodernistisch cultuurfenomeen met een veelheid aan vlug verwisselbare, vaak speelse en uitdagende sportvormen.” (Tolleneer e.a., 1995: 397)

Een gevolg van het gefragmentariseerde karakter van de bewegingscultuur, is de grensvervaging die optreedt tussen de sportwereld en andere cultuuruitingen. Door de wijdverspreide verankering in uiteenlopende facetten van het dagelijkse leven, krijgt het begrip ‘sport’ een ruimere, maar eveneens vagere betekenis. Sport wordt dan datgene waarmee mensen bezig zijn, wanneer zij beweren dat zij aan sport doen³¹ (Renson, 1996: 277).

³⁰ Volgens het Grote Gelijk van de doemdenkers is de vermeende ‘verkleuring’, ‘debiliserend’, ‘infantiliserend’, ‘dallasificatie’, en ‘VTM-isering’ van onze cultuur integraal te wijten aan de hedendaagse amusementsindustrie en *popcultuur* (de Haes, 1995: 20-21).

³¹ Deze postmoderne omschrijving van sport verschilt duidelijk van de traditionele definitie van sport. Renson (1980: 16) bijvoorbeeld bepaalt de moderne sport als: “de fysieke activiteitsvormen met recreatief en competitief karakter, waarbij ofwel getracht wordt de eigen lichamelijke beperkingen ofwel een uitwendige hindernis te overwinnen, volgens een vooraf aanvaarde gedragscode”.

De hybridisering van het sportlandschap is dus een feit. Waar men bij de vorige eeuwende het speelterrein van de *Homo movens* nog netjes in drie modernistisch-gestructureerde vakjes kon indelen - namelijk de volkssporten, het turnwezen en de moderne sport - kenmerkt het postmoderne bewegingsgedrag zich door ongebondenheid en kortstondigheid, door individualiteit en onmiddellijkheid. Instant en efemeer lichamelijk actief zijn is in.

Van Aken (1997: 62 e.v.) verduidelijkt de postmodernistische trend in de sport aan de hand van de opkomst en de verspreiding van het triatlon en alle daarvan afgeleide sportvormen. Hij ziet de combinatie van zwemmen, fietsen en lopen als een typevoorbeeld van eclectisme en fragmentatie. Daarbij komt het ontstaan van de triatlonsport overeen met de eclectische fase, want het is een creatie uit drie moderne sportvormen; terwijl de diverse verschijningsvormen en toepassingen van deze postmoderne driekamp (biatlon, duatlon of *run-bike-run*, walofit³², quadratlon, decatriatlon, skiatlon, skeelertriatlon, wintertriatlon, ...) door van Aken als de fragmentarische fase worden beschouwd.

Terwijl een aantal traditionele sportdisciplines - denk maar aan baanwielrennen of korfbal - in een crisis terecht gekomen zijn, maken andere sporttaken net als het triatlon een ontwikkeling van differentiatie mee: van volleybal naar *aqua-volley* en *beach-volley*, van voetbal naar minivoetbal en tennisvoetbal, van (rol)schaatsen naar skeeleren of *roller-blading*, van glijden en rijden op sneeuw, water of wielen tot *snowboarding*, *skateboarding* en *snowsurfing*, etc... Opvallend daarbij is dat eertijds duidelijk gescheiden 'sportruimten' - zoals sneeuw, water, lucht en aarde - nu heel gemakkelijk met elkaar in combinatie gebracht worden, mede door de hedendaagse technologische mogelijkheden. Denk maar aan het hierboven vermelde sneeuw-surfen, maar ook aan *air-surfing*, *canyoning*, *speedsailing*, ... Leuke en sensationele bewegingservaringen worden als het ware uit elke modernistische sport weggeknipt en geplakt op een eigentijdse vorm van zich sportief bewegen. Op die manier worden 'moderne' sporten niet alleen attractiever gemaakt als spektakel- en kijksport ('commerciële' sport³³), maar biedt de pluriformiteit aan sportdisciplines (top)performers de mogelijkheid individueel een consumeerbare identiteit te creëren. Onderscheid dus temidden van verscheidenheid. De postmoderne topatleet wordt door de grote massa gelezen als een unieke, maar duidelijk herkenbare 'tekst' en in die zin getransformeerd tot een verkoopbaar gegeven (Armstrong, 1996). Om traditionele sporttakken desalniettemin toch interessant te laten blijven - tenminste qua kijkcijfers, niet zozeer wat betreft de participatiepopulariteit - wordt het speelveld verkleind (of beter: aangepast aan de grootte van het TV-scherf), worden spelersaantallen ingekrompen of wordt het 'team' herleid tot het mediagenieke beeld van één enkele topspeler.

In de lijn van de triatlonsport kunnen eveneens andere individuele, fysieke uithoudingsproeven, waaronder de marathon en het ultralopen, als een typische postmoderne bewegingsexpressie bestempeld worden (veeleer dan een doorgedreven uiting van de moderne sport). Zo zou de popularisering van het massalopen, en van het marathonlopen in het bijzonder, niet alleen verklaard kunnen worden door een verschuiving naar individualisme, gezondheidsgerichtheid en een zucht naar het extreme, maar zou dit fenomeen eveneens begrepen kunnen worden als een reactie tegen de kenmerken van de dominerende moderne sport (Vanreusel, 1984; Vanreusel & Van Deynse, 1989). In die zin omschrijven Vanreusel & Van Deynse (ter publicatie) het afstandslopen als een postmoderne bedevaart: in één groot collectief, fysiek ritueel is eenieder vanuit een spirituele dimensie met zichzelf bezig.

32 Wandelen, lopen en fietsen.

33 Namelijk het commercialiseren van lichamelijk als sensationeel ervaren bewegingsactiviteiten.

In tabel 13 worden de kenmerken van de moderne sport vergeleken met deze van de postmoderne sport (zowel top- als breedtesport).

<i>Modernisme</i> (Guttman, 1978)	<i>Postmodernisme</i> (Armstrong, 1996)	<i>Postmodernisme</i> (Vanreusel & Van Deynse, 1989)
Secularisme	Immanentie	Spiritualisme
Bureaucratie	Decanonizatie	Niet-bureaucratie
Gelijkheid	Verscheidenheid	Niet-gelijkheid
Rationaliteit	Intensiteit en emotionaliteit	Ritueel
Records	Spektakel	(Records) ³⁴
Kwantificatie	Fragmentatie	(Kwantificatie) ³⁴
Specialisatie en professionalisme	Commodificatie	Niet-specialisatie
Prestatiesport	Spektakelsport	Participatiesport

TABEL 13: KENMERKEN VAN DE MODERNE EN DE POSTMODERNE SPORT (NAAR VAN AKEN, 1997: 72 OP BASIS VAN GUTTMANN, 1978; ARMSTRONG, 1996 EN VANREUSEL & VAN DEYNSE, 1989)

4. PROCESSEN VAN VERSPORTING EN ONTSPORTING

Als vertegenwoordigers van lichaamscultuur, vrijetijdscultuur of populaire cultuur hebben sport en andere vormen van bewegingscultuur zich gedurende de laatste vier decennia opgewerkt van een randfenomeen tot een cultuuruiting die pregnant aanwezig is in en vervlochten is met de hedendaagse samenleving. Deze toenemende aandacht voor variabele uitingen van bewegingscultuur is niet enkel vast te stellen binnen de private levenssfeer, doch is eveneens van toepassing op de grote maatschappelijke instituties als onderwijs, overheid en (inter)nationale organisaties en bewegingen. Omwille van deze opmerkelijke acceleratie en expansie binnen het bewegingsveld van de *Homo movens*, heeft 'de' sport – net als de maatschappelijke context – haar oorspronkelijke enkelvoudigheid en eenduidigheid verloren. 'Sport' is een veelzijdige realiteit geworden, en is niet meer zo geslachts-, leeftijds- en klassegebonden als weleer. Niet alleen inzake deelnemerskenmerken, maar eveneens wat betreft de organisatie, het aanbod, de functie en de betekenis is het sportlandschap grondig gewijzigd.

Voor nagenoeg alle domeinen van de samenleving, niet in het minst voor populaire cultuuruitingen als sport, kunst en muziek, luidden de jaren zestig een tijdsvak van verstrekkende veranderingen in. In zijn essay *Over de versporting van de samenleving* analyseert Crum (1991) op treffende wijze de ontwikkelingen in de hedendaagse bewegingscultuur. In zijn analyse baseert Crum zich op de systeemtheorie van Niklas Luhmann (Luhmann, 1972 en 1984; Luhmann e.a., 1995). Deze theorie stelt dat sociale structuren – en dus ook 'sport' – gevoed worden vanuit een systeeminterne logica die erop uit is zichzelf voortdurend verder uit te kienen. Het uitkristalliseren van een meer verfijnde of gedifferentieerde structuur voldoet aan de functievereisten van het specifieke domein, i.c. de bewegingscultuur. Alleen door zich aan te passen aan veranderingen van de systeemomgeving en door een interne systeemorganisatie te handhaven is het voortbestaan van het systeem gegarandeerd. De systeemtheorie van Luhmann biedt de mogelijkheid om een inzicht te verwerven in de functionele differentiatie van subsystemen binnen de bewegingscultuur.

³⁴ De tussen haakjes vermelde kenmerken hebben bij marathonlopers een intra-individuele betekenis, terwijl ze in de moderne sport een inter-individuele vergelijking of groepsvergelijking tot doel hebben (Vanreusel & Van Deynse, 1989: 216).

“Vandaag de dag is een rechthoekig bassin met koud water onvoldoende en moeten zwembaden ‘tropische zwemparadijzen’ zijn, volgestouwd met knuffelmuren, golflaginstallaties, suisbuizen, wildwaterbanen, bubbelbaden, gekleurde vissen, onderwaterbar, grote rotspartijen en joekels van planten. Die subtropificering en pretparkisering van het zwembad is niet meer te stuiten. Gewoon zwemmen bestaat niet meer. Het simpele baantjes trekken spreekt de mensen niet meer aan. Ook in het zwembad laat een tijdperk zijn gezicht zien.” (van Pelt, 1999: 86)

Voor Crum is duidelijk dat ook het systeem ‘sport’ zich steeds verder specialiseert en uitkristalliseert, wil het overleven. Hartmann-Tews (1996: 47-84) spreekt hier van die *innere Ausdifferenzierung des Sports*, anderen menen dat deze interne differentiatie tot een hybridisering, een versplintering van het sportlandschap heeft geleid (Renson, 1996: 270-272). Net als andere autonome systemen, waaronder politiek, economie, opvoeding en wetenschappen, handelt ook de bewegingscultuur in naam van een eigen functionele rationaliteit. Zoals reeds eerder in dit werk aangehaald omschrijft Crum dit differentiatieproces als ‘de versporting van de samenleving’³⁵ (of even goed: de ‘vermaatschappelijking van de sport’), waarmee deze auteur duidt op de onstuitbare, culturele opwaardering van sport in onze samenleving (1991: 14). De trend naar een versporting van de samenleving kan bijvoorbeeld worden afgeleid uit het feit dat sportdeelname gedurende de laatste veertig jaar van een aanvaard tot een normatief gedrag is uitgegroeid (Leemans, 1964; Vanreusel, 1987a: 39-40).

Zeer concreet is de sportdifferentiatie (lees: versporting van de samenleving) vast te stellen aan de hand van de sinds de zestiger jaren aan de gang zijnde omwentelingen. Deze ontwikkelingen hebben zich volgens Crum langs twee tegengestelde gerichte lijnen gemanifesteerd tot de twee gezichten van de zich thans manifesterende versporting van de samenleving. Enerzijds onderscheidt Crum (1991: 2) de lijn van de doorgaande versporting. Het is volgens deze evolutie dat de *citius-fortius-altius*-oriëntatie van de meritocratische sport steeds radicaler is doorgezet, en dit onder invloed van de sporttechnologie, de commercialisering en de mediasering. In deze ontwikkelingslijn herkennen we de internationaal vercommercialiseerde topsport. Anderzijds erkent Crum de lijn van de ontsporting. Dit proces laat zich duidelijk van de eerste ontwikkelingslijn onderscheiden daar de ontsportingstrend zich afzet van de kenmerkende principes van de moderne sport - waaronder wedijver, objectiviteit, specialisatie en kwantificering³⁶. Crum duidt deze bewegingsculturele modus aan met de term ‘alternatieve sport’. Hierbij dient de ontsportingslijn eerder als een reactie op de versportingstendens en over-institutionalisering van de sport te worden geïnterpreteerd. Juist door de verdere uitbreiding en de differentiatie van de sport is de focus op de georganiseerde (wedstrijd)sport de laatste decennia afgezwakt. De kritiek vanwege de ontsportings- op de versportingslijn richtte zich voornamelijk op het prestatieprincipe van de topsport en was in se de aanzet tot de democratisering van de sport, waaruit de *Sport-voor-Allen* ontstond. Crum (1991: 2) duidt nog een tweede katalysator van de ontsportingslijn aan, namelijk de post-industriële herontdekking van het lichaam en de postmateriële opwaardering van de lichamelijkeheid (supra).

“In onze cultuur lijkt de lichamelijkeheid welhaast in alle opzichten het volle pond te kunnen krijgen. (...) Ook in de bewegingscultuur doet deze verzinnelijking zich voor. In hoog tempo ontwikkelden en ontwikkelen zich nog steeds bewegingssubculturen, waarin niet (zoals in de prestatiegerichte sport) de disciplinerende van het lichaam-instrument, maar de intensivering van de lustvolle lichaamservaring centraal staat.” (Crum, 1991: 3)

35 Een gelijkaardig idee en concept komen reeds aan bod in het werk van Bausinger e.a. (1990), Digel (1990) en Heinemann (1989).

36 Cfr. Guttman (1978) kenmerken van de moderne sport.

Concreet denkt Crum hierbij aan de opkomst van sporttakken als aerobics, body-building, surfen en skiën. Ook allerlei vormen van gezondheidssport en minder verplichtende, individuele, beleidsgeoriënteerde sportvormen sluiten hierbij aan.

In een poging tot classificatie onderscheidt Crum (1991: 29-30) zeven uiteenlopende modi van sport: topsport, wedstrijdsport, recreatiesport, fitnesssport, avontuursport, lust-/pret-/plezier-sport³⁷ en cosmetische sport. Telkens wordt daarbij uitgegaan van motieven van de sporter als ook, hoewel minder belangrijk, de wijze van organisatie. In tabel 14 worden de hierboven opgesomde sportmodi weergegeven en, in functie van een aantal beleidsgeoriënteerde waarden, met een '+', een '-' of een '+/-' geëvalueerd.

Waarden	Sportmodi						
	Top	Wedstrijd	Recreatie	Fitness	Avontuur	Lust/pret	Cosmetisch
Individuele vorming en ontplooiing	+/-	+	+	+/-	+	+/-	-
Sociale integratie	-	+	+/-	+/-	-	-	-
Gezondheid	-	+	+	++/-	+/--	+/--	+/--
Actieve ontspanning	-	+	+	+/-	+	+	+/-
Passieve recreatie	+	+/-	-	-	-	-	-
Nationale representatie	+	-	-	-	-	-	-

TABEL 14: TWEEDIMENSIONAAL OVERZICHT VAN ACTUELE SPORTMODI VERSUS BELEIDSRELEVANTE WAARDEN (NAAR CRUM, 1991: 38)

Specifiek voor de bewegingscultuur onderschrijft Crum, in navolging van de hierboven reeds geciteerde Bette (1989), het gelijktijdig voorkomen van het versportings- en ontsportingsproces. Het toekomstige sportlandschap zal zich volgens deze twee lijnen verder ontplooiën. Hoewel de lijn van de ontsporting een reactie is op deze van de versporting, houden beide processen elkaar gelijktijdig in stand: de ene ontwikkelingslijn zou niet haar huidige hoedanigheid kennen zonder de andere.

Ook de Franse sportsocioloog Alain Loret (1995) maakt een indrukwekkende analyse van de hedendaagse veranderende bewegingscultuur. In wat hij als *une véritable révolution culturelle* (1995: 10) bestempelt typeert deze auteur de nieuwe bewegingsgeneratie als de 'glij-generatie', namelijk *la génération glisse*.

“Cette ‘quête d’absolu’ que représente la glisse ne doit pas être envisagée comme un répertoire de techniques simplement novatrices, mais comme une configuration nouvelle de valeurs, de comportements et de motivations qui perturbe fortement le modèle sportif traditionnel. La glisse représente bel et bien une forme ostentatoire de contre-culture sportive qui déstabilise tous les fondements sur lesquels furent bâties les structures organisationnelles de type fédéral.” (Loret, 1995: 108)

³⁷ Ook wel S-sport genoemd vanwege de associatie met 'snow', 'sea', 'sun', 'sand', 'sex', 'speed' en 'satisfaction' (Crum, 1998: 363-364).

We zouden deze bewegingssubcultuur kunnen laten aanleunen bij de ontsportingslijn, die sinds de jaren zestig door de beatgeneratie werd ingezet. Volgens Loret heeft deze bewegingsculturele omwenteling haar voorlopig hoogtepunt bereikt gedurende les années fun, oftewel de jaren tachtig en negentig. Het opduiken van talrijke ‘glij-sporten’ in de lucht, op het water en op sneeuw in de voorbije twintig jaar is voor Loret het symbool bij uitstek voor deze revolutionaire verschuiving. In tegenstelling tot de traditionele sportcultuur, berusten de glijporten niet op waarden als prestatie, concurrentie of op geïdealiseerde pedagogische motieven; noch worden zij bedreven volgens strikte spelregels op gestandaardiseerde sportterreinen. De bewegingsculturele revolutie manifesteert zich op vijf fronten (Loret, 1995: 11-13; Vanreusel, 1998: 128):

- De evolutie van de technologische innovatie: de invloed van deze ontwikkeling op de sporttactiek en het sportmateriaal (infra);
- De impact van de media op het spelverloop en het uitzicht van de sport in het algemeen: het ‘telespectaculair’ maken van de sport;
- Een sociaal-culturele ontwikkeling: een bewegingsmentaliteit die eindeloos nieuwe vormen van glijden, zweven, lopen en rijden genereert, alsook een nieuw type van sportbeoefenaar en innoverende sportomgevingen creëert;
- Een economisch-strategische ommekeer: de komst van een nieuwe sportmarkt waarbinnen eigen materialen en technieken, een eigen(zinnige) stijl en identiteit primeren;
- Een (ped)agogische breuk: het vakconcept van de lichamelijke opvoeding dat nog de fundamenteën in zich heeft van de traditionele sport(beoefening) en met deze gedaanteverwisseling (voorlopig) geen raad weet.

De gangbare bewegingscultuur gedijt op het ritme van de fun, de moraal van het plezier zeg maar. Voorop staat de consumptie van lust, namelijk het realiseren van pure glij-snelheid annex symbolische transcendentie en de cultus van de duizeling. Het reeds eerder besproken op plezier, maar ook op prestige en persoonlijkheid (zie verder onder ‘egosport’) gerichte Dionysische menstype blijkt op sportgebied de fysieke uitdaging te zoeken (Lampert in NRIT, 1998: 91). Sporttakken als fitness, joggen, bergbeklimmen en diepzeeduiken scoren hoog bij deze levensgenieters.

“... het genoeg een onderkomen te vinden in ‘de veelheid, het golvende, in de beweging, in het vluchtige en het oneindige’, ...” (Charles Baudelaire in de Cauter, 1995: 165)

De nieuwe bewegingsesthetiek heet hier niet meer Conditie of Techniek, maar Plezier, Snelheid en Vertigo (Scheerder, ter publicatie). In zijn *Archeologie van de kick* beschrijft Lieven de Cauter (1995: 148 e.v.) de glij- en valervaringen als ‘panoramisch’, ‘transcendent’, ‘avontuurlijk’, ‘euforisch’ en ‘subliem’; de beweging is in zijn werk de ‘belichaamde snelheid’. Deze snelheid veronderstelt echter een intense synergie tussen de mens - de ‘beweger’ - en het (glij-)object, bijvoorbeeld de skilatten, het windzeil of de surfplank. Vandaar dat de Cauter (1995: 165) hier spreekt van een ‘synergetisch plezier’, er is immers sprake van een samenwerking tussen mens en machine die de euforie van de snelheid als resultaat heeft.

“Le fun se présente comme une morale du plaisir. C’est aussi une stratégie marketing, un look, un vocabulaire, une musique et un ensemble d’attitudes. C’est enfin une esthétique se reconnaissant dans les cinq couleurs primaires du mouvement psychédélique, dans un graphisme underground et des artistes alternatifs. Le fun, c’est le totem des sports de glisse.” (Loret, 1995: 30)

Centraal bij dit snelheids-, val- of glij-plezier, staat de kick: het plezier van de pure, maar informatiële lichamelijke overstimulatie. Deze overvloed aan audiovisuele en tactiele stimuli bestookt het glijdende en vallende lichaam en leidt tot een schokke(re)nde ervaring waarnaar de postmoderne, individuele sporter op zoek is. Het vaker zoeken van (ont)spanning in zintuiglijke ervaringen is ook wel aangeduid geworden als ‘de opkomst van de sensate culture of sensorische cultuur’³⁸. Dergelijke hedendaagse bewegingsvormen beantwoorden zeer goed aan de kenmerken van wat door cultuursociologen als de *Erlebnisgesellschaft* of *Erlebniskultur* is omschreven, waarin bij voorkeur activiteiten met directe zintuiglijke genoegens vooropstaan³⁹ (zie bijvoorbeeld Schulze, 1992). Beleving, ontdekking, avontuur, imago, stijl, en expressie, alle resulterend in plezier, zijn karakteristieken van de nieuwe bewegingscultuur die verheving en versnelling nastreeft.

“Avontuur en spanning zoekt men in afnemende mate in overgedragen verhalen of in gedrukte teksten, maar in toenemende mate in gevisualiseerde fictie en in zelf opgezochte belevenissen. (...) Bij belevenissen die men zelf direct ondergaat is er meer nadruk op zintuiglijke genoegens komen te liggen.” (Knulst, 1992: 20)

De ‘sportieve glijder’ opteert bij voorkeur voor niet-gestandaardiseerde bewegingsruimten: de natuur, zelfgekozen pistes of artificiële obstakels (zie verder onder ‘ecosport’). De glij-generatie hecht dus heel wat belang aan de esthetische en individuele sportbeleving, in plaats van aan het meetbare, vergelijkbare en prestatiebeluste sportgedrag. Ten aanzien van de traditionele disciplinerende en hiërarchische sportcultuur is er dus een duidelijke verschuiving waar te nemen in de waarden en overtuigingen die schuil gaan achter de populaire glij-sporten. Dit maakt dat de klassieke structuur van de sport thans af te rekenen krijgt met de meer individu-georiënteerde en instante organisatie van bewegingsactiviteiten. Waar de rationaliteit van de traditionele sporttakken de bewegingscultuur tot in de tachtiger jaren gedomineerd heeft, wordt de sportbeoefenaar tegenwoordig geconfronteerd met een veelvormig scala aan bewegingsuitingen. Op de eerste plaats zijn dit de *board-sporten* zoals *snowboarding*, *skateboarding*, *body boarding* en *fun boarding*. Maar ook ultimate frisbee, in-line-skating, aquafitness, massalopen en heuvelfietsen, bewegingsvormen die heel wat gemeenschappelijke stijlkenmerken vertonen met de letterlijke glij-sporten, kunnen tot dit nieuwe cultuurdomein worden gerekend (Vanreusel, 1998: 128-129).

Geïnspireerd door Lorets werk, heeft Vanreusel (1998: 129) een aantal sleutelbegrippen uit de traditionele bewegingscultuur geconfronteerd met kenmerken van de vernieuwende bewegingscultuur (zie tabel 15).

38 Sorokin (1947: 593-606) voorspelde nog vóór de opkomst van de televisie een verschuiving van een symbolische en op ideeën gebaseerde cultuur (ideational respectievelijk idealistic) naar een sensualistische cultuur (sensate culture).

39 Naast de hier beschreven glij- en valsporten kunnen als voorbeelden van de hedendaagse ‘zintuiglijke cultuur’ worden opgesomd: de culinaire genoegens die mensen in restaurants gaan opzoeken, alsook het spektakel van popconcerten waarbij – bijna uitzonderlijk voor deze tijd – de vele aanwezigen één zijn in belangstelling.

Traditionele 'digitale' bewegingscultuur	Vernieuwende 'analoge' bewegingscultuur
Nuttig	Ludisch
Energie	Estetica
Uniform	Pluriform
Duurzaam	Vluchtig
Instituties	Individuen
Competitie	Participatie
Monocultuur	Cultuurverweven
Productgericht	Procesgericht
Rationaliteit	Emotie/irrationaliteit
Hiërarchisch gezag	Zelfbeschikking
Gemeten beweging	Beleefde beweging
Objectieve prestatie	Subjectieve fun
Piramidale organisatie	Netwerkorganisatie
Exclusie van deelnemers	Inclusie van deelnemers
Gestandaardiseerde, artificiële omgeving	Variabele omgeving, ecosysteem
Techniek in functie van prestatie	Zachte technologie in functie van ervaring

TABEL 15: SLEUTELBEGRIPPEN VAN KENMERKEN VAN TRADITIONELE EN Vernieuwende BEWEGINGSCULTUUR (NAAR VANREUSEL, 1998: 129 OP BASIS VAN LORET, 1995: 315)

5. TECHNO- VERSUS ECOSPORT

Begin jaren zeventig beschreef Johnson (in Coakley, 1982: 278 e.v.) voor *Sports Illustrated* hoe het sportlandschap er in het jaar 2000 zou uitzien. Twee mogelijke scenario's legde hij daarbij op tafel: enerzijds dat van de technosport, en anderzijds het scenario van de *ecosport*. De technosport zou ontstaan uit een combinatie van technologie, professionalisme, commercie en sport; de *ecosport* daarentegen zou voortkomen uit de groeiende belangstelling voor de natuurlijke omgeving en voor een humaniserende bewegingscultuur, uit het streven naar optimale gezondheid en uit de nood aan recreatieve vrijheid. William Johnson zag deze futuristische sportvormen als een logisch resultaat van een aantal dominante westerse waarden (waaronder materiële vooruitgang, rationaliteit en individuele ontplooiing).

Met de processen van versporting en ontsporting in het achterhoofd, kunnen we thans inderdaad vaststellen dat Johnson een vrijwel correct sportbeeld schetste. Immers, de tendens tot versporting verloopt in zeer sterke mate hand in hand met de vertechnologisering van de sport. Denken we maar aan de toegenomen audiovisuele evaluatie van sportprestaties, aan de sofisticatie van sportkledij en sportmaterialen, aan het pc-ondersteunde trainingsadvies, en aan de onbegrensde mogelijkheden van mediatechnieken voor het in beeld brengen van de spektakelsport. Zo staan we wellicht niet meer zover af van een elektronische arbitrage in het voetbal en overweegt men tijdens de World Cup 2002 in Japan door middel van megagrote beeldschermen en driedimensionale televisie in meerdere stadions een zelfde voetbalmatch uit te zenden⁴⁰. De virtuele spektakelsport kondigt zich dus reeds aan. Dan spreken we nog niet over de ongekende, maar lichaamsbedreigende, potenties van verboden middelen en de toepassingen van de eugenetica op de

⁴⁰ Men dreigt echter uit het oog te verliezen dat wat je te zien krijgt uiteindelijk nog steeds bepaald wordt door het oog van de camera en de regisseur. Wat op het sportveld gebeurt zou dus door extra-sportieve aangelegenheden beïnvloed en zelfs gedetermineerd worden.

sport... De verstrengeling van commerciële, economische en politieke belangen, tezamen met de rol van de wetenschap en van technologische innovaties in de sport, heeft de drang naar prestatie en spektakel in de topsport tot ongekende hoogten opgezweept (Hoberman, 1992). Niet alleen op topniveau, ook op de breedtesport heeft de sporttechnologie een grote invloed uitgeoefend. Hoezeer is de modale, maar bezeten afstandsloper niet gefascineerd door het ritme dat hem of haar door middel van automatische hartslagcontrole wordt opgelegd?, hoe sterk ook wijten wij persoonlijke besttijden niet aan het paar *Nikes* of *Speedo*-badpak, en schrijven we ontgoochelingen toe aan lichamelijke tekortkomingen?

“However, the future of sport will not simply be the result of what is technologically possible, since technosport could ultimately destroy crucial aspects of the sport experience for both athletes and spectators.” (Coakley, 1982: 279)

Van sport of spel kan maar sprake zijn zolang een toevalselement aanwezig is (cfr. de Wachter, 1987-88: 127). Indien computer en techniek zich meester zouden maken van wat op het speelveld te gebeuren staat, dan wordt sportief spel onmogelijk en sluit de sport zichzelf uit. Overigens is het nog maar zeer de vraag in hoeverre het grote publiek sportieve prestaties bepaald wil zien worden door nauwelijks menselijk te noemen handelingen en interacties. En kan vanuit ethisch standpunt de vraag gesteld worden of een doorgedreven technosport deontologisch nog aanvaardbaar is, en – in het kader van toekomstig sportbeleid – nog getolereerd kan worden. Sport is motie en emotie, en verliest zijn commerciële waarde bij een gedehumaniseerd spelverloop.

Met de gedigitaliseerde en vertechniseerde dominantie zou eveneens de kans tot creativiteit, vrijheid en ontwikkeling wegvallen, terwijl deze waarden in de westerse wereld juist als primaire rechten van het individu beschouwd worden. Dit opent perspectieven voor het tweede toekomstbeeld dat Johnson voor de sport anno 2000 aankondigde, namelijk dat van de ecosport.

Waar het fenomeen van de technosport eerder geassocieerd kan worden met de top- en wedstrijdsport (en bijhorende fans en toeschouwers), refereert de ecosport anderzijds aan verschuivingen binnen de massasport en de brede bewegingscultuur. Het ontstaan van de ecosport kan aldus gekoppeld worden aan de ontwikkelingslijn van de ontsporting, namelijk een zich afzetten tegen de evoluties die zich voordoen binnen de traditionele sporttakken. De ontwikkeling van de ecosport wordt rechtstreeks in contact gebracht met de veronderstelling dat een stijgend aantal mensen hun vrije tijd zal spenderen aan meer recreatieve vormen van fysieke activiteit.

“Ecosport involvement is primarily characterized by natural, spontaneous, play-like behavior. The games are ‘open, flowing, perhaps without boundaries, often without rules, usually without scoreboards, sometimes without end, middle or measurable victory.’” (Johnson in Coakley, 1982: 282)

De ecosport biedt haar beoefenaars de mogelijkheid zich op een recreatieve manier te distantieëren van alledaagse verplichtingen. Als een reactie op het aanbod van de traditionele sporten, kan de ecosport dan ook omschreven worden als ‘alternatieve sport’ of *nicht-sportliche Sport* (cfr. Dietrich & Heinemann, 1989). Bij ecosport staan waarden als genoegens, plezier, meedoen, eigenwaarde, ontspanning en open organisatie voorop. Naast recreatieve lichaamsactiviteiten als fietsen en joggen kan zeker de New Games-beweging als voorbeeld van ecosport naar voren geschoven worden (zie bijvoorbeeld Leonard, 1973).

Net als de toenemende impact van de technologie op de sport gevaren inhoudt, is er een nadeel verbonden aan de toenemende 'ecologisering' van de sport. De ecosport ontbeert immers een essentiële dimensie van de sportieve ervaring, namelijk het kamplement. Parallel aan de drang tot individuele vrijheid en ontwikkeling, is onze westerse samenleving eveneens sterk gehecht aan eigenschappen als uitmuntendheid en concurrentie. Wegens het ontbreken van een prestatiegericht ijver is de ecosport niet in staat gebleken een oplossing te bieden voor een aantal courante, traditionele sportpraktijken. In het verlengde van simultaan voorkomende ontwikkelingen als ontlichamelijking en verlichamelijking, versporting en ontsporting, kan ook voor de techno- en ecosport vooropgesteld worden dat zij elkaar paradoxaal in een evenwicht houden.

Hoewel de tweedeling 'techno- versus ecosport' nog steeds in wezen aangeeft volgens welke tendensen de hedendaagse bewegingscultuur geïnterpreteerd kan worden, volstaat deze voorstelling niet om het sterk gedifferentieerde sportterrein te vatten. Hiervoor wordt verwezen naar Crums tentatieve classificatie van actuele sportmodi (zie tabel 14). De fitnesssport bijvoorbeeld kent zowel karakteristieken van de trend tot versporting als van de trend tot ontsporting. De door Crum voorgestelde sportvormen dienen daarom op een bewegingscontinuüm te worden gepositioneerd, met aan het ene uiteinde de tendens tot technosport en aan het andere tot ecosport (tabel 16). Bovendien blijven deze sportmodi voor interpretatie vatbaar (Crum, 1991: 30).

LIJN VAN DE VERSPORTING VAN DE TRADITIONELE SPORT (Crum, 1991)	LIJN VAN DE ONTSPORTING VAN DE TRADITIONELE SPORT (Crum, 1991)
Versportte sport	Ontsportte sport
Technologisering, professionalisering, commersationalisering, mediasering, instrumentalisering, ...	Ecologisering, individualisering, commercialisering (massaconsumptie), instrumentalisering (medicalisering), ...
Körperdistanzierung (Bette, 1989) Ontlichaming (Dery, 1996)	Körperaufwertung (Bette, 1989) Verlichamelijking
Radicaliseren van de kenmerken van de traditionele moderne sport (Guttman, 1978)	Nicht-sportlicher Sport (Dietrich & Heinemann, 1989) Uneigentlicher Sport (Digel, 1990) Sports de glisse (Loret, 1995)
Sport ethic (Coakley, 1998) Lombardian ethic (‘Winning isn’t everything, it’s the only thing’)	Counter movement culture (‘Winning isn’t everything, it’s nothing’)
Technosport (Johnson in Coakley, 1982)	Ecosport (Johnson in Coakley, 1982)
Culture sportive digitale (Loret, 1995)	Culture sportive analogique (Loret, 1995)
Exponent van het sportificatie-proces (Elias, 1971; 1986)	Edutainment
Power & performance model (Coakley, 1998)	Pleasure & participation model (Coakley, 1998)
Ascese (Crum, 1991)	Hedonisme (Crum, 1991)
Agôn & alea (Caillois, 1967)	Mimicry & ilinx (Caillois, 1967)

TABEL 16: CULTUURSOCIOLOGISCHE TENDENTIES OP HET BEWEGINGSCULTURELE CONTINUÛM

Ook andere sportclassificaties (cosmetische sport, avontuursport, ...) kunnen niet eenduidig tot de categorie van techno- dan wel ecosport gereduceerd worden. Concreet voor de fitnesssport geldt wellicht dat deze sportmodus beter binnen de medicaliseringsevolutie dient te worden gesitueerd (zie verder). Anderzijds zouden een aantal sporten met een recreatieve inslag er nooit geweest zijn, zonder het aspect van technologische innovatie. Zo gaven de uitvinding van skateboard, surfplank, frisbee en zweefvliegtuig aanleiding tot nieuwe mogelijkheden voor recreatieve vormen van sportieve ontspanning (Bulcaen, 1987: 107-108; 1988b: 35).

6. HET BIO-GEKOLONISEERDE LICHAAM: SPORT EN HET GEZONDHEIDSOFFENSIEF

In wat volgt bekijken we het concept 'gezondheid', en lichten dit toe vanuit de sterk geëvolueerde medicaliseringstendens. Ongeacht de gezondheidswaarde van regelmatige fysieke activiteit, worden sport en gezondheid gemakkelijk met elkaar geassocieerd. Volgens deze redenering beschouwt men de lichaamsbeweging als een instrument waarmee een optimale (lees: 'normale') fysieke welstand beoogd wordt. Uit deze functionele opvatting over lichamelijke activiteit en het elimineren van fysieke dysfunctie mag blijken hoezeer aspecten van gezondheid verweven zijn met lijfelijke esthetiek, medische normalisatie, sociaal welbevinden en de postmoderne idee over fitness. De beperking is echter gelegen in het feit dat vanuit dit economisch-consumptief geïnspireerde perspectief de betekenis van sport primair gedetermineerd wordt door waarden en normen die extern op de sport worden gelegd (van Hilvoorde & Steenbergen, 1996: 285). Aanvullend op dit sportief ingeklede gezondheidsoffensief gaan we in het volgende hoofdstuk op zoek naar aanknopingspunten met het 'ego'-gecentreerd-lichamelijk-actief-zijn, dat thans een zeer opmerkelijke component is van de bewegingscultuur.

Tot in de jaren zestig was het roken tot een sociale verplichting uitgegroeid. Een decennium later begonnen antitabak-campagnes her en der de kop op te steken en werd gezondheid een obsessie, zelfs een epidemie op zich. "Niet kanker maar de angst voor kanker werd de volksziekte van onze jaren", schreef John Jansen van Galen begin jaren tachtig. Hoewel nog altijd een derde van de bevolking blijft roken (daarbij steeds meer jongeren) en heel wat mensen een steeds jachtigere en daardoor stresserende levensstijl kennen, is toch duidelijk dat het nastreven van gezondheid in onze samenleving een opmerkelijke waarde wordt toegekend. 'Gezond zijn', de positieve omschrijving van de afwezigheid van ziekte, is in de westerse leefwereld zeer sterk 'verdinglijkt' en tot een objectiveerbaar, en in onze rationele denkwijze daardoor manipuleerbaar, iets herleid. In ons westers denkpatroon wordt de keuze voor een 'cultuur-sociologisch neutraal mensbeeld' nog te veel bepaald door een fysiologisch-functionalistische rationaliteit (Franke, 1986). De mens wordt hierbij niet benaderd vanuit zijn sociale of culturele context, maar vanuit de normen die verwacht mogen worden binnen de gekozen, fysiologische criteria. Onze maatschappij heeft een zwak voor wat niet beantwoordt aan het 'normale', het gestandaardiseerde. Vormen van lichamen afwijken worden getaboeïseerd: de medisch onderbouwde en mediagestuurde gezondheidscultuur stimuleert de stigmatisering van steeds minder sociaal aanvaarde bestaanswijzen, zoals laagactiviteit, sedentariëit, corpulentie en vetzucht (Scheerder, ter publicatie). Met Oliver Sacks (1995) kunnen we ons afvragen of we niet op zoek moeten naar een nieuwe definitie van ziekte en gezondheid.

“De definitie van de gezondheid kan zich immers niet reduceren tot een toestand van fysiek en psychisch welzijn. Sociale, culturele en levensattituden moeten erin geassocieerd worden en deze zijn ontegensprekelijk aanwezig bij het regelmatig beoefenen van sport- en lichaamsactiviteiten.” (BVLO, 1983: 14-15)

Vormen van afwijking, pijn en ‘abnormaliteit’ horen bij het dagelijkse leven. Het kwetsbare, het verminkte, het mislukte of het lelijke hebben geen plaats meer of worden niet meer getolereerd. In onze competitief-geïnspireerde, verstedelijkte maatschappij lijken zij clandestien en worden negatief geduid als een tekortkoming dewelke voorkomen moet (Devisch, 1989-90: 126). Verwaarloosde, corpulente, onsportieve en weinig aantrekkelijke lijven, hebben geen bestaansrecht meer sinds de mogelijkheid van ‘het’ opgemaakte, als ‘gezond’ aanvaarde lichaam. Gezond en fit zijn (of schijnen) is nog net niet tot een wettelijk afdwingbare burgerplicht geworden (Laermans, 1993c: 9-10). Dit is een gevolg van de toegenomen individualisering van verantwoordelijkheden ten aanzien van de eigen gezondheid: het individu kan op zijn keuzen worden aangesproken. Deze toenemende individuele verantwoordelijkheid ging gepaard met of vond haar mogelijkheidsvoorwaarde in een versterkt geloof in controleerbaarheid, beheersbaarheid en maakbaarheid van de gezondheid. Kenmerkend voor dit geloof is het verlangen het fatum – dit is het lichaam dat ons te beurt valt – uit te sluiten en te vervangen door het *factum*, namelijk het lichaam dat we (zelf) fabriceren en controleren (de Dijn, 1994: 43-44).

De joggingrage was in de jaren zeventig een van de eerste sportieve antwoorden op dit aanwasende onlustgevoelen. De aerobics en bijhorende fitnesscentra volgden. Ook de verkoop van fietsen, hometrainers en krachttoestellen ging stijl de hoogte in. De reformgekte was een feit. Mensen zouden hun eigen lot (lees: gezondheid) in handen nemen, en dit liefst op een uiterlijk herkenbare en dus bij voorkeur fysiek actieve manier.

“Actief en bewust ontspannen’, luidde eerst de boodschap. Geen ziekte, of er kwam een stichting ter preventie. Verenigingen allerhande hielden ons voor dat we ongezond, neen, zondig bezig waren.” (van Cauwelaert, 1999: 239)

Zweten geeft een enorme voldoening. Mensen werden er zich van bewust dat ze in een risico-maatschappij leven en dat elk gevaar zoveel mogelijk beperkt dient te worden (Beck, 1986). Aan het einde van de twintigste eeuw komt niet meteen een einde aan het verder doorsijpelen van gezondheidsnormen en –idealen, integendeel. ‘Gezond’ leven, eten, wonen, slapen én bewegen is een collectieve obsessie en een individuele opdracht geworden. Nooit voorheen werd op zulke grote schaal gestreefd naar een vereenzelviging tussen het eigen lichaam en dat wat door tal van actoren als ‘gezond’ gepromoot wordt. Nooit eerder ook was het geloof in de eigen maakbaarheid van het individuele lichaam zo pertinent aanwezig. ‘Gezondheid’ is de nieuwe religie, de geseculariseerde godsdienst het ‘somatisme’ met bijhorend Amerikaans ‘lookisme’. Deze lichamelijke beleefde en veruitwendigde religiositeit kent haar eigen hogepriesters (chirurgen en fitnessagogen), haar specifieke leer (dieetethiek en macrobiotiek), haar geëigende cultusplaatsen (beautyfarms en trainingscentra), haar geïndividualiseerde rituelen (de dagelijkse ochtendgymnastiek en een jaarlijkse klinische check-up), en een eigen lichaamsmoraal (de gezondheidsvoorschriften).

“Een hele kaste nieuwe hogepriesters stelt de staat van je lichaamsheil of –zonde vast en geeft aan op welke wijze penitentie bekomen kan worden. Terwijl de kerk leegloopt, stromen de populaire fiets- en joggingroutes in het weekend vol. De praktijken van schoonheidsspecialisten, diëtisten en dokters en de zalen van fitnesscentra worden veel meer gefrequenteerd dan de ouderwetse biechtstoel.” (Goris, 1999: 32)

Fitness is inmiddels meer dan een rage geworden, is niet enkel meer een meetbare fysiologische grootheid of ruimtelijk te reduceren tot een zaaltje met zwetende en puffende mensen. Het begrip fitness is doorgedrongen in ons alledaagse denken en spreken. Als activiteit maakt fitness naast de vrije tijd, eveneens deel uit van de arbeidssituatie. Fitness en gezondheid zijn tot een maatschappelijk ideaal, zelfs cultuursymbool, uitgegroeid (van Hilvoorde & Steenbergen, 1996: 284). Kortom, de actuele, globale fitness- en gezondheidsindustrie is een maatschappelijk ingeburgerd ‘totaal sociaal feit’ (cfr. Mauss, 1973[1923-24]: 274 e.v.). De markt van de gezondheid is gecommmercialiseerd en haar producten worden gretig geconsumeerd: de illusie van lichaamscontrole tiert welig. Alleen het menselijke lichaam wordt steeds sterker gefractioneerd en geanatomiseerd: men traint biceps of bilspieren, geeft borsten vorm door te zwemmen, het abdomen door middel van een specifiek daarvoor *geëngineerd* fitnessapparaat, en laat lokaal vet afzuigen of siliconen inplanten. Media en Medica spelen in dit alles een aanzienlijke rol. Zowel de medische beeldvorming als deze via de media leggen zeer sterk de nadruk op de lichamelijke esthetiek, het lichamelijke welbevinden en het optimaal fysiek functioneren. Het lichaam wordt ervaren in een ‘medi(c)ale context’ van zich voortdurend herhalende beelden en imago’s (Glassner, 1989). Door de suprematie van de visuele beeldcultuur en de van hieruit gepropageerde en op mensen geprojecteerde lichaamsidealen, wijzigt de (ver)houding tot het eigen lichaam. Bovendien houden deze invloedrijke beeldverspreiders niet op hun consumenten en patiënten te verzekeren dat men het lichaam heeft dat men verdient.

“Als kenmerk van een welvaartsmaatschappij die vet voor ‘slecht’ houdt en zwaarlijvigheid voor ‘vulgair’, wordt de slankheidsethiek met kunstgrepen opgedrongen en vrouwen gesommeerd een regime te volgen en gymnastiek te beoefenen onder steeds nieuwe namen: ‘aerobic’, ‘aerogym’, lichte oefeningen, ‘energic dance’, ‘gym tonic’, ‘body building’, ‘stretching’, ‘aerobic turbo’ enzovoort. Sommige benamingen duiden op de Amerikaanse, of juist: Californische oorsprong. Deze cultus van het eigen lichaam vereist offers ...” (Vincent, 1990: 261-262)

Zowel privé- als overheidsinstanties zijn in de ban van onze welzijnscultuur en maken ons duidelijk dat gezondheid een kwestie van verantwoordelijkheidsgevoel is: bedrijven leggen het rookgedrag van hun werknemers aan banden en stellen gratis een fitnessruimte ter beschikking, mannen worden door de overheid opgeroepen hun prostaat en bloedvaten te laten nakijken terwijl vrouwen best jaarlijks een uitstrijkje laten nemen. Maar ook de onmiddellijke omgeving wordt ingeschakeld als watcher van onze gezondheid: wie elementaire gezondheidsgeboden overtreedt zal vlug door naasten op het ‘fitnesspad’ gezet worden. Wanneer er een overaanbod is aan geneugten (voedsel, vrije tijd, ...), blijkt het er vanaf kunnen blijven het summum van – vaak ook de norm voor - civilisatie. De gezondheidsfilosofie blijft het moeilijk hebben met het opgebouwde ‘kapitaal’ aan vrijheid en blijheid: op genot en plezier rust nog steeds een zeker taboe. Wegdromen bij een sigaret, smullen van een pak friet of wegsmelten bij een stukje chocolade zijn bijna tot illegale handelingen geworden. Gezondheid is een opgave geworden zonder dewelke levenszin en

zelfverwerkelijking onmogelijk worden geacht. Onze samenleving is (nog steeds⁴¹) doordrongen met normatieve gezondheidsaspecten en vormen van 'bio-disciplinerings'. Hoezeer het gezondheidsbewustzijn is doorgesijpeld in alledaagse gedragsvormen mag duidelijk blijken uit de toegenomen aandacht voor de individuele sportbeoefening, denk maar aan zwemmen, fitnessen of joggen (zie verder).

“De[ze] verbreiding van medische ‘protokennis’ enerzijds en van gezond genoemde gedrags- of leefregels anderzijds bracht een groeiend aantal mensen tot een meer berekende en vooruitziende houding tegenover het eigen lichaam. (...) Met het oog op de verbetering of het behoud van de individuele gezondheid leggen mensen meer zelfbeheersing aan de dag in de consumptie van voedsel, alcohol of tabak, en verplichten ze zichzelf om bijvoorbeeld regelmatig te sporten.” (Laermans, 1996: 334)

Reeds rond de Verlichting ontstond de idee dat het menselijke lichaam verbeterbaar is, en dus niet louter tot een natuurlijke fataliteit herleid kon worden doch zoals andere 'domeinen' van de samenleving vatbaar werd geacht voor vooruitgang. Precies daarom meent Foucault (1984; 1986) dat het lichaam onderhevig is geworden aan een proces van maatschappelijke normalisatie of disciplinerings (*biopouvoir*). Vanuit dit perspectief kan men het kliniek-, gevangenis- en onderwijswezen, maar ook de volksgezondheid, lichaamshoudingen en zeker de sportcultuur als disciplinerings-technieken interpreteren. De disciplinerings- of bio-kolonialisering – van het individuele lichaam komt in de bewegingscultuur tot uiting in bijvoorbeeld de bewegingsefficiëntie en de houdings-esthetiek die nagestreefd worden, alsook in de actuele fitness- en fysieke uithoudingsraces. Toch lijken bewegingsadepten eerder het gevoel te hebben het eigen lichaam te beheren, in plaats van dat dit door anderen beheerst zou zijn. De zogenaamd sinds de seks-golf van de jaren zestig gerealiseerde bevrijding van het lichaam, met de afschaffing van alle taboes daarrond, heeft er thans echter toe geleid dat het lichaam opnieuw gevangen zit, ditmaal in een keurslijf van schoonheid, efficiëntie en prestatie. Hieruit zijn nieuwe disciplines en gezondheidscampagnes ontstaan die streven naar een eeuwige verjonging en naar een verhoogde resistentie tegen alle (on)mogelijke ziektes (Goris, 1999: 32). De actuele bio-disciplinerings staat niet meer zozeer in dienst van een ascetisch leven of een of andere vorm van misantropische onthouding, maar juist in dienst van esthetisering en genot (Featherstone, 1982). In tabel 17 geven we een overzicht van de recente ontwikkeling van de doorgedreven normalisatie (in de zin van 'normaal' of 'gewoon' worden) van het streven naar een gezonde levenswijze en hoe daarbij de alledaagse omgang met het lichaam sterk bepaald wordt. Aan deze ontwikkeling zouden we nog een vijfde fase durven toevoegen, namelijk een fase van 'emotionalisering'. In ons overzicht van de voornaamste laat-twintigste-eeuwse economische en sociologische evoluties gaven we reeds een omschrijving van het economische model waarin emoties en gevoelens het zwaartepunt zullen vormen. Net als cultuur, ontspanning en vrijetijd, zullen de aandacht en zorg voor het eigen lichaam en het gepersonaliseerde welbevinden centrale krachten worden van de consumptiemarkt. Naast het feit dat de sport steeds een bron van 'bewogenheid' is geweest, zullen gevoelens nu ook een essentieel verkoopsargument worden van de toekomstige gezondheidspolitiek. Dit 'civilisatieproces' duidt erop dat het alledaagse leven en het lichaam nog steeds onderworpen zijn aan een verdere rationalisering.

41 Denk maar aan de gezondheids- en gezinsoffensieven uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. In de eerste plaats richtten ze vooral de aandacht op de gehuwde vrouw (cfr. goed moederschap). Maar ook het school- en stadswezen werd niet ontzien om de meest elementaire hygiënische normen bij te brengen (bijvoorbeeld door middel van LO-onderwijs, stadssanering en de regularisatie van gezond wonen). Processen van disciplinerings, zoals de hier besproken gezondheids- en gezinsoffensieven, vonden dus gewoonlijk plaats binnen instellingsverband. Dit maakt dat de alledaagse leefwereld, waaronder de vrijetijdsbesteding, voorwerp werd van normaliserende interventies (Laermans, 1996: 330 e.v.).

Fase 1**Medicalisering**

Deze fase staat voor de idealisering van het hygiënische leven en lichaam, alsook voor de uitbouw van de verzorgingsstaat en de daaraan gekoppelde toegang tot (para)medische voorzieningen. Steeds meer mensen kwamen zo regelmatig in contact met artsen, diëtisten en andere gezondheidsdeskundigen.

Fase 2**Proto-professionalisering**

In deze fase is er sprake van het verinnerlijken van door deskundigen voorgehouden normen en waarden: een sterk vereenvoudigde en gecensureerde versie van professionele kennis wordt doorgegeven aan cliënten, patiënten, schoolkinderen en het grote publiek. In de loop van dit proces worden de burgers van de verzorgingsstaat de essentialia van hygiëne en lichaamsverzorging bijgebracht.

Fase 3**Psy-cultuur**

Hier krijgen we het insjipen van de bio-psychologische vocabulaire via het (in)directe contact met experts, therapeuten en media, waardoor de modale burger het gevoel krijgt het (dys)functioneren van het eigen leven en lichaam door middel van psychologische categorieën te kunnen duiden en verklaren.

Fase 4**Ecologisering**

De verhouding tussen het eigen leven en lichaam enerzijds en het natuurlijke milieu anderzijds komt nu ook in het teken van 'goede manieren' en 'beschaafd gedrag' te staan. Of de ecologisering van de gedragsstandaarden de leefwereld even sterk zal weten te rationaliseren als het medicalisatie-proces, blijft voorlopig een open vraag.

TABEL 17: ONTWIKKELING VAN DE GEZONDHEIDSCULTUUR NA WO II (NAAR LAERMANS, 1996: 333 E.V.)

Gezondheid wordt door consumenten geassocieerd met dynamisme en persoonlijke vrijheid. Op die manier wordt de relatie tussen sport en gezondheid niet alleen functioneel-instrumenteel, zoals eerder aangegeven, maar eveneens symbolisch (de Wachter, 1988). Het afgetrainde, atletische lichaam is representatief voor beheersbaarheid en probleemloosheid. Overvloedig en fysiek, maar vooral moeiteloos, energie en vitaliteit uitstralen is synoniem geworden voor een gezond leven. Een dergelijke lichamelijke presentatie is immers gewapend tegen momentane, efemere en zich plots aanbiedende en onderling vaak sterk variërende 'gezondheidsopdrachten'. Het biedt een antwoord op elke nieuwe uitdaging. In onze postmoderne maatschappij fungeert sport als een symbool van gezondheid omdat de gezondheid zelf sportief geïnterpreteerd wordt (de Wachter, 1988). Achter deze beeldvorming schuilt weerom de mythe van de vitale oneindigheid en de eeuwige overvloed (cfr. Achterhuis, 1988): *'looking younger for longer'* en jong sterven op hoge leeftijd. Bovendien wordt sportieve lichamelijke niet alleen gekoppeld aan gezondheid, maar zeker ook aan 'zich tonen' en *verschijning* (cfr. Laermans, 1997), en is een sportief lichaam al lang geen privilege meer voor een sociaal bevoorrechte klasse, hoewel het door heel wat postmoderne bewegingsadepten als een vorm van status-symbolisme ervaren wordt. De wijze waarop wordt gedacht en gesproken over lichamelijke en gezondheid, wordt vanuit dit perspectief primair

bepaald door lichamelijke, en op die manier sociale, differentiatie. Ons lichaam is maakbaar, lichaamsbeweging is daartoe het middel, gezondheid en interindividueel onderscheid het motief. Juist in de dimensie waar mensen biologisch dreigen te worden ondergedompeld in een anatomische en fysiologische anonimiteit (want fysiek is iedereen gelijk), zien zij via dit medium - het eigen lichaam - eens te meer de mogelijkheid zich sociaal-cultureel te manifesteren en te onderscheiden (Vandekerkhove, 1982). Fitness vormt de nieuwe basis voor individuele vergelijking en sociale status (Stein, 1982: 174).

“Al deze keuren en kuren zitten vol gezondheidssymboliek en kunnen in verband worden gebracht met de cultuur van het narcisme en het ik-tijdperk.” (Renson, 1996: 273)

Wat telt is dus een eigen lichaam, liefst in combinatie met een eigen geest. Een relatief nieuwe, nog ietwat schuchtere trend binnen de fitness- en gezondheidscultuur is immers de *body & mind approach* - het ‘wellness’-ideaal - wat uiteindelijk niet meer is dan een zoveelste heruitvinding van het Klassiek-Griekse holisme. De redenering blijft dat men geestelijk ongemak wil wegwerken via een fysiek welbevinden en vice versa. De opbloei van mystiek, transcendentie en de *New Age*-filosofie is ook een reactie op de té technische en geïnformatiseerde wereld⁴². Deze queeste naar zingeving verklaart wellicht de heroplevende interesse in op yoga, tai-chi en andere Oosterse bewegingskunsten gebaseerde lichaamsactiviteiten. In tegenstelling tot de drang het eigen lichaam te willen veruitwendigen (*supra*), zou men hier dus kunnen spreken van een revitalisatie van een eigentijdse vorm van verinnerlijking. Voorlopig echter hinkt de meditatie-georiënteerde tendens nog wat achterop, ten aanzien van bijvoorbeeld de glij-sporten, maar verwacht wordt dat de remonte niet lang op zich zal laten wachten. De spiritueel-geïnspireerde bewegingsvormen passen op een volledig eigen manier in de hierboven reeds aangehaalde *Erlebniskultur*: ook hier gaat het immers om ‘ervaring’, ‘gebeurtenis’ en ‘beleving’, die zich weliswaar verinnerlijkt afspeelt.

Niet iedereen is begaan met de ‘fit-en-gezondzwang’, of voelt de drang te beantwoorden aan een ideaaltypische constructie van gezondheid met bijhorende normaalwaarden. Zo schuilt achter de verrukte kreten van Internetfilosofen, computerfanatici en andere technofielen een afkeer voor het lichamelijke. “In de cybercultuur wordt de vergeestelijking van de arbeid en de ontstoffelijking van de handelswaar weerspiegeld in de ontlichaming van de mens” (Dery, 1996: 12). De computerwerkelijkheid - *de cyberspace* - degradeert het lichaam meer en meer tot een hinderlijk overblijfsel (*‘meat space’*). Het beleven van de (virtuele) werkelijkheid via de computer is overigens al tot een eigen subcultuur verheven: de zogenaamde *geekculture*⁴³. De cybercultuur vertoont op dit gebied sterke parallellen met de ontsportingstendens in de bewegingscultuur (Scheerder, ter publicatie). Analoog aan de glij- en valsnelheid in de ervaringscultuur, streven cybernauten een zo hoog mogelijke ontsnappingsnelheid na, of zoals Virilio (1997) het omschrijft: *la vitesse de libération*. Net als de *cyberiaan* of de junk wil de postmoderne glij-fanaat aan het eigen lichaam ontsnappen. Zich zo snel mogelijk ontrukken van het actuele om vervolgens op zoek te kunnen gaan naar een nieuwe dosis stimuli.

Voorts hebben een aantal wetenschapslui uit verschillende westerse landen hun krachten verenigd onder de vlag ‘*ARISE*’: *Associates for Research into the Science of Enjoyment*. *ARISE* ageert tegen

⁴² Deze ‘nieuwe spiritualiteit’ wordt algemeen ook gezien als een reactie op de secularisatie, kenmerkend voor het moderniseringsproces. Het heeft betrekking op een immanent proces van directe en onbemiddelde verbondenheidservaring met het kosmische en het mystieke; een ervaring die de mens kan beleven door ‘diep in zichzelf te duiken’. Dergelijke tendenties zijn ook zichtbaar binnen brede stromingen als het feminisme en de milieubeweging (cfr. de *deep ecology*-stroming). Ook in de wereld van de organisatiekunde treft men dit soort tendensen aan, denk maar aan het zogenoemde transformatief management (van Steenbergen, 1996: 497-498).

⁴³ ‘Geeks’ zijn computerbolloezen die op de informatiesnelweg een sociaal leven vinden.

het 'onderdrukte, dociele lichaam' en tegen de 'conforme maar uitgedroogde geest'. Tenslotte kunnen vraagtekens worden geplaatst bij de huidige bewegingseuforie, als zou het aantal actieve sportbeoefenaars in de lift zitten terwijl andere statistieken aangeven dat het sedentaire vrijetijdsgedrag toeneemt.

7. EGO-SPORT EN COLLAGE-SPORT : GEÏNDIVIDUALISEERDE CONSUMPTIE VAN SPORT- EN LIJFSTIJLEN

In een samenleving zonder samenhangend universeel model, is het eigen lichaam een belangrijke bron geworden van maatschappelijke erkenning en zelfrealisatie (cfr. Bette, 1989). In het kader van de aanhoudende evolutie naar medicalisatie van het menselijke lichaam is dit een plausible verklaring voor het hierboven beschreven gezondheidsfanatisme. Met de moderne opwaardering van de eigen lichamelijkeheid en het daaraan gebonden zelfverwerkelijkingsideaal is eveneens een tendens ingezet naar een minder-gebonden-aan-sport-doen. Ook in de bewegingscultuur heerst een trend tot individualisering. Zeker, want de geïndividualiseerde sportbeoefening is een belangrijke focus geworden voor de *Selbstverwirklichung* van de eigen persoonlijkheid (Bette, 1993; Lübke, 1988).

Zelfbepalend, fijn en met en op zichzelf lichamelijk actief kunnen zijn: geen ecosport meer, maar egosport (Vanreusel, 1992a: 3). Al sportend zijn mensen op zoek naar een tijd om met zichzelf of de directe omgeving bezig te kunnen zijn als reactie op de suprematie van het nadenken, de kennis, het globale, het anonieme of het abstracte. Het is in deze zin dat de fitness- en gezondheidsrage in het egotijdperk past: het is de eigen inspanning, de eigen conditie en het eigen lichaam dat telt. Maar 'egosport' is meer dan 'cosmetische sport' waar enkel het model-uiterlijk als motief geldt. Geïndividualiseerd sporten is niet louter narcistisch gefixeerd zijn op de zichtbare vorm van het eigen lijf, zoals we dit terugvinden bij body-building, body-shaping en body-styling (cfr. Crum, 1991: 30).

"Mensen benaderen de wereld van scholing, beroep of relaties als een koud buffet, waaruit die hapjes gekozen worden, die het aardigst bij de individuele omstandigheden van het moment passen. Ze passen dit consumptieve gedrag ook toe bij hun sport- en recreatieactiviteiten." (Rijkenberg, 1989: 3)

De tendens tot cocooning en inbolstering in het eigen lichaam is nochtans verrassend voor de sport. Sport heeft immers lang het best gedijde in een sfeer van corporatisme en collectiviteit. Sport was op de eerste plaats 'samen op het veld' en 'met elkaar kampen', 'samen in de douche' en daarna 'samen aan de toeg': het was een groepsactiviteit bij uitstek. Wie in het verleden wou sporten, diende zich vooreerst aan te sluiten bij de lokale sportclub. De structuur van de georganiseerde sport blijkt echter meer en meer te onttaarden in een verzameling van onafhankelijke en ongebonden sporters. Net als het collectivisme in alle niveaus van sportbeoefening doorgedrongen was, groeit nu de individualisering in de topsport zowel als in de breedtesport. De gemeenschappelijke clubidentiteit wordt opgegeven om uiting te kunnen geven aan een individuele, sportieve lijfstijl (Vanreusel, 1992a: 2). Het dociele, individueel-sportende lichaam zien we opduiken in heel wat sportieve bedevaartstochten, het massalopen op kop. Ook triatlonatleten,

ultraspecialisten en andere sportextremisten kunnen als prototype van de hedendaagse, geïndividualiseerde sportbeoefenaar naar voor geschoven worden.

“Ook in de recreatiesport ontstaat een voorkeur voor individueel maatwerk in plaats van confectioneel sport. Heel wat joggers, afstandlopers en fietsers zetten tenminste eenmaal in hun leven hun sportieve toewijding aan zichzelf om in een marathon, ultraloop, of meerdaagse tocht. Deze sportieve pelgrimstochten groeien uit tot een ode aan het individuele, gedisciplineerde lichaam. (...) Termen als ongeorganiseerde sportbeoefening, flexibele sportbeoefening, privatisering van de sport, sporttussendoor, drive in sport ... wijzen erop dat de recreatieve sportbeoefening zijn collectivistisch verleden deels ontgroeit en zich aanpast aan de vraag van de individuele sportbeoefenaar.” (Vanreusel, 1992a: 3)

Enkele argumenten kunnen worden aangehaald als duiding van het sterk toegenomen geïndividualiseerd sportgedrag. Vooreerst is duidelijk dat de algemeen maatschappelijke individualiserings-tendens niet te stuiten is binnen het vrijetijd domein, waaronder de sport. De maatschappelijke waarde van ‘zelfbepaling’ is dominant aanwezig binnen heel wat bewegingsculturele activiteiten. Sport weerspiegelt de behoefte aan het geïndividualiseerd bezig zijn, maar kent er ook een zekere eigenheid aan toe. Door op zichzelf fysiek actief te zijn, achten mensen het mogelijk op een (sport)specifieke manier een persoonlijke lijfstijl te creëren. Net zoals fast food, merkkleedij en sportieve automodellen, wordt de sport aangewend om een eigen imago en bijhorende gepersonaliseerde levensstijl te construeren. Bovendien blijkt uit de sociale statushiërarchie van sporten dat individuele sporttakken sociaal hoger gewaardeerd, en daarom meer nagestreefd worden, dan teamsporten (van Bottenburg, 1992). Reeds langer geldt dat sportdeelname een symboolfunctie schraagt die gestuurd wordt door de wens van mensen om zich vanuit sociale achtergrond of anderszins te onderscheiden (supra). Met de idee van de zelfrealisatie in het achterhoofd gaat de geïndividualiseerde, persoonsgebonden sportbeoefening bijgevolg gepaard met een hoge sociale status, die voor heel wat mensen belangrijk blijft. Sportdisciplines die incidenteel en individueel beoefend kunnen worden, én de sporter bovendien prestige en status opleveren hebben sinds de tachtiger jaren het aantal participanten zien toenemen. Dit verklaart gedeeltelijk de populariteit van squash, tennis, windsurfen, skiën en zeilen, en de ietwat teruglopende belangstelling voor actieve deelname aan bijvoorbeeld atletiek, gymnastiek en voetbal. De toenemende trend tot individualisering in de bewegingscultuur kan eveneens geïnterpreteerd worden als een reactie op de over-georganiseerde competitiesporten. Niettegenstaande bijvoorbeeld de jogging- en marathongrage tot een massacultuur is uitgegroeid, kent deze ‘beweging’ enkele typische individuele karakteristieken die sterk contrasteren met de rigiede kenmerken van de moderne sporten (supra).

Met het fenomeen van de geïndividualiseerde sportparticipatie is er dus sprake van een waardeverschuiving van de omgeving – de ecosport – naar het eigen ik, namelijk de egosport (Vanreusel, 1992a: 4). Bij deze verschuiving zal overigens vooral sprake zijn van een evolutie naar meer vrijblijvend dan wel solitair gedrag. Mensen zullen volgens Hoentjen & Venselaar (1985) samen willen blijven sporten, maar in eerste instantie op een zelf gekozen tijdstip en in een zelf gekozen verband. Toch blijft het opvallend dat, ondanks het feit dat individualisering hoog scoort in onze maatschappij, de drang om een uniform, stereotiep uiterlijk te tonen bijzonder groot is. Mensen accepteren probleemloos dat soortgenoten een natuurlijke lengte hebben, maar het lichaamsgewicht moet manipuleerbaar en liefst conform de norm zijn (Goris, 1999: 31).

*“Sport hoort er steeds meer bij, maar de neiging om lid van een vereniging te worden neemt af.”
(Rijkenberg, 1989: 5)*

Naast het steeds meer gedifferentieerde en geïndividualiseerde sportgedrag, valt eveneens op te merken dat het huidige sportdeelnamepatroon kenmerken vertoont van vluchtigheid en tijdelijkheid. Net als alledaagse consumptiegoederen slinkt de levensduur van de specifieke sportparticipatie. Heel wat sportievelingen wijden zich voor een kortstondige periode aan een variëteit van sportactiviteiten, en dit op een eerder oppervlakkige wijze. De sportbetrokkenheid wordt gefragmentariseerd en verschillende sporttakken passeren de revue als ‘blijps’ (cfr. Toffler, 1982: 162). In navolging van Laermans (1986a; 1986b) zouden we deze vorm van sportbeoefening als ‘collagesport’ kunnen omschrijven: het totale sportpakket ziet eruit als een collage van versnipperde sportfragmenten. De sportloopbaan is niet langer gestroomlijnd, maar een prettige keten van begrensde, tijdelijke en verwisselbare modules en opties. Pret wordt de norm om een sportactiviteit vol te houden of juist af te breken (Vanreusel & Tolleneer, 1988: 24). De sportloopbaan is een ‘pret-loopbaan’ geworden met als motief: plezier. Dit ‘ludisme’-aspect in de sportbeoefening zal verder worden uitgediept in het hoofdstuk ‘Edutainment’.

Het weinig sportieve zap-gedrag inzake sportdeelname verklaart wellicht ook de hoge drop-out in de jeugdsportclubs (Vanreusel & de Knop, 1992: 39). Vandaar dat het ongebonden en oppervlakkige vrijetijdsgedrag de traditionele sportverenigingen en andere vrijetijdverschaffers wel eens aardig parten zou kunnen spelen. Het verstoort immers de organisatie en de continuïteit van de clubwerking.

“In het verleden kozen de sportclubs vanuit een machtspositie als kieskeurige kooplui uit een overaanbod aan jongeren. (...) Door de expansie van de sportmogelijkheden in het Sport-voor-Allen tijdperk en door de demografische inkrimping van het aantal jongeren is de situatie nu in zekere zin andersom. Nu kiezen schaarse jongeren uit een rijkelijk sportaanbod.” (Vanreusel & Tolleneer, 1988: 21)

Zoals eerder aangegeven zijn de grenzen tussen wat traditioneel als ‘sport’ enerzijds en wat algemeen als (openlucht)recreatie wordt aangeduid anderzijds steeds meer aan het vervagen. Bovendien blijkt hierbij sprake te zijn van een verschuiving van belangstelling: van de traditionele georganiseerde wedstrijdssport in verenigingsverband naar ongeorganiseerde, individueel te beoefenen en ongebonden sportieve bezigheden. Dergelijke veranderingen in het sport- en recreatiegedrag hebben uiteraard gevolgen voor de structuur en de werking van diverse sportorganisaties. Daarbij komt dat de klassieke sportverenigingen hun monopoliepositie als sportverschaffers verloren hebben en dat zij thans concurreren met private ondernemingen, de toeristische sector en informele initiatieven. Het is in deze zin dat sportverenigingen zich zullen moeten wapenen om leegloop tegen te gaan; gemeentelijke sportdiensten zullen een efficiënter gebruik van hun dure accommodaties dienen te bewerkstelligen (Rijkenberg, 1989: 3). De sportconsument zal immers andere (lees: hogere) eisen gaan stellen, waaronder bijvoorbeeld: aangepaste en comfortabele (sport)accommodatie, ongebondenheid en keuzemogelijkheid in het samenstellen van bewegingspakketten, en een kwalitatieve en vanzelfsprekende doch vrijblijvende begeleiding. Individuele, recreatieve en ongeorganiseerde sportparticipatie op het moment dat het de bewegingslustige zelf goed uitkomt, zal dus aan populariteit winnen. Andere veranderingen en verwachtingen die in het sportieve gedrag en de sportdeelname vooropgesteld worden zijn (Rijkenberg, 1989: 6):

- de sportparticipatie zal vrijblijvender worden en minder prestatief;
- het aantal sporters zal niet belangrijk meer toenemen;
- in de sportbeoefening zal een grotere polarisatie merkbaar worden: enerzijds is er, vanwege dalende minimuminkomens en uitkeringen, een trend naar goedkope, ongeorganiseerde sporten; anderzijds gaan mensen met veel geld en weinig tijd zich steeds meer bezighouden met luxe modesporten als heliskiën, diepzeeduiken of bergbeklimmen, trendsporten waarop heel wat sportclubs weinig vat hebben.

Toch kan men moeilijk stellen dat, ondanks de hier opgesomde tendensen, de traditionele sportclubs in hun bestaan bedreigd worden. In de voorbije drie decennia hebben de sportclubs in Vlaanderen niet aan belang moeten inboeten (Vanreusel, 1994: 18). Desalniettemin voorspelde men reeds in de zeventiger en tachtiger jaren dat corporatistische organisatievormen in de sport, zoals federaties en clubs, hun beste tijd wel gekend zouden hebben en dat ze langzaam zouden afbrokkelen. De sport, zo meende men, zou vervreemden van bureaucratische structuren en een domein bij uitstek worden van individuele vrijheid en persoonlijke vormgeving. In de jaren negentig blijkt sinds 1974 niet alleen het aantal sportverenigingen, maar eveneens het aantal leden verdubbeld (zie tabel 18). Bovendien blijkt vooral het aantal grote sportclubs drastisch toegenomen te zijn.

	1974	1990	Groeiritme
Aantal sportfederaties	81	80	-1.2%
Aantal sportclubs	7 027	14 002	+99.3%
Aantal aangesloten leden	436 822	932 898	+113.6%

TABEL 18: OVERZICHT VAN HET AANTAL SPORTFEDERATIES, SPORTCLUBS EN AANGESLOTEN LEDEN, 1974 VERSUS 1990 (NAAR DE KNOP E.A., 1991: 128)

Mogelijke verklaringen voor deze sportclub-explosie kunnen volgens de Knop e.a. (1991: 128) gevonden worden (i) in de toegenomen aandacht voor de gezondheid en het uiterlijk, (ii) in de popularisering van de sportbeoefening door de 'Sport-voor-Allen'-campagne, (iii) in de uitbouw van de gemeentelijke sportdienst en sportraad, en (iv) in de kennismaking met een sportclub via de gemeentelijke sport(kampen).

Om de levenskracht van de hedendaagse sportclubs te toetsen, voerde Van Meerbeek (1993) een SWOT-analyse⁴⁴ uit. Hierbij kwamen in grote lijnen de volgende items tot uiting:

- de onmiskenbare troeven van de sportclubs blijven het sterk toegankelijke en goedkope sportaanbod en de grote aanhang bij jongeren;

⁴⁴ In een SWOT-analyse worden de sterke (strengths) en zwakke kanten (weaknesses), alsook de gunstige kansen (opportunities) en de bedreigingen (threats) van een product, een organisatievorm of een marktsegment nagegaan.

- de voornaamste gebreken van de sportclubs daarentegen zijn de afhankelijkheid van een vrijwilligerskader inzake begeleiding en bestuur, de lage score op het vlak van marketing en planning en de hoge drop-out van leden;
- een gunstig perspectief vormt de gesubsidieerde overheidsinfrastructuur;
- het dalend aantal clubvrijwilligers impliceert de belangrijkste bedreiging voor het voortbestaan van de club.

Sportclubs kunnen nog steeds een ankerpositie innemen in het hedendaagse sportlandschap, daar zij door hun aantal, hun sterke verspreiding, hun continuïteit en hun unieke 'social profit'-kenmerk een rol kunnen vervullen die geen andere sportverschaffer kan aanbieden (Vanreusel, 1994: 22). Daarbij zal er voornamelijk aandacht moeten zijn voor (Bulcaen, 1988a: 28; Rijkenberg, 1989: 6):

- aangepaste accommodatie en begeleiding in plaats van voor training en competitie;
- de toenemende vraag naar sportbeoefening overdag en door de week, gezien de verschuiving in de arbeidsroosters (deeltijdarbeid, gecombineerde werktijden, ...) en het toenemende aantal sportende ouderen en vrouwen;
- op gemeentelijk niveau zal vooral de organisatie van sportacties en grootschalige evenementen worden verwacht.

De sportclub zal steeds meer een facilitaire organisatie moeten worden, die functioneert in dienst van de individuele sporter, daarbij de mogelijkheid openhoudt om gebruik te maken van sportaccommodaties (Hoentjen & Venselaar, 1985). Maatschappelijke trends als individualisering, wijzigende (arbeids)tijdpatronen en ontgroening van de bevolking stellen niet zozeer het bestaan van de sportorganisaties aan de orde, maar het functioneren ervan. Sportverenigingen zullen gedwongen worden hun uitgesproken jeugdwerking te verminderen en een oplossing te zoeken voor de behoefte aan verdere verbreding van het sportaanbod in recreatieve zin, met name van de zogeheten 'lifetime sporten' (Bulcaen, 1988a: 29).

In tabel 19 pogen we een schematisch overzicht te bieden van de tot hiertoe besproken bewegingsvormen en -tendensen. We maken daarbij deels gebruik van de indeling waarmee de algemene cultuurtendensen gestructureerd werden in tabel 11.

	Versporting	Ontsporting
Postmodernisering	Technosport	Glij-sport
Individualisering	Spektakelsport	Egosport
Mondialisering	Global sport	Participatiesport
	→ topsport die wereldwijd gemediaserd en vertechniseerd wordt	→ vrijetijdssport die het eigen lichaam laat ervaren

TABEL 19: TENTATIEVE CLASSIFICATIE VAN HEDENDAAGSE SPORTMODI VOLGENS DE CULTUURSOCIOLOGISCHE EN SPORTSPECIFIEKE TENDENSEN

8. DE SOCIO-DEMOGRAFISCHE IMPACT OP HET SPORTGEDRAG VAN DE TOEKOMST

Heel wat bronnen vermelden dat sinds de jaren zeventig meer (vrije) tijd aan sportbeoefening besteed wordt. De kwantitatieve groei van de sportparticipatie zou rechtstreeks in verband staan met de individualisering en belevingsoriëntatie⁴⁵ (zie elders). De vermeende stijgende populariteit van het actief sporten dient echter genuanceerd te worden. Onderstaand zullen een aantal sportparticipatiegegevens geïnterpreteerd worden vanuit de eerder geschetste socio-demografische ontwikkelingen.

In hun vrijetijdsonderzoek naar cultuurdeelname in Vlaanderen stellen Jacobs & Stoffelen (1998: 109) dat één derde van alle Vlamingen wekelijks buitenshuis sport. Dit cijfer komt volgens deze studie overeen met het aantal sportbeoefenaars van een decennium terug (zie tabel 20). Deze groep bestaat anno 1994 nog steeds voornamelijk uit jonge en mannelijke participanten. Het *Sociaal en cultureel rapport 1998* spreekt zelfs van een verdubbeling van vrijetijdssporters sinds 1975 (SCP, 1998: 715). Dit rapport stelt eveneens dat over dezelfde tijdsperiode het percentage mensen dat in de loop van één najaarsweek aan actieve sport gedaan heeft, sterk gestegen is. Steeds meer mensen zouden dus steeds meer tijd aan actieve sportbeoefening besteden, hoewel medio jaren negentig nog altijd een goede 47 procent van de bevolking nooit aan sport doet (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999: 369). Deze resultaten worden in de literatuur echter niet even conform bekrachtigd. Het grote knelpunt hierbij is vaak de manier waarop concepten als 'sportactiviteit', 'sportdeelname' en 'sportparticipant' geoperationaliseerd worden.

Zonder hier te willen ingaan op de methodologische onderzoeksproblematiek bij de vergelijking van sportparticipatiegegevens, kan men er desalniettemin vanuit gaan dat het aandeel van de wekelijkse vrije tijd dat sportend wordt doorgebracht globaal genomen constant gebleven of zelfs ietwat toegenomen is. Wat echter opvalt is het feit dat het sportparticipatie-aandeel bij de groep van 15- tot 40-jarigen daalt, zeker wanneer we dit vergelijken met de gegevens voor de 40-plussers. Voorts is eveneens duidelijk dat steeds meer vrouwen zich tot sportactiviteiten wenden, en dat het verschil inzake sportdeelname tussen mannen en vrouwen wegebt naarmate de leeftijd toeneemt vanaf 45 jaar. De terugloop van sportdeelname bij de 'oudere' jeugd daarentegen is zeer verontwaardigend, en bovendien een tendens die zich steeds sterker laat gevoelen (Taks e.a., 1991). Drie bewegingsculturele ontwikkelingen komen in een aantal studies duidelijk tot uiting:

- sporten die op individuele basis beoefend kunnen worden kennen een populariteitsgroei (supra);
- het aantal fysiek actieve werklozen gaat sterk achteruit (tabel 20);
- de toename in de regelmatige sportbeoefening kan vooral aan 40-plussers worden toegeschreven (tabellen 20 en 21).

⁴⁵ De bedenking kan worden gemaakt of de belevingsoriëntatie en de individualiseringstrend niet zozeer kwantitatief, maar wel kwalitatief voor grote verschuivingen in het sportlandschap hebben gezorgd.

	Sportbeoefening anno 1983 (in %)	Wekelijkse sportbeoefening buitenshuis anno 1994 (in %)
Algemeen	38,1	35,1
Geslacht		
Mannen	44,3	41,6
Vrouwen	32,6	28,7
Leeftijd		
15-19 jaar	59,7	49,6
20-24 jaar	49,3	34,8
25-29 jaar	49,3	46,1
30-34 jaar	54,0	40,1
35-39 jaar	38,1	31,8
40-44 jaar	29,5	32,5
45-49 jaar	23,0	27,2
50-54 jaar	20,3	26,8
55-59 jaar	21,1	26,5
60-64 jaar	8,6	32,8
Opleiding		
Geen of LO	16,8	18,1
LSO	34,4	30,2
HSO	43,0	36,4
HO	57,5	41,7
Activiteitsstatuut		
Studerend	67,1	50,0
Voltijds werkend	38,7	38,4
Deeltijds werkend	43,9	29,7
Werkloos	41,8	20,0
Gepensioneerd	12,2	36,8
Huisvrouwen	27,4	20,4
Beroepsstatuut		
Arbeiders	34,8	32,9
Bedienden	42,5	41,0
Zelfstandigen	40,3	31,9
Stratificatieschaal		
Ongesch. arbeider + landbouwer	24,9	20,5
Geschoold arbeider	35,5	38,3
Lager en middenbediende	37,0	41,8
Middenstander	43,8	30,6
Hoger bediende / kader / vrij beroep	47,1	40,8

TABEL 20: INDICATIEVE VERGELIJKING VAN DE SPORTBEOEFENING, 1983 VERSUS 1994 (NAAR JACOBS & STOFFELEN, 1998: 108)

Er bestaat begin de jaren negentig nog altijd een samenhang tussen het gevolgde opleidingsniveau en de actieve sportbeoefening: hoe hoger het opleidingsniveau, hoe hoger ook de actieve

sportdeelname (tabel 20). Samen met de hogere deelname van hooggeschoolden en hogere socio-professionele categorieën, situeert de actieve sportbeoefening zich bij grote inkomens hoger dan bij de lagere inkomens. Leeftijd, geslacht en opleiding blijven de voornaamste factoren die de actieve sportbeoefening buitenshuis verklaren. Een verwachte egalisering van de sportbeoefening doorheen sociale classificaties, voornamelijk inzake socio-professionele status, heeft zich dus niet echt voorgedaan in de laatste decennia (Vanreusel e.a., 1994: 39).

Zeer opvallend in tabel 20 is bovendien de beduidend lagere sportdeelname van werklozen - een halvering op slechts tien jaar tijd! - terwijl het aandeel van de gepensioneerden over het zelfde tijdsbestek met een factor drie vermenigvuldigd is. Rijkenberg (1989: 5) stelde reeds vast dat wanneer werklozen en anderen die afhankelijk zijn van een minimuminkomen steeds minder te besteden krijgen, deze groep op den duur naar een different sportpatroon en mogelijks ook naar een lagere sportdeelname tendeert. Een dalend inkomen zou dus op de eerste plaats vooral een invloed uitoefenen op de wijze van sportbeoefening. Mensen zouden in deze situatie meer ongeorganiseerd gaan sporten om aldus te bezuinigen op het lidmaatschap van verenigingen. Ondanks het feit dat de sportbeoefening in het verleden reeds crisisbestand gebleken is in tijden van economische recessie, en consumenten over het algemeen niet zo bereid zijn om te snoeien in hun uitgaven voor vrijetijdsbesteding (Renson & Vanreusel, 1985: 3), blijkt zich hier een uitwas van de duale maatschappij te manifesteren. Wie minder kan besteden zal anders en in de toekomst steeds minder sporten! In eerste instantie zal nog uitgeweken worden naar de goedkopere recreatiesporten en het gemeentelijke sportaanbod, doch in een latere fase zal het beperkt inkomen ook een rol spelen in de beslissing al dan niet met sporten op te houden. Het verschil in sportbeoefening tussen werkenden en werklozen, dat in 1980 nog nihil was, wordt steeds groter.

	Deelname aan sportieve activiteiten (in %)			Lid van tenminste één sportvereniging (in %)			Aantal door deelnemers beoefende takken van sport		
	1979	1987	1995	1979	1987	1995	1979	1987	1995
Tot. bevolking	52	57	62	29	33	35	2,5	2,3	2,2
6-14 jaar	81	85	89	58	65	66	2,6	2,7	2,5
15-24 jaar	74	77	78	43	49	50	3,2	2,8	2,7
25-34 jaar	64	70	73	33	38	41	2,2	2,3	2,3
35-44 jaar	52	62	67	27	31	33	2,1	2,0	2,0
45-54 jaar	30	42	52	12	21	25	1,6	1,7	1,8
55-64 jaar	17	28	43	5	10	16	1,4	1,4	1,5
65-79 jaar	8	19	26	3	6	10	1,2	1,3	1,4
> 80 jaar	5	7	10	1	1	2	1,2	1,0	1,2

TABEL 21: DEELNAME AAN SPORTIEVE ACTIVITEITEN IN DE LOOP VAN EEN JAAR EN HET AANTAL BEOEFENDE TAKKEN VAN SPORT ONDER DEELNEMERS, NAAR LEEFTIJD, BEVOLKING VAN 6 JAAR EN OUDER, 1979-1995 (NAAR SCP, 1998:715)

De transitie in de leeftijdsgebonden socio-demografische gesteldheid heeft uiteraard ook haar impact op de sportparticipatie. Met de tendens tot ontgroening en vergrijzing van de bevolking zullen relatief meer ouderen aan sportactiviteiten deelnemen. Zoals eerder werd aangetoond vor-

men senioren bovendien een meer bewuste, zelfs militante meerderheid. Sportieve lichaamsbeweging is een manifeste uiting van de vitale senior. De groeiende vraag naar, en participatie in sportieve activiteiten is een duidelijke uiting van dit emancipatieproces. Belangrijk is evenwel dat het actieve vrijetijdsgedrag van ouderen op een heel andere leest geschoeid is dan de sport bij jongeren. Ouderen hebben meer behoefte aan recreatieve vormen van sportbeoefening waarbij ontspanning, gezondheid en kwaliteit primeren, en dit op een meer ongebonden wijze. De rol van sportbeoefening voor senioren bestaat niet zozeer uit *'adding years to life'*; het belang van sportieve activiteiten moet eerder begrepen worden als *'adding life to years'* (Vanreusel, 1992b). Men is ouder en dus anders sportief actief. Te verwachten valt dat teamsporten en typische jongerensporten als voetbal, basketbal en vechtsporten hierdoor met een afnemende belangstelling te maken zullen krijgen (Rijkenberg, 1989: 4; SCP, 1998: 715). Daarentegen zal een toename inzake participatiepopulariteit optreden bij individueel uit te oefenen sporten als joggen, wandelen, fietsen en watersporten. Deze bewegingsactiviteiten vormen de ideale recreatie van de demografisch steeds belangrijker wordende derde leeftijdsgroep. Ook sportdisciplines als tennis, badminton en volleybal – sporten die op oudere leeftijd nog goed te beoefenen zijn – zullen op meer participanten kunnen rekenen (Bulcaen, 1988a; Kramer, 1986). De visie dat sportbeoefening enkel een jeugdige bedrijvigheid impliceert, is dus achterhaald. Het *'act your age'*-principe, dat stelt dat sportief zijn niet meer tot de levensstijl van senioren behoort, werd duidelijk doorbroken (Vanreusel, 1992b). Daarbij komt dat de huidige generatie senioren de eerste generatie is die is opgegroeid vanuit een *'Sport-voor-Allen'*-opvatting. Velen van hen zijn zich bijgevolg bewust van de voordelen van de noodzaak om fysiek actief te zijn en, vooral, te blijven. Het beeld van een sportieve senior is voor de huidige en komende generatie senioren een ingeburgerd en een attractief rolmodel.

Vanuit een sportagogische invalshoek oppert Crum (1998) enkele reflecties over de toekomstige senioren­sport⁴⁶. Hij poneert daarbij vier stellingen, waarvan we er hier twee weergeven:

- stelling 1: Terwijl de huidige generatie van senioren­sporters wordt gekenmerkt door een bescheiden en traditionele sportbehoefte, zal de komende generatie senioren­sporters de sportaanbieders lastig vallen met veel meer gedifferentieerde pretenties en behoeften;
- stelling 3: De tegenwoordig alom waarneembare ontideologisering van het recreatiesportbeleid in het algemeen en van het senioren­sportbeleid in het bijzonder vormt een ernstige bedreiging voor de kansen tot sportdeelname van dat deel van de senioren, dat over weinig bewegingscultureel en economisch kapitaal beschikt.

Slechts een beperkte groep senioren zal dus aanspraak (kunnen) maken op een gedifferentieerd sportaanbod. Crum merkt in die zin op dat non-profit sportaanbieders niet zonder meer tegemoet moeten komen aan de sportvraag van de aankomende generatie senioren­sporters. Een kritische benadering van de aanspraken van de senioren­sporters van de nabije toekomst lijkt aangewezen (Crum, 1998: 363). Bovendien dient men zich te hoeden voor het uit het verband rukken en de *'verkindsing'* van bewegings- en sportvormen.

⁴⁶ Zoals onder meer Blanpain (1999, zie hoger) bedenkingen heeft bij de wettelijk vastgelegde pensioensgerechtigde leeftijd, stelt ook Crum (1998: 360) vraagtekens bij het afbakenen van de seniorleeftijd in de sport. Veel meer dan de kalenderleeftijd zou er volgens Crum hierbij rekening gehouden moeten worden met (i) het fysieke kapitaal, (ii) het bewegingsculturele kapitaal, en (iii) het economische kapitaal.

9. EDUTRAINMENT : DE OPKOMST VAN HYBRIDE SPORTWAARDEN

Het is inmiddels duidelijk dat sport in toenemende mate kenmerken zal vertonen van de postmoderniteit. Dit is geen moeilijke voorspelling want de post-modernisering van de sport is reeds volop bezig. De eenduidigheid van sport heeft plaats gemaakt voor een groeiende stroom aan mengvormen. We noemen dit de 'hybridisering van de sport'. Deze hybridisering is een bijzonder boeiende ontwikkeling en een vernieuwingsfront van de hele bewegingscultuur. De hybridisering van de sport is tegelijk de motor en het product van culturele veranderingsprocessen in de sport. Het is deze hybridisering die er voor zorgt dat bewegingscultuur hertekend wordt, actueel blijft én een bevoorrechte plaats blijft innemen in ons cultuurpatroon. Omdat hybridisering van de sport zo een stuwende kracht van bewegingsculturele vernieuwing is, gaan we dieper in op dit proces.

Uit de vorige paragrafen bleek reeds dat de hybridisering van de sport zich gelijktijdig op verschillende niveaus voltrekt. Ten eerste kristalliseren sportvormen zich uit in tal van varianten. Ten tweede nemen zowel de vraag naar sport en het aanbod van sportvormen alsmaar toe. Bijgevolg groeit een complexe verwevenheid van sport met maatschappelijke instituties en processen. Op de derde plaats wordt de hele bewegingscultuur gekneed en herkneed door externe maatschappelijke processen, een stelling die doorheen dit rapport geargumenteed wordt. Maar onder deze drie niveaus van hybridisering ligt een vierde niveau dat fundamenteeler ingrijpt op sportontwikkelingen. We doelen op het niveau van waarden en waardevermenging in de bewegingscultuur.

Net zoals er een eenduidigheid was omtrent sportactiviteiten tot in de zestiger-zeventiger jaren, heerste er ook een relatieve eenduidigheid rondom de waarden die de samenleving aan sport en bewegingscultuur toekende. Sport werd onverdeeld verbonden met hoogstaande, vormende waarden die de integratie van het individu en samenleving zouden bevorderen. Van enige maatschappelijke kritiek op de sport was nauwelijks sprake en het hoeft geen betoog dat sportwaarden gemakkelijk geïdealiseerd en overgewaardeerd werden.

Sinds de zeventiger jaren kwam hierin een sterke verandering. Door de groei van de sport werd ook het omgevend waardekarakter complexer. De hybridisering van sportvormen, van vraag en aanbod en de invloed van culturele trends brachten met zich mee dat sport omweven werd met een waardeveelheid en een waardevaagheid. Beide zijn typische kenmerken van hybridisering. Dit amalgaam van beschreven waarden als fitheid, gezondheid, pret, ontspanning, emancipatie, ontwikkeling, burgerzin, opvoeding, lichamelijkeheid, solidariteit, persoonsvorming, etc.... resulteert in een dubbel gevolg. Enerzijds creëert deze waarde-opeenstapeling een onstuitbare dynamiek van onze bewegingscultuur. Zo zou de opkomst van de commerciële fitness-achtige bewegingscultuur nooit zo succesvol kunnen zijn zonder een opwaardering van gezondheid en fysieke fitheid als maatschappelijke indicatoren van succes. Groeiende publieke en private initiatieven in bewegingscultuur steunen op deze waardeveelheid rondom fitheid en gezondheid. Maar daartegenover staat dat hybridisering van waarden onduidelijkheid, verwarring en, zelfs oppervlakkigheid met zich meebrengt. Het enigszins contradictorische gevolg is dat bewegingscultuur door deze fragmentering van waarden uiteindelijk aan waardeverlies kan lijden. Waardevervlakking door waardeveelheid dus, ook in bewegingscultuur.

In het hybride net van waarden die de sport omgeven kunnen toch vier grote groepen onderscheiden worden. We vatten deze vier waardevelen samen in evenveel trefwoorden: presteren, vormen, produceren en entertainen.

Met presteren als centrale norm verwijzen we naar traditionele competitiesportvormen met een hiërarchische opbouw in teams, clubs, bonden en liga's. Het gaat om strakke, gestandaardiseerde sportvormen waarin doelgericht gewerkt wordt. Het trainings-, selectie- en prestatieproces overheerst en zorgt voor een kleine kern van sportbeoefenaars en een grote groep uitvallers. Deze sportvorm wordt beheerst en gecontroleerd door experts (trainers, coaches, scheidsrechters, ...). Het bekampen en overwinnen van een tegenstrever is daarbij het hoofdmotief. Hoewel dit sporttype slechts door een minderheid van het totale sportpubliek beoefend wordt, wordt het toch nog aanzien als het meest authentieke. Sprekend over sport hebben de meesten nog steeds het presteren als waardeveld voor ogen. Het waardeveld 'presteren' zal ook in de toekomst de harde kern van het waardeveld uitmaken.

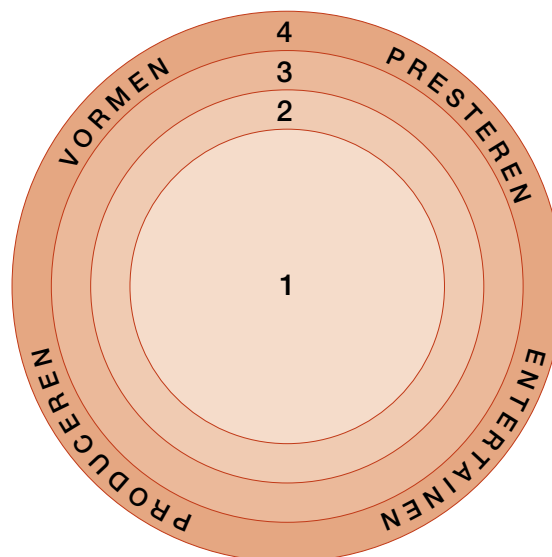
In steeds meer toepassingsgebieden wordt sport als een vormingsmiddel – en niet als doel op zich – ingezet. Het normkader is hier de verwachte leer- en socialisatieprocessen die van sport uitgaan. De bewegingsopvoeding op school is het duidelijkste voorbeeld. Maar daarnaast wordt sport ingezet als middel in tal van emanciperende programma's voor steeds meer en diverse doelgroepen. Sport wordt gehanteerd door preventieambtenaren, in de jeugdzorg en de bijzondere jeugdbijstand, in de fitheidsremediëring bij jongeren en volwassenen, in sociale, mentale en medische hulpverlening, in de grootstadproblematiek, in het seniorenbeleid, in het deeltijds onderwijs en in de aanpak van vroege schoolverlaters, in recrutering en opleiding van personeel, in human resource management, ... kortom, in het brede socio-culturele en socio-economisch veld van vorming, remediëring en hulpverlening. In deze sector ligt een enorme taak voor een geactualiseerd ondernemend sportbeleid. Waar en hoe kan sport als verantwoorde maatschappelijke hefboom ingezet worden? Dit is een cruciale vraag voor het sportbeleid. Het belang van, en de belangstelling voor vorming als normkader voor sport, zal zonder twijfel nog toenemen.

Productie als normkader voor sport slaat zowat op het tegenovergestelde. Nu een deel van de sport meespeelt in het marktmechanisme gelden ook hier industriële en commerciële spelregels. Sport werd een aantrekkelijk product voor een toenemend aantal klanten. Een product dat een winst dient op te leveren voor de producent. Produceren leeft als normkader vooral buiten de traditionele sportstructuren van clubs en bonden. Bovendien ontsnapt deze snelle ontwikkeling grotendeels aan het overheidsbeleid dat zich hoofdzakelijk bedient van de traditionele sportstructuren als de oude hefbomen van een sportbeleid. De norm 'produceren' treffen we vooral aan in twee recentere sportdomeinen: in de commerciële recreatiesport waar sport een hybride versmelting vormt met toerisme, avontuur, natuur, gezondheid en fitheid; maar ook in de commerciële topsport waar de handelswaarde van spektakel, lichaamsbeweging en presentatie 'tot op het bot' wordt uitgebuit. De productienorm als centraal denkkader leidde inmiddels tot een reeks belangenconflicten. Kwaliteitsbewaking en regulering zijn twee dringende taken voor een overheidsbeleid inzake sport en in sportzaken.

Het is een cliché om te stellen dat sport entertainment is. Maar slechts zelden wordt entertainment ook duidelijk als normkader gehanteerd. Vaak wordt de 'banale' entertainmentfunctie van sport verhuld in allerlei andere 'ernstige' argumenten voor sport. Zoals '... topsport is een voorbeeld voor de jeugd ...' of '... formule 1-races stimuleren de technologische vooruitgang ...'. Entertainment dient als normkader van sport duidelijk herkend en erkend te worden. Sport biedt spektakel en is als zodanig een van de meest opvallende uitingen van een spektakelsamenleving. Of dit al dan niet een verheffende vaststelling is laten we hier in het midden. Opnieuw rijst de vraag hoe het sportbeleid zich moet profileren vanuit een entertainment-visie op sport. Is het een overheidstaak om entertainment actief te stimuleren? Kan de overheid toezien op de kwaliteit van

sportentertainment? Is de overheid verantwoordelijk voor al de randfenomenen van sport spektakels zoals mediagevechten en hooliganisme? Duidelijk is dat entertainment zich sterk profileert als normkader voor sport en nog heel wat conflicten zal veroorzaken en probleemoplossende creativiteit zal vergen.

Hoewel deze vier waardeoriënteringen hier onafhankelijk voorgesteld worden, komen ze in werkelijkheid in mengvormen voor. Het onderscheid tussen presteren, vormen, produceren en entertainen vervaagt. De meeste uitingen van bewegingscultuur vertonen kenmerken van elk van deze vier waardegroepen. Bovendien draaien deze waardevelen als satellieten rond het hele sportlandschap. Een sportvorm die als vormingsmiddel wordt ingezet, geraakt in de ba(a)n van het entertainment, krijgt de commerciële interesse van ondernemers en omgekeerd. 'Edutrainment', zo noemen we deze postmoderne mix van educatie, training en entertainment die kenmerkend is voor de bewegingscultuur van de toekomst. In dit bewegende waardeveld van edutrainment gedraagt de sportbeoefenaar zich bovendien als een kieskeurige *prosument* (cfr. Toffler, 1982: 251 e.v.). Hij of zij consumeert, proeft, gebruikt en verbruikt wisselende sportproducten. Of: hij of zij produceert zelf een individueel aangepast sportproduct, gekozen uit de aangeboden markt en is dus tegelijk een producent en een consument van bewegingscultuur.

Vier niveaus van hybridisering in de bewegingscultuur

1	= de interne differentiatie van sportvormen
2	= de complexiteit van vraag en aanbod
3	= de externe maatschappelijke veranderingen
4	= de waardevermenging

De individuele sportbeoefenaar blijkt deze waardemix behoorlijk te verteren en glijdt blijkbaar probleemloos van de ene mengvorm naar de andere. Dat blijkt alleszins uit participatieonderzoek. In toenemende mate wordt de sportbeoefenaar een kritische sportconsument die, geïndividualiseerd als hij of zij is, fragmenten van sport in een eigen leefstijl gaat inpassen. Onbewust en onbedoeld vormen edutrainment mengvormen de meest gebruikelijke wijze van participatie door de postmoderne sportbeoefenaar. Maar de traditionele instituties die in sportbeoefening voorzien, hebben het beduidend moeilijker om in te spelen op de edutrainment mengvormen. De sportclub, de sport-

federatie, de schoolse lichamelijke opvoeding, ... zijn alle instituties die gebouwd werden op een eenduidig sportconcept en een eenduidig waardeveld.

Traditionele sportclubs selecteerden op de eerste plaats de beste atleten voor een team en een competitie. De schoolse lichamelijke opvoeding onderschrijft een eenduidig pedagogisch vormingsconcept. Hybride sportvormen, waar entertainment, vorming, commercie en presteren in elkaar opgaan passen niet in de klare, eenduidige lijnen van deze sportverschaffers. En toch zullen de toekomstige sportinstituties met de postmoderne edutrainment-tendens moeten omgaan. Dit kan op twee manieren. Sportinstituties kunnen de waardemix verwerpen en radicaal voor eenduidigheid blijven kiezen. Dit is de beste optie voor de schoolse bewegingsopvoeding die compromisloos voor een louter educatief sportconcept moet blijven kiezen. Vorming primeert, entertainment en marktprincipes doen afbreuk aan vormingsdoelen, zo luidt een wat conservatief oordeel over schoolse bewegingsopvoeding. Maar sportontwikkelingen kunnen ook bewust inspelen op de postmoderne waardemix. Recente fenomenen als de straatsportcultuur, de fitheidsgolf of cocoonsport ontstaan juist op basis van waardemix. Beleidsmatig gedijen varianten van gemengde overheids- en private initiatieven in de sport ook eveneens op een onderliggende verstrengeling van waardevelden, een uiterst boeiende maar beleidsmatige wankele vaststelling. Hoe kunnen rechtlijnige en eenduidige beleidsstappen gepast antwoorden op een hybride bewegingscultuur? Ziehier een uitdaging van formaat.

Deze onstuitbare groei van vorming als waardeveld heeft een bijzonder gevolg. Door het inzetten van sport als middel om allerlei maatschappelijke doelen na te streven neemt een utilitaire visie op bewegingscultuur hand over hand toe. Sport beoefenen wordt steeds meer gekoppeld aan allerhande verwachtingen, resultaten en nuteffecten. Dit geldt zowel voor het individu die van zijn of haar engagement in lichaamsbeweging een direct en voelbare meerwaarde verwacht ('ik loop dus ik word gezonder'). Maar het toenemend *utilitarisme* geldt eveneens voor brede private en publieke sportinitiatieven en dus voor de hele bewegingscultuur.

Nu hebben utilitaire argumenten altijd een rol gespeeld in bewegingsculturele ontwikkelingen. De sport wordt wel eens het meest misbruikte panacee genoemd, ingezet voor morele, fysieke, medische, militaire, economische, sociale, ideologische en politieke doeleinden. Maar in een schril contrast met deze overspannen verwachtingen staat het kritisch wetenschappelijk inzicht in het utilitaire vermogen van de sport. Het dient gezegd dat een utilitaire visie op bewegingscultuur meer steunt op breed verspreide overtuigingen dan op getoetst wetenschappelijk inzicht.

Een uitzondering: intens wetenschappelijk onderzoek bevestigt de belangrijke bijdrage van voldoende en gepaste lichaamsbeweging aan kenmerken van fitheid en gezondheid. Maar lang niet alle uitingen en ontwikkelingen van bewegingscultuur doorstaan de gezondheidstoets. Integendeel, het wordt betwijfeld of een aanzienlijk deel van de totale sportbeoefening wel beantwoordt aan een gezondheidsbevorderend nuteffect.

De opstoot van een *fun morality* in de sport dient als een culturele reactie tegen het utilitarisme begrepen te worden. Door het succes van pretsport, vertegenwoordigd door de huidige glij-generatie (Loret, 1995), herstelt de bewegingscultuur de overspannen verwachtingen en ongeloofwaardige nuteffecten die haar toegedacht worden. Met voortdurende vernieuwde opstoten van ludisme zoekt de bewegingscultuur steeds terug aansluiting bij niet-utilitaire waarden. Het 'sui generis'⁴⁷ begrip dat reeds in de oudheid met lichaamsbeweging verbonden was, blijkt ook in de postmoderne bewegingscultuur een essentieel tegengewicht tegen eenzijdig utilitarisme.

47 sui generis: omwille van zichzelf, zichzelf genoeg, intrinsiek.

Een niet weg te cijferen kenmerk van de habituele bewegingscultuur is dus de toenemende normvermenging. Dit kan op termijn tot cohesieverlies en waardeverlies leiden, hetgeen de identiteit van de sport niet ten goede zou komen. Naargelang de inzet wordt immers met andere verwachtingen naar de sport gekeken. Met de groeiende diversificatie en maatschappelijke expansie van het sportlandschap is duidelijk geworden dat 'de' sport steeds meer verschillende, maar vaak ook tegenstrijdige belangen dient. Zolang de traditionele sportcultuur eenduidig was, gold deze ondubbelzinnigheid eveneens voor de op de sport van toepassing zijnde waarden en normen. Zo ging en gaat het in de klassieke sporttakken nog steeds om het leveren van prestaties en neerzetten van records, en tracht men door het vak lichamelijke opvoeding de motorische ontwikkeling te bevorderen en sociaal-communicatieve vaardigheden te stimuleren. Maar ook nieuwe belangen worden in en door de sport bereikt: productie en rendement (sportindustrie), entertainment (spektakelsport), gezondheid als consumptiemedium (fitness- en gezondheidscentra), identiteitsvorming (lijfstyl als een symbool voor imago en status), ... Voor de lichamelijke opvoeding betekent dit bijvoorbeeld dat een aantal negatieve neveneffecten van 'de' sport (zoals doping, geweld en commercialisering) op dit vak geprojecteerd worden, waardoor de waardering ervan negatief beïnvloed wordt (de Knop, 1999: 10). Voor de lichamelijke opvoeding vereenvoudigt de steeds groter wordende differentiatie in de bewegingscultuur geenszins het opmaken van een universeel aanvaard vakconcept, laat staan de realisatie ervan. Er is dus een stijgend oneens zijn over wat leraren lichamelijke opvoeding dienen aan te leren en hoe ze dit vanuit een methodologisch en didactisch perspectief moeten aanpakken.

“Al deze diverse normen draaien als satellieten om het sportgebeuren heen. Daardoor worden ze vaak door en voor elkaar gebruikt en leiden ze tot normvermenging. De leraar lichamelijke opvoeding houdt vorming als norm voor ogen bij het opstellen van zijn programma. Maar de leerlingen hantieren entertainment als normkader voor hun sportactiviteiten.”⁴⁸ (Vanreusel, 1998: 130)

Ook de grenzen tussen sport en pop, vermaak, vrijetijd, zelfs de zakenwereld en het verkeerswezen (!) vervagen. Aan de sport toegeschreven waarden en verdiensten als gezondheid, conditie, 'sportieve agressie', tactiek, strategie en anticipatie, worden door outsiders verkocht in verschillende andere domeinen van het alledaagse leven. Sportgoeroes en toptrainers versjacheren hun sportkennis in de wereld van de politiek of het zakenleven. Een minder positieve noot in deze evolutie is dat de sport in zijn eigenheid afhankelijk wordt gemaakt van de media, van het politieke of economische leven.

In de postmoderne waardemix zullen utilitarisme en ludisme in elkaar verweven raken. Sportieve mengvormen van nut- en pretwaarden zullen het beeld van de bewegingscultuur mee bepalen. Prettig-nuttig, utilitair en ludiek, fun- en fit-combinaties kenmerken de hybridisering van de sport.

⁴⁸ In een overzichtsartikel geven Arnouts & Spilthoorn (1999: 5) aan hoe binnen het vak lichamelijke opvoeding adequaat kan worden omgesprongen met eigentijdse, commerciële bewegingsrages.

BEWEGINGSCULTUUR : WORDT VERVOLGD ...

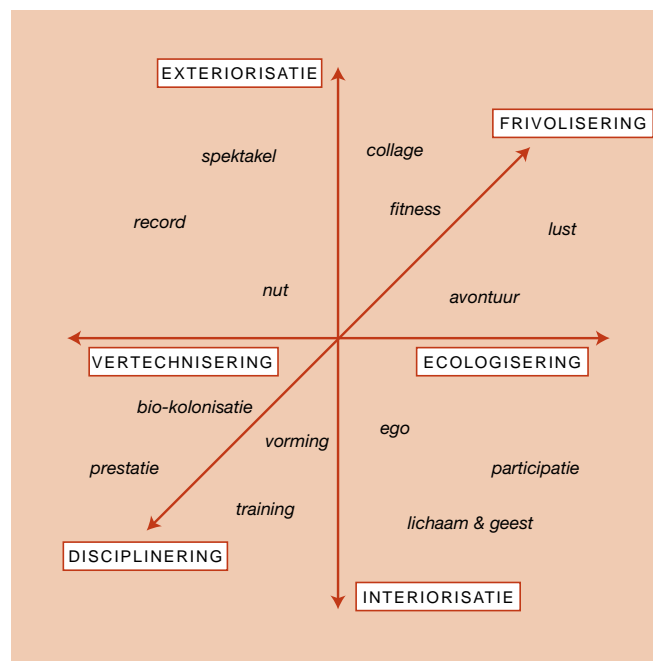

“For better or worse, the future seldom unfolds as rapidly or dramatically as some forecasters would have us believe.”

(Coakley, 1998: 502)

Dat bewegingscultuur een domein van bruisende culturele vernieuwing zal blijven, zoveel is duidelijk. Nergens vonden we aanwijzingen dat de culturele rol van lichaamsbeweging en sportvormen in de toekomst zou tanen. Integendeel, externe en interne trends in bewegingscultuur wijzen alle op expansie, schaalverandering, differentiëring, maatschappelijke verdichting en verankering, kortom permanente culturele vernieuwing. Het negentiende eeuwse begrip ‘sport’ heeft tot het eind van de twintigste eeuw standgehouden als koepelbegrip voor georganiseerde sportieve lichaamsbeweging. Maar sport blijkt als concept totaal ontoereikend om de huidige en toekomstige veranderingen te vatten. Daarom werd met zoveel klem de term bewegingscultuur geponeerd. In dit rapport hebben we getracht deze culturele innovatie te duiden via een reeks van trends die in de bewegingscultuur waargenomen worden. Opvallend daarbij is hoezeer een aantal ogenschijnlijk tegengestelde ontwikkelingen tegelijkertijd optreden: individualisering tezamen met globalisering, versporting tezamen met ontsporting, een gezondheidscultuur tezamen met een genotcultuur, de behoefte aan kortstondigheid en fragmentatie enerzijds en aan zekerheden en authenticiteit anderzijds, ... Elk van deze trends duwt mee aan een zich vernieuwende bewegingscultuur.

In de onderstaande figuur proberen we het huidige spanningsveld in de bewegingscultuur op een ‘driedimensionaal continuüm’ weer te geven. Hier zouden de zich manifesterende bewegingsvormen en -trends op gesitueerd kunnen worden. Drie assen kruisen elkaar: op de horizontale as wordt de techno- versus ecovisie uitgetekend, op de verticale de veruitwendiging- versus verinnerlijkingsbenadering, en op de schuin doorlopende as de disciplinerings- versus frivoliserings-idee. Tussen deze uitersten manoeuvreren en verstrengelen zich tal van hedendaagse bewegingsculturele expressies.

Om twee redenen blijft het gewaagd een star toekomstmodel voor te tekenen. Het gaat om tijdelijkheid en impact. Diverse bewegingsculturele trends, weliswaar afzonderlijk besproken, manifesteren zich gelijktijdig (of net niet). Bovendien vormen ze soms samenwerkende, soms elkaar tegenwerkende krachten. Het 'eind'-produkt van deze culturele krachtenwerking is altijd nieuw maar nooit echt voorspelbaar.

De bewegingscultuur van de *Homo movens* heeft een heel eigen veranderingsdynamiek, gedreven door interne en externe 'motoren'. Het spanningsveld tussen de tekst van het relatief onveranderlijke en eindige lichaam en de context van een snel veranderende en quasi oneindige samenleving is meteen ook het speelveld van bewegingsculturele ontwikkelingen. Doorheen alle besproken trends blijft dit bio-culturele spanningsveld een constante. Dit blijft een uitermate boeiende vaststelling voor de participant en voor de observator. Maar voor beleidsvoerders ligt die dynamiek moeilijk. Bewegingscultuur speelt het spel van de slimme muis die de kat, een sturend beleid, vaak te vlug af is. Voor de bestuurder is permanente vernieuwing van de bewegingscultuur een niet aflatende zorg. Een actief en positief sport- en bewegingsbeleid van overheden en private instanties is een naoorlogse verworvenheid die de samenleving moet koesteren. Het zoeken naar het juiste evenwicht tussen een sturend beleid tegenover de eigen creatieve dynamiek van de bewegingscultuur blijft een uitdagende evenwichtsoefening voor de toekomst. Met dit rapport willen we de koord spannen waarop die evenwichtsoefening zal plaatsvinden.

- Achterhuis H**, 1983, *De markt van welzijn en geluk: een kritiek van de andragogie*, Baarn: Ambo.
- Achterhuis H**, 1988, *Het rijk van de schaarste: van Thomas Hobbes tot Michel Foucault*, Baarn: Ambo.
- Appadurai A**, 1990, Disjuncture and difference in the global cultural economy, *Public Culture* 2(2): 1-24.
- Archer MS**, 1991, Sociology for one world: unity and diversity, *International Sociology* 6(2): 131-147.
- Armstrong EG**, 1996, The commodified 23, or, Michael Jordan as text, *Sociology of Sport Journal* 13: 325-343.
- Arnouts K; Spilthoorn D**, 1999, Het bewegingsonderwijs in Vlaanderen: actuele tendensen, *Tijdschrift voor Lichamelijke Opvoeding* 183(5): 2-5.
- Bale J; Maguire J**, 1994, *The global sports arena: athletic talent migration in an interdependent world*, London: Frank Cass.
- Bauman Z**, 1995, Van pelgrim tot toerist, *Tijdschrift voor sociologie* 16(1): 31-49.
- Bausinger H; Bernett H; Daume W; Grupe O; Krüger M**, 1990, *Kulturgut oder Körperkult? Sport und Sportwissenschaft im Wandel* (Studium Generale), Tübingen: Attempto.
- Beck U**, 1986, *Risikogesellschaft: auf dem Weg in eine andere Moderne* (Suhrkamp 1365), Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Becker HA**, 1992, *Generaties en hun kansen*, Amsterdam: Meulenhoff.
- Beckers T; van der Poel H**, 1992, *Vrijetijd tussen vorming en vermaak: een inleiding tot de studie van de vrijetijd*, 2de uitgave, Leiden: Stenfert Kroese.
- Bekx N; Roels E**, 1999, *Me, Myself and I*, Berchem: EPO.
- Bell D**, 1967, *The end of ideology: on the exhaustion of political ideas*, New York (NY): Free Press.
- Bell D**, 1974, *De komst van de post-industriële samenleving*, Deventer: Kluwer. (Vertaling van *The coming of post-industrial society*, 1973, New York (NY): Basic).
- Bette K-H**, 1989, *Körperspuren: zur Semantik und Paradoxie moderner Körperlichkeit*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Bette K-H**, 1993, Sport und Individualisierung, *Spectrum der Sportwissenschaften* 5(1).
- Blanpain R**, 1999, Vijftigplussers moeten dringend weer aan het werk: eerherstel voor de oudere werknemer, *De Morgen – De Focus*, 23 oktober: 36.
- Bodifée G**, 1998, De geest moet surfen, *Knack* 28(49): 44.
- Breedveld K**, 1998, Illusies van een 24-uurs economie, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* 14(1): 23-36.
- Breedveld K**, 1999, *Regelmatig onregelmatig: spreiding van arbeidstijden en de gevolgen voor vrijetijd en recreatie* (Doctoraatsproefschrift in de Vrijetijdswetenschappen; KUB-Tilburg), Amsterdam: Thela.
- Bulcaen F**, 1987, *Sport & futurologie* (Rapporten van de Onderzoekseenheid SOCK 9), Leuven: Instituut voor Lichamelijke Opleiding – KULeuven.
- Bulcaen F**, 1988a, Sport en vrije tijd in het derde millennium, *Sport* (Brussel) 30(1): 27-34.
- Bulcaen F**, 1988b, Technosport en ecosport in het derde millennium, *Sport* (Brussel) 30(4): 34-39.
- BVLO**, 1983, *Witboek lichamelijke opvoeding* (Bijlage bij Tijdschrift voor Lichamelijke Opvoeding 83(1/87); uitgegeven naar aanleiding van het 75 jarig bestaan van de Belgische Bond voor Lichamelijke Opvoeding; november 1982), Gent: Bond voor Lichamelijke Opvoeding.
- Caillois R (ed)**, 1967, *Jeux et sports* (Encyclopédie de la pleiade 23), Tours: Gallimard.
- Cliquet R; Thienpont K**, 1994, *Bevolking en duurzaamheid: een uitdaging voor de 21ste eeuw* (CBGS Monografie 1994/2; Resultaten van de Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling; Caïro; 1994), Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudieën – Algemeen Bestuur van de Ontwikkelingssamenwerking.
- Coakley JJ**, 1982, *Sport in society: issues and controversies*, 2nd edition, Saint Louis (Miss): Mosby.
- Coakley JJ**, 1998, *Sport in society: issues & controversies*, 6th edition, Boston (Mass): McGraw-Hill.
- Collins J**, 1989, *Uncommon cultures: popular culture and post-modernism*, New York (NY): Routledge.

- Cooper R**, 1999, De wereld valt uiteen (Het grote millenniumdebat: overleeft het westen de 21ste eeuw?), *De Standaard – Trottoir*, 28-29 augustus, 11-12.
- Crum B**, 1991, *Over versporting van de samenleving: reflecties over de bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*, Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- Crum B**, 1998, Nadenken over vraag en aanbod: senioren sport in de eerste jaren van de 21ste eeuw, *Lichamelijke Opvoeding* 86(8): 360-365.
- Csikszentmihalyi M**, 1975, *Beyond boredom and anxiety: the experience of play in work and games*, San Francisco (Cal): Jossey-Bass.
- de Caeter L**, 1995, *Archeologie van de kick: verhalen over moderniteit en ervaring*, Amsterdam: Balie.
- de Dijn H**, 1994, *Hoe overleven we de vrijheid?: modernisme, postmodernisme en het mystiek lichaam*, Kapellen: Pelckmans.
- de Haes L**, 1995, *Cultuur is oorlog: over elite- en massacultuur (Wereldbeeld)*, Groot-Bijgaarden: Globe.
- de Knop P; Laporte W; van Meerbeek R; Vanreusel B**, 1991, *Analyse van de georganiseerde sport in Vlaanderen (Fysieke fitheid en sportbeoefening van de Vlaamse jeugd 2; Onderzoek in opdracht van de Gemeenschapsminister van Cultuur, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - BLOSO)*, Brussel: Interuniversitair Onderzoekscentrum voor Sportbeleid.
- de Knop P**, 1999, Samenwerken aan lichamelijke opvoeding, *Tijdschrift voor Lichamelijke Opvoeding* 183(5): 9-13.
- de Meyer G**, 1994, *De zin van de onzin: de cultuur van de slechte smaak*, Antwerpen: Hadewijch.
- de Meyer G**, 1995, *Populaire cultuur (Cultuurstudies 1)*, Leuven: Garant.
- de Moor B**, 1994, De postmoderne technotoop, in Van Damme J; Puype K; de Coster J (eds), *Anno 94: de tijd in teksten en tekens*, Brugge: Stichting Kunstboek, 56-70.
- de Moor B; Aernoudt E; Barbé A; Engelen J; Missotten L; Moonen M; Vandewalle J; Van Huffel S**, 1995, Hoop en angst in de postmoderne technotoop, in Pattyn B; Dillemans R; Raymaekers B; Steel C; Platteborze W (eds), *Wegen van hoop: universitaire perspectieven*, Leuven: Universitaire Pers, 276-292.
- de Wachter F**, 1987-88, Dame Fortuna: over de noodzaak van het toeval, *Hermes* (Leuven) 19: 119-130.
- de Wachter F**, 1988, The symbolism of the healthy body, in Morgan WJ; Meier KV (eds), *Philosophic inquiry in sport*, Champaign (Ill): Human Kinetics, 119-124.
- Demulder L**, 1974, Consumentisme: hoe bewust wordt de consu-mens?, *Spectator* 20 april.
- Depuydt E**, 1993, *Avontuur en risico in de postmoderne samenleving*, (Leuven: KULeuven; niet-gepubliceerde licentiaatsverhandeling in de lichamelijke opvoeding).
- Dery M**, 1996, *Het digitale lichaam: cybercultuur in het fin-de-millennium*, Antwerpen: Hadewijch. (Vertaling van *Escape velocity: cyberculture at the end of the century*, 1996, New York (NY): Grove)
- Despiegelaere G**, 1999, Arbeid/werktijd: meneer de baron werkte nooit, *Millennium 21 – Knack/Trends*, 9 november, 142-145.
- Devisch R**, 1989-90, Lichaam, gezondheid en cultuur, *Wijsgerig Perspectief* 30(5): 125-130.
- Devisch R**, 1997, *Culturele bemiddeling en economische mondialisering (Monografieën over interculturaliteit 1)*, Mechelen: Camic.
- Dietrich K; Heinemann K (eds)**, 1989, *Der nicht-sportliche Sport: Beitrage zum Wandel im Sport (Texte, Quellen, Dokumente zur Sportwissenschaft 25)*, Schorndorf bei Stuttgart: Hofmann.
- Digel H**, 1986, Über den Wandel der Werte in Gesellschaft, Freizeit und Sport, in Heinemann K; Becker H (eds), *Die Zukunft des Sports: Materialien zum Kongreb 'Menschen im Sport 2000'*, Schorndorf bei Stuttgart: Hofmann, 14-43.
- Digel H**, 1990, Die Versportlichung unserer Kultur und deren Folgen für den Sport: ein Beitrag zur Uneigentlichkeit des Sports, in Gabler H; Göhner U (eds), *Für einen besseren Sport*, Schorndorf bei Stuttgart: Hofmann, 73-96.
- Docker J**, 1994, *Postmodernism and popular culture: a cultural history*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Donker B; de Jong S; ter Borgt T; Meeuws W**, 1995, De jonge negentigers: oordelen en voordelen (Maatschappij/De jeugd van de jaren negentig), *Reflector* 1(Augustus): 3-5.
- Dooghe G**, 1995, *De vergrijsde toekomst: ouderen in maatschappelijk perspectief*, Leuven: Acco.
- Dowling C**, 1996, *Midlife meiden: portret van de vernieuwende generatie*, Amsterdam: Forum. (Vertaling van Red hot mamas, 1996, New York (NY): Bantam).
- Draulans D**, 1999, Met te veel is niet te velen (De Achterkant: 6 miljard mensen), *Knack* 29(39): 134-138.
- Dumazedier J**, 1962, *Vers une civilisation du loisir?*, Paris: Seuil.
- Durkheim E; Vandekerckhove L**, 1990, *Emile Durkheim: over de verdeling van de arbeid* (Sociale wetenschappen klassiek 1; Tijdschrift voor Sociologie 10(5); Synopsis van E. Durkheim: De la division du travail social, 9de éd., 1973), Leuven: Acco.
- Eekhaut G**, 1998, We hebben begrip nodig, geen nieuws: hoe meer informatie, hoe meer behoefte er is aan onafhankelijke journalisten (Mens & Technologie 2), *Intermediair* 29(22-23): 10-16.
- Elchardus M; Heyvaert P**, 1990, *Soepel, flexibel en ongebonden: een vergelijking van twee laat-moderne generaties*, Brussel: VUB Press.
- Elias N**, 1971, Sport en geweld: het ontstaan van de sport in de antieke wereld, *De Gids* 134: 67-88.
- Elias N**, 1982[1939], *The civilizing process: state formation and civilization*, Oxford: Blackwell.
- Elias N**, 1986, The genesis of sport as a sociological problem, in Elias N; Dunning E, *Quest for excitement: sport and leisure in the civilizing process*, Oxford: Basil Blackwell, 126-149.
- Etzioni A**, 1968, *The active society*, New York (NY): Free Press.
- Eurostat**, 1992, *Labour force survey: results 1990*, Luxemburg: Eurostat.
- Eyskens M**, 1995, Van de twintigste eeuw naar het derde millennium, in Raymaekers B; van de Putte A (eds), *Lessen voor de eenentwintigste eeuw* (Lessen voor de 21ste eeuw 1), Leuven: Universitaire Pers, 17-28.
- Featherstone M**, 1982, The body in consumer culture, *Theory, Culture & Society* 1(2): 18-33.
- Finkelkraut A**, 1988, *De ondergang van het denken*, Amsterdam: Contact. (Vertaling van *La défaite de la pensée: essai*, 1987, Paris: Gallimard).
- Flamend J**, 1998, *Dracula, Walt Disney, Tom Lanoye en andere romantici*, Leuven: Davidsfonds.
- Foucault M**, 1984, *De wil tot weten: geschiedenis van de seksualiteit 1*, Nijmegen: Sun. (Vertaling van *Histoire de la sexualité 1: la volonté de savoir*, 1976, Paris: Gallimard).
- Foucault M**, 1986, *Geboorte van de kliniek: een archeologie van de medische blik*, Nijmegen: Sun. (Vertaling van *Naissance de la clinique: une archéologie du regard médical* (Galien: histoire et philosophie de la biologie et de la médecine), 1963, Paris: Presses Universitaires de France).
- Franke E**, 1986, *Sport und Gesundheit*, Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt.
- Fukuyama F**, 1992, *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*, Amsterdam: Contact. (Vertaling van *The end of history and the last man*, 1992, New York (NY): Free Press).
- Galbraith JK**, 1958, *The affluent society*, Boston: Houghton Mifflin.
- Geerts C; Horckmans T; Ponjaert-Kristoffersen I (eds)**, 1998, *Meisjes van 50: een sociaal en psychologisch portret van vrouwen in de middenleeftijd*, Leuven: Acco.
- Geldof D**, 1999, *Niet meer maar beter: over zelfbeperking in de risicomaatschappij*, Leuven: Acco.
- Giddens A**, 1989, *Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens A**, 1991a, *The consequences of modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens A**, 1991b, *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*, London: Polity Press.
- Glassner B**, 1989, Fitness and the postmodern self, *Journal of Health and Social Behavior*, 30(2): 180-191.
- Goris R**, 1999, België/gezondheid: het lichaam is maakbaar, *Knack* 29(31): 30-33.

- Guttman A**, 1978, *From ritual to record: the nature of modern sports*, New York (NY): Columbia University Press.
- Hartmann-Tews I**, 1996, *Sport für alle!?, Strukturwandel europäischer Systeme im Vergleich: Bundesrepublik Deutschland, Frankreich, Großbritannien* (Schriftenreihe BISP 91), Schorndorf bei Stuttgart: Hofmann.
- Hebdige D**, 1983, *Subculture: the meaning of style* (New Accents), London: Methuen.
- Heinemann K**, 1989, Der 'nicht-sportliche' Sport, in Dietrich K; Heinemann K (eds), *Der nicht-sportliche Sport: Beiträge zum Wandel im Sport*, (Texte, Quellen, Dokumente zur Sportwissenschaft 25), Schorndorf bei Stuttgart: Hofmann, 11-28.
- Hoberman JM**, 1992, *Doping, de atleet als machine: een nieuwe visie op doping, achtergronden en motieven, sport in de toekomst*, Utrecht: Kosmos. (Vertaling van Mortal engines: *the science of performance and the dehumanization of sport*, 1992, New York (NY): Free Press).
- Hobsbawm E**, 1995, *Een eeuw van uitersten: de twintigste eeuw, 1914-1991*, Utrecht: Spectrum. (Vertaling van *Age of extremes: the short twentieth century, 1914-1991*, London: Michael Joseph).
- Hoentjen W; Venselaar C**, 1985, Sportbeoefening in de toekomst: individuele of sportieve activiteit, *Vrije Tijd & Samenleving* 3(4): 431-452.
- Hofland HJA**, 1999, Hier! Nu! Veel! Lekker! (De Achterkant, schriftelijke weergave van de lezing van H.J.A. Hofland met als thema 'De waanzinnige 20ste eeuw'; Antwerpen; 2/11/99), *Knack* 29(44): 134-140.
- Holthof M**, 1995, *De digitale badplaats: over media & cultuur*, Leuven: Van Halewyck.
- Huxley A, 1934, *Brave new world* (The Phoenix Library 92), London: Chatto & Windus.
- Ihde D**, 1995, *Postphenomenology: essays in the postmodern context* (Northwestern University Studies in Phenomenology and Existential Philosophy), Evanston (Ill): Northwestern University Press.
- Inglehart R**, 1977, *The silent revolution: changing values and political styles among western publics*, Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart R**, 1990, *Culture shift in advanced industrial societies*, Princeton: Princeton University Press.
- Jacobs T; Stoffelen D**, 1998, *Cultuurdeelname in Vlaanderen in 1994-1995* (Cultuurstudies 3), Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Janssens M**, 1996, De postmoderne mixing van hoog- en laagcultureel, in Raymaekers B; van de Putte A (eds), *Een nieuw wereldbeeld voor een nieuwe mens?: lessen voor de eenentwintigste eeuw* (Lessen voor de 21ste eeuw 2), Leuven: Davidsfonds, 89-121.
- Kerkhofs J**, 1997, *De Europeanen en hun waarden: wat wij denken en voelen* (Universiteit Vrije Tijd 4), Leuven: Davidsfonds.
- Klein D**, 1999, Gezin/evolutie: met of zonder liefde, *Millennium 21 – Knack/Trends*, 9 november, 213-217.
- Knops G; Alleman J; Vandenbussche J**, 1998, *Sociale uitsluiting in plattelandsgebieden*, Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Knulst W**, 1986, *Toekomstige ontwikkelingen in het uitgaansleven* (Lezing tijdens de conferentie 'Verdiene aan vrije tijd'), s.l.: Nederlands Studiecetrum.
- Knulst W**, 1992, De verdeling van de drukte: ontwikkelingen in de (vrije)tijdsbesteding 1975-1990, onderzoek, *Vakbulletin van de Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers* 4: 14-20.
- Kramer D**, 1986, Blijvend sporten, een noodzaak, *Spel en Sport* 1: 14-17.
- Laermans R**, 1986a, Milletologie, de leerrijke leegte van het merk (de M-generatie 1), *De Nieuwe Maand* 29(8): 2-6.
- Laermans R**, 1986b, Madonnalogie, à la recherche du héros perdu (de M-generatie 2), *De Nieuwe Maand* 29(19): 5-9.
- Laermans R**, 1993a, Meer individuele mogelijkheden, minder sociale dwang?: enkele cultuursociologische kanttekeningen bij het naoorlogse individualiseringsproces, in Dumon WA; Fauconnier G; Maes R; Bouckaert G; De Clercq BJ; De Grooff D (eds), *Scenario's voor de toekomst: feestbundel naar aanleiding van honderd jaar sociale wetenschappen aan de K.U.-Leuven*, Leuven: Acco, 137-151.

- Laermans R**, 1993b, De mannequinmaatschappij: over 'look', lijfstijl en lichamelijkheid, in de Wachter F (ed), *Over nut en nadeel van het postmodernisme voor het leven*, Kapellen: Pelckmans, 65-79.
- Laermans R**, 1993c, *Individueel vlees: over lichaamsbeelden*, Amsterdam: Balie.
- Laermans R**, 1996, Rationalisatie van de leefwereld (2): civilisatie en normalisatie, in van Hoof J; Van Ruyseveldt J (eds), *Sociologie en de moderne samenleving: maatschappelijke veranderingen van de industriële omwenteling tot in de 21ste eeuw*, Amsterdam: Boom, 313-341.
- Laermans R**, 1997, *Schimmenspel: essays over de hedendaagse onwerkelijkheid*, Leuven: Van Halewijck.
- Lasch C**, 1981, *De cultuur van het narcisme: leven in een tijd van afnemende verwachtingen*, Amsterdam: Arbeiderspers. (Vertaling van *The culture of narcissism: American life in an age of diminishing expectations*, 1978, New York (NY): Norton).
- Leemans EJ**, 1964, A sociological approach to sports, in Jokl E; Simon E (eds), *International research in sport and physical education*, Springfield (Ill): Thomas, 152-159.
- Leonard G**, 1973, *The ultimate athlete: revisioning sports, physical education and the body*, New York (NY): Viking.
- Lipovetsky G**, 1983, *L'ère du vide: essais sur l'individualisme contemporain* (Les essais 225), Paris: Gallimard.
- Loret A**, 1995, *Génération glisse dans l'eau, l'air, la neige ...: la révolution du sport des 'années fun'* (Mutations 155-156), Paris: Autrement.
- Lousse E**, 1949, *Kenmerken van deze tijd*, Leuven: De Pauw.
- Lübbe H**, 1988, Menschen im Jahr 2000: Rahmenbedingungen für die künftige Entwicklung des Sports, in Gieseler K; Grupe O; Heinemann K (eds), *Menschen im Sport 2000* (Dokumentation des Kongresses 'Menschen im Sport 2000'; November 1987; Berlin), Schorndorf bei Stuttgart: Hofmann, 32-43.
- Luhmann N**, 1972, *Soziologische Aufklärung (1): Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann N**, 1984, *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann N; Bednarz H (jr.); Knodt EM**, 1995, *Social systems* (Writing Science), Stanford (Cal): Stanford University Press.
- Luyten A**, 1999, Cultuur/technovaart: een meisje met een modem, *Millennium 21 – Knack/Trends*, 9 november, 230-232.
- Lyotard J-F**, 1987, *Het postmoderne weten: een verslag*, Kampen: Kok Agora. (Vertaling van *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*, 1979, Paris: Minuit).
- Macionis JJ**, 1989, *Sociology*, 2nd edition, Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall.
- Maguire J**, 1998, Globalization and sportization: a figurational process / sociological perspective, *Avante* 4(1): 67-89.
- Mauss M**, 1973[1923-24], Essai sur le don: forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques, in Mauss M; Lévi-Strauss C, *Sociologie et anthropologie* (Sociologie d'aujourd'hui), Paris: Presses Universitaires de France, 143-279.
- McLuhan M; Fiore Q**, 1967, *The medium is the message*, New York (NY): Bantam.
- Meulemans H**, 1998, Onze zintuigen hebben antennes gekregen, *Intermediair* 29(26): 28.
- Meulenaere K**, 1999, Cultuur/sport: alles is al eens gebeurd, *Millennium 21 – Knack/Trends*, 9 november, 234-238.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap**, 1999, Vrind: *Vlaamse regionale indicatoren 1998*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – Administratie Planning en Statistiek.
- Mommaas H**, 1991, Mondialisering en culturele identiteit, *Vrijetijd en Samenleving* 9(3/4): 11-41.
- Muelenaer G**, 1999a, Aarde/migratie: welkom, maar niet tegelijk, *Millennium 21 – Knack/Trends*, 9 november, 42-45.

- Muelenaer G**, 1999b, Arbeid/vergrijzing: het grijze zwarte gat, *Millennium 21 – Knack/Trends*, 9 november, 157.
- Mulders J-P**, 1999, De moordenaars van Morpheus, *De Morgen – De Bijsluiter*, 11 september: 30.
- Nederveen Pieterse J**, 1994, Globalisation as hybridisation, *International Sociology* 9(2): 161-184.
- NIS**, 1994, *Algemene volks- en woningtelling op 1 maart 1991* (Huishoudens en familiekeren: voornaamste cijfers per gemeente; Deel 6b), Brussel: Ministerie van Economische Zaken - Nationaal Instituut voor de Statistiek.
- NIS**, 1996, *Bevolkingsvooruitzichten 1995-2050*, Brussel: Nationaal Instituut voor de Statistiek – Federaal Planbureau Brussel.
- NRIT**, 1998, *Tendrapport toerisme 1997/98*, Breda: Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme.
- Ogburn WF**, 1964, *On culture and social change*, Chicago: University of Chicago Press. (Oorspronkelijk werk: Social change, 1922, New York (NY): Heusch).
- Opaschowski HW**, 1988, *Psychologie und Soziologie der Freizeit*, Opladen: Leske & Budrich.
- Orwell G**, s.a., 1984, Amsterdam: Arbeiderspers. (Vertaling van *Nineteen eighty-four*, 1976[1950], Harmondsworth: Penguin).
- Packard V**, 1969, *The hidden persuaders*, Harmondsworth: Penguin.
- Pel E; Karsten L**, 1999, Krassen op het metaal, hindernissen op de stoep: skateboarders in actie, *Vrijtijdsstudies* 17(1): 19-28.
- Pinxten R**, 1994, *Culturen sterven langzaam: over interculturele communicatie*, Antwerpen: Hadewijch.
- Postman N**, 1986, *Wij amuseren ons kapot: de geestdodende werking van de beeldbuis*, Baarn: Wereldvenster. (Vertaling van *Amusing ourselves to death: public discourse in the age of show-business*, 1986, London: Heinemann).
- Ramonet I**, 1997, *Globalisering en chaos*, Antwerpen: Houtekiet.
- Renard P**, 1999, Aarde/megalopolen: de mestvaalt van de wereld, *Millennium 21 – Knack/Trends*, 9 november, 30-33.
- Renson R**, 1980, *Geschiedenis van de sport in de oudheid*, Leuven: Acco.
- Renson R; Vanreusel B**, 1985, Uitval in de sport: een cultuurfilosofische reflectie, *Spel en Sport* 20(1): 3-9.
- Renson R**, 1996, Het lijf blijft: bewegen in postmodernistisch perspectief, in Raymaekers B; van de Putte A (eds), *Een nieuw wereldbeeld voor een nieuwe mens?: lessen voor de eenentwintigste eeuw* (Lessen voor de 21ste eeuw 2), Leuven: Davidsfonds, 262-280.
- Renson R; Rogge J; Vanreusel B**, 1996, Sport en ethiek, *Kultuurleven* 63(8): 5-15.
- Riesman D; Glazer N; Denney R**, 1953, *The lonely crowd: a study of the changing American character* (Anchor A 16), Garden City (NY): Doubleday.
- Rijkenberg T**, 1989, *Jaarbericht 89*, Amsterdam: Stichting Spel en Sport.
- Ritzer G**, 1993, *The McDonaldisation of society*, Newbury Park (Cal): Pine Forge.
- Robins K**, 1991, Tradition and translation: national culture in its global context, in Corner J; Harvey S (eds), *Enterprise and heritage: crosscurrents of national culture*, London: Routledge, 21-44.
- Robrechts J**, 1993, Een denkkader voor strategie inzake toeristisch ondernemen, in Claeys U (ed), *Toerisme Vlaanderen: fundamenten voor de toekomst*, Leuven: Acco, 131-148.
- Rojek C**, 1993, After popular culture: hyperreality and leisure, *Leisure Studies*, 12: 277-289.
- Roosens E**, 1998, *Eigen grond eerst?: primordiale autochtonie, dilemma van de multiculturele samenleving* (Thema's uit de lessen van de Francqui-leerstoel 1996-97, VUBrussel), Leuven: Acco.
- Roos G**, 1998, Cocoonen in de underground: subculturen in de late jaren negentig, *De Standaard Magazine*, 31 juli, 4-8.

- Rostow W**, 1960, *The process of economic growth*, Oxford: Oxford University Press.
- Rostow WW**, 1961, *The stages of economic growth*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks O**, 1995, *An anthropologist on Mars: seven paradoxal tales*, London: Picador.
- Said EW**, 1994, *Cultuur en imperialisme*, Amsterdam: Atlas. (Vertaling van *Culture and imperialism*, 1993, New York (NY): Knopf).
- Scheerder J**, (ter publicatie), Het lichaam als symbool en als symptoom, lichaamsverheerlijking en lichaamsontkenning: de relatie tussen de westerse gezondheidsbeleving en de postmoderne lichaamscultus, *Medische Antropologie*.
- Schulze G**, 1992, *Die Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt: Campus.
- SCP**, 1998, *Sociaal en cultureel rapport 1998: 25 jaar sociale verandering*, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Selby P; Schechter M**, 1982, *Aging 2000: a challenge for society*, Lancaster: MTP.
- Shenk D**, 1998, *Het informatiemoeras: omgaan met infostress*, Amsterdam: Contact.
- Sorokin PA**, 1947, *Society, culture and personality: their structure and dynamics, a system of general sociology* (Harper's Social Science Series), New York (NY): Harper.
- Stein HF**, 1982, Neo-Darwinism and survival through fitness in Reagan's America, *The Journal of Psychohistory* 10: 163-187.
- Sullerot E**, 1987, Wordt het gezin ondermijnd door individualisme?, *Nieuw Tijdschrift voor Politiek* mei/juni: 65-83.
- Suyderhoud-Kleuver L**, 1999, Vakantie? Geen tijd!, *Algemeen Dagblad*, 30 juni, 10.
- Taks M; Renson R; Vanreusel B**, 1991, *Hoe sportief is de Vlaming?: een terugblik op 20 jaar sportbeoefening 1969-1989* (Rapporten van de Onderzoekseenheid SOCK 13), Leuven: Instituut voor Lichamelijke Opleiding – KULeuven.
- Taucher I**, 1999, *Lifestyle in de 21ste eeuw: trends die je leven, je relaties, je job en je vrijetijd beïnvloeden*, Antwerpen: Icarus.
- Toffler A**, 1971, *Toekomst shock*, Bussum: Uniehoek. (Vertaling van *Future shock*, 1970, New York (NY): Random House).
- Toffler A**, 1982, *De derde golf*, Utrecht: Veen. (Vertaling van *The third wave*, 1980, New York (NY): William Morrow).
- Toffler A**, 1984, *Met vooruitziende blik*, Utrecht: Veen. (Vertaling van *Previews & premises*, 1983, New York (NY): William Morrow).
- Tolleneer J**, 1986, The sports scene and the pop scene: a comparative structural-functional analysis, *International Review for the Sociology of Sport* 21(2-3): 229-238.
- Tolleneer J; Vanreusel B; Renson R**, 1995, Kansen in de sport: herbronning en hertekening, in Pattyn B; Raymaekers B; Steel C; van Gorp H; de Ranter C; Dupré A; Bellen M-J (eds), *Wegen van hoop: universitaire perspectieven* (Bundel aangeboden aan Rector Roger Dillemans), Leuven: Universitaire Pers, 396-411.
- van Aken T**, 1997, *Sport en postmodernisme: een verkennend literatuuronderzoek*, (Leuven: KULeuven; niet-gepubliceerde licentiaatsverhandeling in de lichamelijke opvoeding).
- van Bottenburg M**, 1992, *Individualisering en teambinding: boeten teamsporten aan populariteit in ten gevolge van de individualisering?* (Congrespapier gepresenteerd tijdens de Sociaal-wetenschappelijke Studiedagen; april 1992; Amsterdam, Sociologisch Instituut).
- van Bottenburg M**, 1994, *Verborgene competitie: over de uiteenlopende populariteit van sporten*, Amsterdam: Bert Bakker.
- van Bottenburg M; Schuyt K**, 1996, *De maatschappelijke betekenis van sport* (NOC*NSF 317), Arnhem: NOC*NSF.
- van Cauwelaert R**, 1999, Recreatie/cultuur: de strijd om het lijf, *Millennium 21 – Knack/Trends*, 9 november, 239-240.
- van Hilvoorde I; Steenbergen J**, 1996, Hoe het moderne fenomeen fitness te begrijpen: meetbare toestand, cultuursymbool of sportpraktijk?, *Lichamelijke Opvoeding* 84(7): 284-289.

- van Hoof P; Laermans R; Terreehorst P (sic)**, 1991, *Wat is er sindsdien met het lichaam gebeurd?* [video] (Thomas More: onderstromen en tegenliggers; Pieter van Hoof praat met Rudi Laermans en Pauline Terreehorst [sic]; 26/05/91), Hilversum: KRO, 1 videocassette (35 min.): kleur.
- van Laeken F**, 1998, We leren langzaam omgaan met infostress (Mens & Informatica), *Intermediair* 29(48): 10-16.
- van Meerbeek R**, 1993, Sportclubs, toen, nu en straks, *Tijdschrift voor Sportbeheer* 115: 25-32.
- van Pelt H**, 1999, *De genietende kant van ons bestaan: over idealen en werkelijkheid van vrije tijd en vrijetijdsbeleving* (Cursus Vrijetijd; Antwerpen: UIA-PSW).
- van Steenbergen B**, 1996a, Sociologie en de toekomst, in van Hoof J; Van Ruysseveldt J (eds), *Sociologie en de moderne samenleving: maatschappelijke veranderingen van de industriële revolutie tot in de 21ste eeuw*, Heerlen: Open Universiteit, 419-446.
- van Steenbergen B**, 1996b, De komst van de post-maatschappijen, in van Hoof J; Van Ruysseveldt J (eds), *Sociologie en de moderne samenleving: maatschappelijke veranderingen van de industriële revolutie tot in de 21ste eeuw*, Heerlen: Open Universiteit, 447-460.
- van Steenbergen B**, 1996c, De toekomst vanuit het bovenbouwperspectief, in van Hoof J; Van Ruysseveldt J (eds), *Sociologie en de moderne samenleving: maatschappelijke veranderingen van de industriële revolutie tot in de 21ste eeuw*, Heerlen: Open Universiteit, 495-512.
- Vandekerkhove L**, 1982, *Gemaakt van as: lichaam en norm in de westerse cultuur*, Tielt-Bussum: Lannoo.
- Vanreusel B**, 1984, Running as a mass movement, in *Sport et sociétés contemporaines* (Symposium de l'ICSS 8; Paris; 1983), Paris: Société Française de Sociologie du Sport, 601-608.
- Vanreusel B**, 1987a, *Sportdeelname en sociale verandering* (Rapporten van de Onderzoekseenheid SOCK 7), Leuven: Instituut voor Lichamelijke Opleiding – KULeuven.
- Vanreusel B**, 1987b, Bowie of basketbal: een blik op jeugd- en sportcultuur, *Actor* 1: 38-45.
- Vanreusel B; Tolleneer J**, 1988, (R)evoluties in de jeugdsport: aanzetten tot een beleid voor jeugdathletiek (Referaat tijdens de themadag jeugdathletiek van de KNAU; maart 1988; Nationaal Sportcentrum Papendal), in KNAU, *Themadag jeugdathletiek: een verslag voor iedereen die zich bezighoudt met jeugd en atletiek*, Arnhem: Koninklijke Nederlandse Atletiek Unie, 17-27.
- Vanreusel B; Van Deynse K**, 1989, De populariteit van het marathonlopen: een sociologische benadering, *Hermes* (Leuven) 20: 211-218.
- Vanreusel B**, 1992a, Ik zweet dus ik ben: bedenkingen bij de geïndividualiseerde sportbeoefenaar, *Spel en Sport* 3: 2-4.
- Vanreusel B**, 1992b, *Sportief bewegen door senioren: een bijdrage tot een betere kwaliteit van het leven* (Voordracht gehouden tijdens de studiedag 'Seniorenport'; mei 1992; Kristelijke Beweging van Gepensioneerden – Leuven).
- Vanreusel B; de Knop P**, 1992, *Participatie en drop out: een onderzoek naar jongeren van 12 tot 18 jaar in sportverenigingen* (Fysieke fitheid en sportbeoefening van de Vlaamse jeugd 4; Onderzoek in opdracht van de Gemeenschapsminister van Cultuur, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – BLOSO), Brussel: Interuniversitair Onderzoekscentrum voor Sportbeleid.
- Vanreusel B**, 1994, Situatie van de huidige sportvereniging en vrijwilligers, in Nederlandse Katholieke Sportfederatie, *Sportvereniging tussen vrijwilligheid en vrijblijvendheid: congresverslag* (Sportcahiers 20), 's Hertogenbosch: NKS, 15-23.
- Vanreusel B; Taks M; Renson R**, 1994, Is golfspelen een dure manier van biljarten?: de sociale gelaagdheid van de sportbeoefening in Vlaanderen in 1969, 1979 en 1989, in De Witte H (ed), *Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa*, Leuven: Acco, 25-47.
- Vanreusel B**, 1998, Leerlingen en hun bewegingscultuur, in Stegeman H; Faber K (eds), *Onderwijs in bewegen: basisthema's in de lichamelijke opvoeding* (Lichamelijke Opvoeding & Sport: praktijk, theorie en onderzoek), Houten: Bohn, Stafleu & Van Loghum, 115-142.
- Vanreusel B; Van Deynse K**, (ter publicatie), *Postmodern pilgrimages: the cultural transformation of endurance sport activities*.

- Vattimo G**, 1988, *The end of modernity*, Oxford: Polity Press.
- Veblen T**, 1974, *De theorie van de nietsdoende klasse: synopsis*, Amsterdam: Arbeiderspers. (Vertaling van *The theory of the leisure class*, 1899, New York (NY): MacMillan).
- Vincent G**, 1990, Het lichaam en het geslachtsgeheim: Narcissus, in Prost A; Vincent G (eds), *Geschiedenis van het persoonlijk leven: van de Eerste Wereldoorlog tot onze tijd*, Amsterdam: Agon, 257-263. (Vertaling van *Histoire de la vie privée: de la Première Guerre mondiale à nos jours*, 1987, tome 5, Paris: Seuil).
- Virilio P**, 1997, *La vitesse de libération*, Paris: Galilée.
- Vranken J; Henderickx E**, 1996, *Het speelveld en de spelregels: een inleiding tot de sociologie*, 4de uitgave, Leuven: Acco.
- Waser A-M**, 1998, Du stade à la ville: réinvention de la course à pied, *Les Annales de la Recherche Urbaine* (Sports en Ville) 79(Juin): 59-68.
- Weyns W**, 1995, Zygmunt Bauman, interpretator van de postmoderniteit, *Tijdschrift voor sociologie* 16(1): 63-70.
- Wilterdink N; van Bottenburg M; Gerritsen J-W**, 1996, Politieke modernisering en de natiestaat, in van Hoof J; Van Ruysseveldt J (eds), *Sociologie en de moderne samenleving: maatschappelijke veranderingen van de industriële revolutie tot in de 21ste eeuw*, Heerlen: Open Universiteit, 187-215.
- Winkeler JPM**, 1988, *Tien jaar de tijd: rapportage van het tijdsbestedingsonderzoek 1985*, Utrecht: Teleac.

Koning Boudewijnstichting

De Koning Boudewijnstichting is een onafhankelijke instelling van openbaar nut. Als geschenk bij de 25ste verjaardag van Zijn troonsbestijging in 1976, verkoos Koning Boudewijn de oprichting van een Stichting die ten dienste zou staan van de bevolking. Artikel 3 van de statuten omschrijft haar opdracht als volgt: ‘... het nemen van initiatieven ter verbetering van de levensomstandigheden van de bevolking, met inachtneming van factoren van economische, maatschappelijke, wetenschappelijke en culturele aard.’ Met andere woorden: de Koning Boudewijnstichting wil maatschappelijke problemen en uitdagingen aanpakken door solidariteit en vrijgevigheid te stimuleren, en door op te treden als katalysator van duurzame veranderingen.

Om de generositeit te promoten, biedt de Stichting particulieren, verenigingen en bedrijven de mogelijkheid om fondsen op te richten die vernieuwende projecten en acties ondersteunen. Met de formule van ‘Transnational Giving Europe’ en de King Baudouin Foundation U.S., Inc. moedigt de Koning Boudewijnstichting de vrijgevigheid aan over de landsgrenzen heen. Naast de giften van talloze schenkers (op PCR 000-0000004-04) die een constante aanmoediging betekenen, is ook de dotatie van de Nationale Loterij essentieel voor de impact van de Stichting.

Drie thema’s staan centraal in haar projecten en campagnes: het bevorderen van welvaart en welzijn, het meewerken aan de dynamiek van het maatschappelijk samenleven, en het stimuleren van de persoonlijke ontplooiing en ontwikkeling. Concreet betekent dit dat de Stichting initiatieven ontwikkelt rond armoede en sociale uitsluiting, arbeid en tewerkstelling, duurzame ontwikkeling in socio-economische sectoren, justitie en lokaal bestuur, de ontwikkeling van de burgersamenleving, media, vorming, en cultuur en sport.

De Koning Boudewijnstichting vervult een forumfunctie door deskundigen en burgers rond de tafel te brengen. Verder stimuleert ze het denken op langere termijn en sensibiliseert de bevolking rond thema’s die haar na aan het hart liggen.

Met de steun van de

Nationale Loterij